

Łódzka statystyka akademicka

Czesław Domański

Alina Jędrzejczak

Łódzka statystyka akademicka

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódzka statystyka akademicka

Czesław Domański

Alina Jędrzejczak

Czesław Domański, Alina Jędrzejczak – Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Instytut Statystyki i Demografii
Katedra Metod Statystycznych
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 roku nr 37/39

RECENZENT

Jerzy Kowaleski

REDAKTOR INICJUJĄCY

Beata Koźniewska

REDAKCJA

Marcin Mach

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

AGENT PR

Wojciech Galik

© Copyright by Czesław Domański, Alina Jędrzejczak, Łódź–Kraków 2020

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź–Kraków 2020

© Copyright for this edition by AGENT PR, Łódź–Kraków 2020

Wydanie I. W.09960.20.0.K
Ark. wyd. 9,5; ark. druk. 12,25

ISBN 978-83-8220-255-7
e-ISBN 978-83-8220-256-4
ISBN AGENT PR 978-83-64462-48-1

<https://doi.org/10.18778/8220-255-7>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 665 58 63

*Światem rządzi raczej
statystyczne prawdopodobieństwo
niż logika.
Ale właśnie to czyni go cudownym*
Gilbert Keith Chesterton (1874–1936)

Spis treści

Wstęp.....	9
Rozdział 1. Statystyka publiczna w Łodzi	13
1.1. Uwagi wstępne	13
1.2. Początki statystyki łódzkiej	17
1.3. Giełda Pieniężna w Łodzi	25
1.4. Statystyka miejska w Łodzi	33
1.5. Pionierzy statystyki miejskiej	42
1.6. Zjazdy statystyków miejskich	73
Rozdział 2. Statystyka w uczelniach wyższych w Łodzi w latach 1921–1939	83
2.1. Uwagi wstępne	83
2.2. Wyższa Szkoła Nauk Społecznych i Ekonomicznych (1924–1928)	84
2.3. Oddział Łódzki Wolnej Wszechnicy Polskiej (1928–1939)	91
2.4. Statystycy łódzcy w okresie II Rzeczypospolitej	97
Rozdział 3. Statystyka w Łódzkim Oddziale Szkoły Głównej Handlowej (1945–1949)	107
3.1. Uwagi wstępne	107
3.2. Przedmioty statystyczne w ŁO SGH	109
3.3. Wykładowcy przedmiotów statystycznych	112
Rozdział 4. Statystyka w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Łodzi w latach 1950–1961	125
4.1. Uwagi wstępne	125
4.2. Przedmioty statystyczne i ich wykładowcy	126
4.3. Działalność naukowa Katedry Statystyki	131
4.4. Nauczyciele akademicy statystyki	136

Rozdział 5. Rozwój statystyki w Uniwersytecie Łódzkim	149
5.1. Uwagi wstępne	149
5.2. Początki statystyki w Uniwersytecie Łódzkim na Wydziale Prawno-Ekonomicznym	156
5.3. Katedra Demografii i Statystyki na Wydziale Ekonomicznym	159
5.4. Konferencja Katedr Statystyki w 1958 roku	165
5.5. Statystyka i demografia w Instytucie Ekonometrii i Statystyki	167
5.6. Zakończenie	169
Bibliografia	171
Załącznik 1	175
Załącznik 2	177
Załącznik 3	179
Załącznik 4	181
Załącznik 5	187
Spis tablic i załączników	193
Spis fotografii	195

W 2020 roku Uniwersytet Łódzki będzie obchodzić 75-lecie swego istnienia. W tym roku przypada także 95 rocznica zapoczątkowania tradycji Łodzi akademickiej.

Wszystkie łódzkie uczelnie akademickie przez cały ten okres rozwijały się dynamicznie, a to upoważniło władarzy samorządu łódzkiego do mianowania naszego miasta „Łodzią Akademicką”.

Najistotniejsze wydarzenia związane z rozwojem Łodzi wiążą się z charakterystykami opisowymi i liczbowymi, a to oznacza, że oparte są na statystyce jako dyscyplinie naukowej.

Prześledźmy zatem genezę tej dziedziny wiedzy powszechnie i najczęściej stosowanej w niemal wszystkich obszarach życia społeczno-ekonomicznego, a także w naszej codzienności.

Geneza narodzin dyscypliny naukowej często stanowi wśród specjalistów przedmiot dyskusji, a nawet sporu. Odmienne podejście i koncepcja rodowodu dyscypliny naukowej powodują różne rozwiązania. Formułowane przez określonych autorów propozycje mają na ogół umowny, a tym samym dyskusyjny charakter. Statystyka nie różni się pod tym względem od innych dyscyplin naukowych. Można przyjąć dwa podejścia do rodowodu statystyki. W pierwszym podejściu autorzy wiążą początki nauki statystyki z państwowznawstwem, w drugim upatrują narodzin statystyki w pracach arytmetyków politycznych. Znamienny jest przy tym fakt, że arytmetycy polityczni – w odróżnieniu od państwowznawców – poszukiwali prawidłowości występujących w badaniach zjawisk.

W przypadku przyjęcia koncepcji, według której nauka statystyki wywodzi się z państwowznawstwa, należałoby za jej twórców uznać Giovanniego Botero, Hermanna Conringa, Gottfrieda Achenwalla i innych głównych przedstawicieli statystyki opisowej. Uwzględniając drugą koncepcję, zgodnie z którą statystyka wywodzi się z arytmetyki politycznej, trzeba

jako twórców tej dyscypliny potraktować Johna Graunta, Williama Peety'ego i Edmunda Halley'a.

Jeśliby zaproponować koncepcję statystyki wywodzącej się z państwowznawstwa, wówczas jako pierwszego polskiego statystyka należałoby wymienić autora *Liber beneficiorum* i *Chorografia Królestwa Polskiego* Jana Długosza (1415–1480), a jako dalszych przedstawicieli tej gałęzi wiedzy:

- autora *Traktatu o obojgu Sarmacjach* – Macieja Miechowitę (1457–1525),
- autora *Kroniki wszystkiego świata* i *Kroniki polskiej* – Marcina Bielskiego (1495–575),
- autora *Polonii* – Marcina Kromera (1512–1589),
- autora *Polonia sive status regni Poloniae descriptio* – Szymona Starowolskiego (1588–1656),
- autora *Opisu europejskiej Sarmacji* – Macieja Strykowskiego (pseud. Osostevitius) (ok. 1547, zmarł przed 1593).

Historycy statystyki określają konkretną datę narodzin tej dyscypliny: jest nią, zgodnie z przyjętą konwencją, data ukazania się książki Graunta *Naturalne i polityczne obserwacje poczynione nad biuletynami śmiertelności*, czyli rok 1662.

Początki statystyki jako dyscypliny naukowej wiążą się z następującymi wydarzeniami:

- spisy ludności,
- publikacje statystyczne,
- zapoczątkowanie literatury statystycznej,
- tworzenie administracji statystycznej,
- wykłady ze statystyki,
- powołanie towarzystw naukowych.

Początki oficjalnej (urzędowej) działalności statystycznej na ziemiach polskich przypadają na okres prac Sejmu Czteroletniego, to jest na lata 1788–1792. Sejm ten zarządził przeprowadzenie w 1789 roku pierwszego ogólnokrajowego spisu ludności połączonego ze spisem dymów, czyli gospodarstw domowych. Wyniki spisu posłużyć miały powzięciu uchwały w sprawie podatku przeznaczanego na pokrycie kosztów utrzymania stałej, stutysięcznej armii. Autorem tablic statystycznych spisu z 1789 roku i statystycznej metody wymiaru podatków na wojsko był poseł hr. Fryderyk Józef Moszyński (1737–1817). Był także promotorem całego przedsięwzięcia spisowego.

W okresie istnienia Księstwa Warszawskiego (1807–1815) odbyły się trzy spisy ludności: w 1808, 1810 i 1812 roku – były to pierwsze powszechne (pełne) spisy ludności.

W celu opracowania materiałów spisowych powołano w 1810 roku Biuro Statystyczne podległe Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Była to pierwsza

centralna państwowa instytucja statystyczna na ziemiach polskich i jedna z pierwszych w Europie.

W Królestwie Polskim (1815–1867) zbieraniem i opracowywaniem danych statystycznych zajmowała się Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Wcześniej prowadzone były księgi parafialne obejmujące dane o urodzeniach, związkach małżeńskich i zgonach, które nie zawsze były dokładne.

W Warszawie w 1864 roku powstała Sekcja Statystyczna jako jednostka organizacyjna Magistratu. Do 1876 roku jej głównym zadaniem było przygotowanie materiałów do corocznie wydawanej publikacji pn. *Obzor goroda Warszawy*.

W 1873 roku we Lwowie dla Galicji zostaje utworzone Krajowe Biuro Statystyczne funkcjonujące aż do 1918 roku. W Krakowie Miejskie Biuro Statystyczne powstaje w 1884 roku.

Niezwykle istotnym okresem w historii polskiej statystyki była druga dekada XX wieku, kiedy w 1912 roku w Krakowie powstało Polskie Towarzystwo Statystyczne, a w roku 1917 w Warszawie utworzono Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich.

W Łodzi w 1898 roku utworzona została Łódzka Giełda Pieniężna, w ramach której powołano Komisję Statystyczną do badania i analizy procesów gospodarczych i społecznych, a w 1917 roku powołano Wydział Statystyczny m. Łodzi.

Łódzka statystyka akademicka swoimi korzeniami sięga pierwszych lat Polski Niepodległej i wiąże się z pierwszym spisem mieszkańców Łodzi w 1918 roku. Drugim niepodważalnym faktem jest wydanie monografii pt. *Statystyka m. Łodzi* (1922), którą opracował Wydział Statystyczny Magistratu pod redakcją dr. Edwarda Grabowskiego. Wcześniej w 1917 roku Edward Grabowski napisał książkę pt. *Podręcznik statystyki*. W 1924 roku została powołana do życia w Łodzi pierwsza uczelnia – Wyższa Szkoła Nauk Ekonomicznych i Społecznych, a potem Instytut Prawa Administracyjnego (1928–1930), Oddział Łódzki Wolnej Wszechnicy Polskiej (1928–1939).

W uczelniach tych były prowadzone wykłady, ćwiczenia i seminaria ze statystyki i demografii. W 1935 roku została powołana Katedra Ekonomii i Statystyki w Oddziale Łódzkim Wolnej Wszechnicy Polskiej, w której wykładowcami byli m.in. Edward Szturm de Sztrem oraz Edward Rosset.

Po II wojnie światowej Edward Rosset utworzył Katedry Statystyki zarówno w Uniwersytecie Łódzkim, jak i Wyższej Szkole Ekonomicznej w Łodzi. Jego doświadczenie i wyjątkowa pasja badawcza miały bezsporny wpływ na powstanie kilku szkół naukowych w Uniwersytecie Łódzkim.

W książce będą prezentowane głównie osiągnięcia dydaktyczne i naukowe z zakresu statystyki i demografii do połowy lat siedemdziesiątych

ubiegłego stulecia, chociaż pewne wątki będą sięgały także kolejnych dziesięcioleci.

W pracy poświęconej rozwojowi łódzkiej statystyki akademickiej wyróżniono 5 części obejmujących statystykę Łodzi końca XIX wieku i osiem dziesięcioleci wieku XX. Pierwszy rozdział wykracza poza klasyczny obszar statystyki akademickiej, w którym dominuje metodologia, ale stanowi źródłowy rodowód (bazę) dla analiz prowadzonych w dowolnej skali przez statystykę akademicką.

Rozdział drugi charakteryzuje łódzką statystykę akademicką w II Rzeczypospolitej, funkcjonującą początkowo w Wyższej Szkole Nauk Społecznych i Ekonomicznych, a następnie w Oddziale Łódzkim Wolnej Wszechnicy Polskiej.

W rozdziale trzecim przedstawimy osiągnięcia akademickie w sferze dydaktyki i badań naukowych w Łódzkim Oddziale Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie w latach 1945–1949.

W 1950 roku została powołana kolejna nowa uczelnia wyższa w Łodzi, a mianowicie Wyższa Szkoła Ekonomiczna. Jej charakterystykę prezentujemy w rozdziale czwartym.

W ostatnim rozdziale omówiliśmy rozwój statystyki i demografii w Uniwersytecie Łódzkim.

12 W tym miejscu składamy serdeczne podziękowania za wnikliwe uwagi recenzentowi prof. dr. hab. Jerzemu Tadeuszowi Kowaleskiemu. Pani mgr inż. Annie Skoneczka dziękujemy za przygotowanie tekstu książki do Wydawnictwa.

Zebrane i opracowane materiały okazały się być bardzo ciekawe i wyjątkowo bogate w treści, stąd zamierzamy przygotować nową pracę poświęconą Katedrom Statystyki i Demografii w Uniwersytecie Łódzkim z okazji ich diamentowego jubileuszu.

Autorzy

Statystyka publiczna w Łodzi

*Teraz jesteśmy świadomi
– dzięki powstaniu idei statystycznych –
ze zbyt bliskiej zgodności z danymi
może wynikać nieprawidłowość teorii*

C. Radhakrishna Rao

1.1. Uwagi wstępne

13

Statystyka ma długą prehistorię, ale krótką historię. Jej prehistorię można wywodzić od początków ludzkości, ale w ostatnim okresie okazała się ona przedmiotem o wielkim znaczeniu ekonomicznym, społecznym i politycznym.

Kilkanaście dziesięcioleci temu słowo „statystyka” nie było ani często używane, ani dobrze znane.

1. Wcześniejszy zapis statystyczny to być może nowe karby lub znaki na drzewach narysowane przez człowieka pierwotnego, aby prowadzić rachubę swojego dobytku, wcześniejsze niż opanowana sztuka liczenia.

2. Jeden z cesarzy dawnych Chin Liu Pang uznał statystykę za tak ważną, że powierzył ją pieczy swego pierwszego ministra.

3. Istnieją świadectwa, że już 2000 lat p.n.e. w czasie dynastii Sia – przeprowadzono w Chinach spis ludności. Za dynastii Zhou (Czou) (1122–256 p.n.e.) ustanowiono oficjalne stanowisko odpowiedzialnego za prace statystyczne zwane „szih-su” – księgowy.

4. Czwarta księga Starego Testamentu – Księga Liczb – zawiera informacje o spisie ludności przeprowadzonym około 1500 r. p.n.e. i instruktaż dla Mojżesza dotyczący spisu izraelskich wojowników.

5. Samo słowo „census” wywodzi się od łacińskiego słowa „censere”, co oznacza „szacować”. Rzymski spis ludności został ustanowiony przez

szóstego króla Rzymu Serwiusza Tuliusza (578–543 p.n.e.). Ostatni regularny spis przeprowadzono w Cesarstwie Rzymskim w 74 r. n.e.

6. W Indiach system rejestrów administracyjnych lub urzędowych rozwinął się przed 300 r. p.n.e.

7. W nowoczesnych czasach za muzułmańskich władców Indii statystyka urzędowa zajmowała bardzo ważne miejsce. W latach 1596–1597 pod rządami cesarza Akbara zostało wykonane przez jego ministra Abula Fazla obszerne sprawozdanie administracyjno-statystyczne.

8. Regularne spisy ludności zaczęły się dopiero w XVIII w. W Szwecji przeprowadzono spis w 1749 roku, następnie dokonywano go co pięć lat.

9. Spis dymów i ludności I Rzeczypospolitej Obojga Narodów 22 czerwca 1789 roku „Z całą pewnością zasługuje na uwagę, nie tylko z racji swojego pierwszeństwa, ale również... orientuje dobrze w ówczesnej strukturze własności oraz w rozwarstwieniu mieszkańców wsi i miast...” (por. Kukło, 2017).

10. W Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej w 1790 roku – pierwszy poważnie zorganizowany spis ludności (wg Edwarda Grabowskiego – Podręcznik Statystyki, Nakład Gebethnera i Wolfa, Warszawa, Lublin, Łódź 1917).

11. Termin „statystyka” pochodzi od łacińskiego słowa „status”, co oznacza „państwo”. Został on wprowadzony przez niemieckiego uczonego Gottfrieda Achenwalla około połowy XVIII wieku, aby oznaczać „gromadzenie, przetwarzanie i wykorzystywanie danych przez państwo”.

12. W książce pt. *Elementy uniwersalnej erudycji* wydanej w roku 1770 J. von Bielfeld określa statystykę jako naukę, która poucza nas, jakie są porządki polityczne we wszystkich współczesnych państwach na świecie.

13. *Encyklopedia Britannica* (1797) wzmiankuje statystykę jako „słowo wprowadzone ostatnio, aby wyrazić obraz lub zwięzły opis jakiegoś królestwa, hrabstwa lub gminy”.

14. W Wielkiej Brytanii sir John Sinclair użył słowa „statystyka” w serii swoich książek w latach 1791–1799.

15. Dla arytmetyków politycznych XVIII wieku statystyka była nauką o umiejętności kierowania państwem – jej funkcją było stanowić *oczy i uszy rządu*.

16. W 1826 roku C.A.V. Malchus rozszerza zakres statystyki jako „najpełniejszej w najlepiej uzasadnionej wiedzy o warunkach w rozwoju danego państwa i o życiu w nim”.

17. W 1800 roku powstał Centralny Urząd Statystyczny we Francji jako pierwszy tego rodzaju urząd na świecie.

18. W państwie pruskim w 1805 roku utworzono w Berlinie Królewsko-Pruskie Biuro Statystyczne zasięgiem obejmujące obszar ziem polskich po rozbiorach (Wrocław 1873 r., Poznań 1905 r.).

19. W 1810 roku w okresie istnienia Księstwa Warszawskiego (1807–1815) powołano Biuro Statystyczne podległe Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Była to pierwsza centralna państwowa instytucja statystyczna na ziemiach polskich i jedna z pierwszych w Europie.

20. W 1834 roku powstało jako pierwsze Królewskie Towarzystwo Statystyczne (Royal Statistic Society) w Londynie. Statystyka została uznana za naukę, gdy włączono ją w postaci sekcji do Brytyjskiego Stowarzyszenia Postępu Nauki.

21. W 1839 roku powstało w Bostonie Amerykańskie Towarzystwo Statystyczne.

22. W 1854 roku został zorganizowany I Międzynarodowy Kongres Statystyczny w Brukseli.

23. W Warszawie w 1864 roku powstała Sekcja Statystyczna jako jednostka organizacyjna Magistratu.

24. W 1872 roku powstało we Lwowie Miejskie Biuro Statystyczne.

25. We Lwowie dla Galicji w 1873 roku zostało utworzone Krajowe Biuro Statystyczne funkcjonujące aż do 1918 roku.

26. W latach 1853–1876 zorganizowano dziewięć międzynarodowych kongresów statystyki, na którym wymieniono doświadczenia i ustalono wspólnie normy gromadzenia danych, które okazały się bardzo pożyteczne.

27. Na obchodach złotego jubileuszu Królewskiego Towarzystwa Statystycznego w Londynie wysunięto propozycję utworzenia Międzynarodowego Instytutu Statystycznego (International Statistical Institute).

28. Międzynarodowy Instytut Statystyczny został powołany 24 czerwca 1885 roku.

29. W 1912 roku powstało Polskie Towarzystwo Statystyczne w Krakowie.

30. W 1913 roku w Hadze utworzono stałe biuro Międzynarodowego Instytutu Statystycznego w celu doglądania publikacji.

31. W 1917 roku utworzone zostało Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich w Warszawie.

32. Wydział Statystyczny przy Zarządzie Miejskim w Łodzi 1 stycznia 1918 roku rozpoczął działalność.

33. Na mocy Reskryptu Rady Regencyjnej 13 lipca 1918 roku został powołany Główny Urząd Statystyczny (GUS).

Statystyka ma dwa oblicza: teoretyczne i praktyczne. Odpowiednio do tego historia statystyki zajmuje się z jednej strony dziejami myśli statystycznej, z drugiej zaś tworzeniem zrzeszeń oraz instytucji statystycznych i rozwojem ich działalności opartej na metodologii statystycznej.

Jak wcześniej wspomniano, Sejm Czteroletni podjął uchwałę 22 czerwca o przeprowadzeniu w 1789 roku pierwszego ogólnokrajowego spisu ludności połączonego ze spisem dymów. Należy zaznaczyć, że choć spis ludności

i dymów z 1789 roku był pierwszym spisem państwowym, to jeszcze wcześniej, bo już od XVI wieku pojawiły się na ziemiach polskich różnego rodzaju rejestry, inwentarze i spisy (np. spisy ludności diecezji krakowskiej z lat 1747–1749 i płockiej z 1773, 1776 i 1778 roku) sporządzone dla celów podatkowych, gospodarczych, wojskowych i kościelnych. Zawarte w nich dane liczbowe są dziś cennymi źródłami statystycznymi służącymi do różnych szacunków i analiz.

Ogólne wyniki pierwszego spisu były przez Moszyńskiego prezentowane w Sejmie 19 kwietnia 1790 roku. Porównano wówczas dokonany wymiar dobrowolnego podatku na wojsko z „osiadłością” w poszczególnych województwach i prowincjach.

Statystyczna metoda wymiaru podatku na wojsko polegała na ustaleniu z akt ziemskich wartości dóbr w próbie, na którą składała się całość majątków w ostatnich 11 latach będących przedmiotem transakcji kupna-sprzedazy. Przy pomocy „dywizora” w postaci znanej liczby dymów wartości dóbr z próbki przenoszono na pozostałe majątki w powiecie. Projekt ten sprowadzał się do zastosowania metody statystycznej do dziś unikalnej w świecie.

16 Na tej samej sesji Moszyński zaprezentował posłom i senatorom opracowane przez siebie tablice statystyczne obrazujące stan Rzeczypospolitej, które dowodziły uprzywilejowania podatkowego Wielkopolski i pokrzywdzenia Wielkiego Księstwa Litewskiego, z odwołaniem się do miar statystycznych, takich jak średnia liczba dymów (domów), ludności i wysokości płaconych podatków na miłę kwadratową powierzchni dla każdego województwa. Warto podkreślić, że w swoim szacunku liczby ludności przyjął jako mnożnik 6 osób na dym, określając zaludnienie całego kraju na prawie 7,4 mln mieszkańców. Z nazwiskiem Moszyńskiego możemy również wiązać wprowadzenie corocznej ewidencji ruchu naturalnego ludności. W protokołach Sejmu Czteroletniego zachował się bowiem własnoręcznie przez niego napisany projekt odnoszący się do tychże zagadnień, wskazujący na rozległość horyzontów myślowych i badawczych jego autora.

Wziął także czynny udział w pracach Deputacji Korekcyjnej, próbującej w 1792 roku wobec zaniżonych wpływów z „ofiary dziesiątego grosza” zbadać, które powiaty i województwa zaniżały zeznania podatkowe, przyjmując za podstawę, choć w zmienionym kształcie (transakcje z lat 1784–1789), wcześniej proponowaną przez Moszyńskiego metodę statystyczną.

W 1811 roku została utworzona pierwsza KATEDRA STATYSTYKI w Szkole Prawa i Administracji w Warszawie. Jej kierownikiem został **Wawrzyniec Surowiecki** – profesor Szkoły Prawa i Administracji w Warszawie w latach (1811–1812). Z prac poświęconych statystyce na uwagę zasługują prowadzone przez niego wykłady, które zachowane zostały do dziś jako

„Statystyka Księstwa Warszawskiego – Rękopis własnoręczny Wawrzyńca Surowieckiego”. Prowadził je Surowiecki w Szkole Prawa i Administracji w roku akademickim 1811/1812. Zaszczyczony obowiązkiem wygłoszenia wykładu inauguracyjnego w dniu otwarcia Szkoły (1 października 1811 roku) Wawrzyniec Surowiecki precyzuje swój pogląd na przedmiot i zadania statystyczne w sposób następujący:

Ponieważ głównym jej przedmiotem jest wysledzić źródło zamożności, ukazywać stan ich użytku, wymiarkować stosunki płodów naturalnych, rozważać ich względem do potrzeb środków, przemysłu i liczby mieszkańców, przeto za jej tylko pomocą można dochodzić pewnej miary sił fizycznych i moralnych narodów, przy jej świetle łatwiej jest dostrzec te wady, które dla dobra powszechnego uprzątnąć należy. Na pewnych danych statystyki gruntuje się cała teoria rządowa, w niej prawodawca czerpie potrzebne wiadomości, przez nie urzędnik obezna się z tym polem, które obrabiać poruczono, ona w każdym mieszkańcu wzniewa zaufanie, budzi przemysł i utwierdza patriotyzm (Archiwum Akt Dawnych, Warszawa, t. XXIV, 1/32).

Pogląd Surowieckiego w tej kwestii wyływały z jego przekonań o tym, że jawność danych statystycznych ułatwia ekspansję gospodarczą w dziedzinie poszukiwania zbytu i źródeł zysku. Surowiecki przypisywał statystyce bardzo szeroki zakres, widząc w niej fundamentalny przedmiot programu, na którym powinna się opierać wszelka teoria prawnicza i działalność normodawcza, a także organizacja gospodarki.

1.2. Początki statystyki łódzkiej

Początki statystyki akademickiej związane były (i są) z uczelniami wyższymi.

Sprawa otwarcia w Łodzi Wyższej Uczelni – Instytutu Politechnicznego wyłyła po raz pierwszy już w 1864 roku. Jednakże pomimo aktywnych działań władz miejskich, którym udało się uzyskać pożyczkę wysokości 75 000 rubli oraz poparcie 301 znaczących obywateli miasta, projekt ten został odrzucony przez władze carskie, a wcześniej nie uzyskał poparcia przemysłowców rosyjskich i niemieckich. W 1867 roku na bazie tego projektu powstał Instytut Techniczny w Petersburgu.

Próby przeniesienia Instytutu Politechnicznego z Puław do Łodzi w 1864 roku nie powiodły się. W zamian utworzono 6-klasową Łódzką Wyższą Szkołę Rzemieślniczą. Jej absolwenci pracowali w przemyśle bądź wybierali studia zagraniczne najczęściej o charakterze politechnicznym.

Na przełomie XIX/XX w. powstało w Łodzi kilka szkół zawodowych i stowarzyszeń oświatowo-kulturalnych, które głównie popularyzowały

w Łodzi przed I wojną światową wiedzę naukową. Przy Towarzystwie Krzewienia Oświaty, założonym przez doktora medycyny Mieczysława Kaufmana, funkcjonował w latach 1905–1918 Uniwersytet Powszechny. W ramach tego Uniwersytetu organizowano odczyty z udziałem czołowych ekonomistów, historyków gospodarczych i statystyków, m.in. Mieczysława Hertza, Stanisława Koszutkiego i Ludwika Krzywickiego. Przy Polskiej Macierzy Szkolnej, działającej na terenie Królestwa Polskiego od 1905 roku, dzięki Henrykowi Sienkiewiczowi i prof. Ignacemu Chrzanowskiemu, powołano Uniwersytet Ludowy. W Łodzi działał on od 1907 roku, organizując między innymi wykłady z dziejów cywilizacji, geografii i ekonomii, a jego działalność przejęło i kontynuowało do 1914 roku Towarzystwo Oświatowe „Wiedza”.

Pierwsze obszerne informacje statystyczne o Łodzi przedstawił Oskar Flatt w opracowaniu pt. *Opis miasta Łodzi pod względem historycznym i statystycznym* (1853).

Flatt, w części historycznej opisu, przytacza **wyniki lustracji przeprowadzonej w Łodzi w 1793 roku**. Mieszkało w niej wtedy 190 osób (w tym 89 mężczyzn), dymów było 44, niezamieszkanych domów – 11, stodół – 44. Ponadto 8 studni, jeden młyn wodny, dwa szynki. Ruch handlowy i przemysłowy prawie żaden, w mieście zamieszkiwało dwu grabarzy, jeden ślusarz, jeden krawiec, jeden szewc, dwu stelmachów i jeden stolarz. Podstawą utrzymania było rolnictwo i hodowla zwierząt. W lustracji wykazano: 18 koni, 97 wołów, 58 krów i 63 sztuki trzody chlewnej. Mieszkańcy nawet z lasów nie potrafili osiągnąć przyzwoitych korzyści, a różnych podatków i czynszów płacili 1638 złp.

Łódź, która była własnością biskupów kujawskich, przeszła w 1806 roku na własność rządu pruskiego. Ale rozwój jej nadal był powolny, po 15 latach *mało jeszcze wyjrzała nad poziom nędznych miasteczek Wielkopolski*. Dopiero w latach 20. XIX wieku nastąpił szybki wzrost miasta. W początkach 1821 roku, od którego zaliczano Łódź do miasta fabrycznego, przystąpiono do pierwszej regulacji miasta. Czynnością podstawową było urządzenie osady fabrycznej. Dwa lata później upoważniono Prezesa Komisji Województwa Mazowieckiego do zajmowania gruntów prywatnych i rządowych pod zakładanie i rozszerzanie osad fabrycznych. W rezultacie w 1840 roku w skład miasta wchodziły osady: sukiennicza, tkacka, prządnicza, osada Szlązaki, Nowa Dzielnica oraz Stare Miasto. Łódź zajmowała wówczas 147 włók (1 włók to 30 morgów, ok. 16 ha) i 18 mórg powierzchni. Wzrost liczby ludności i domów w okresie 1793–1851 przedstawiamy w tablicy 1.1. Łącznie z ludnością niestałą liczba mieszkańców Łodzi doszła do 20 tys.

Tablica 1.1. Liczba mieszkańców i domów w Łodzi w latach 1793–1851

Lata	Mieszkańcy	Domy
1793	190	44
1806	767	106
1821	799	112
1829	4273	369
1832	5140	399
1838	12 176	786
1840	20 150	962
1849	15 565	1003
1850	15 764	1010
1851	18 190	1014

Źródło: na podstawie pracy Flatta (1853).

W 1852 roku stwierdzano: „A więc w ciągu pół wieku o 100 razy powiększyła się ludność Łodzi. Takie rezultaty zaledwie by się za-Atlantycka Ameryka przedstawić zdołała” (por. Flatt, 1853). W tymże roku naliczono w Łodzi 1253 posesje, wśród których było 141 domów murowanych parterowych, 48 piętrowych i 829 drewnianych. Zabudowania te były ubezpieczone na sumę 562 150 rb. (rubli srebrnych). Jeszcze w 1827 roku zbudowano ratusz, w 1839 roku – dom posiedzeń dla Zgromadzenia tkaczy, a w 1843 roku zaczęto wznosić szpital z 56 miejscami.

W Łodzi, która w coraz szybszym tempie nabierała charakteru miasta fabrycznego, koncentrującego środki produkcji i skupiającego robotników, świetnie prezentowało się rzemiosło. Flatt zamieszcza wykaz rzemieślników, według stanu z końca 1850 roku. Było wówczas w Łodzi: 13 bednarzy, 2 brukarzy, 4 blacharzy, 7 felczerów, 6 cieśli, 6 czapników, 4 dekarzy, 1 folusznik, 3 grabarzy, 5 gwoździarzy, 2 introligatorów, 1 kominiarz, 1 konował, 1 kotlarz, 10 kowali, 48 krawców, 8 kołodziei, 2 koszykarzy, 2 kapeluszników, 2 mechaników, 21 muzykantów, 4 modniarki, 22 młynarzy, 2 mosiężników, 4 mydlarzy, 9 mularzy, 32 piekarzy, 3 piekarnikarzy, 2 piwowarów, 10 powoźników, 4 praczki, 2 postrzygacze, 2 pompiaży, 8 rymarzy, 33 rzeźników, 1 rękawicznik, 10 ślusarzy, 5 szklarzy, 5 szwaczek, 39 szewców, 31 stolarzy, 7 sztycharzy, 3 szmuklerów, 1 szczotkarz, 10 tokarzy, 2 waciarzy, 3 zegarmistrzów, 1 złotnik i 15 zdunów. Cechów rzemieślniczych było 18.

Po zakończeniu budowy kolei żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej w Łodzi starano się bardzo o przybliżenie miasta do tej drogi komunikacyjnej. Władze miejskie sfinansowały projekt polegający na wybudowaniu bitego

traktu łączącego Łódź z najbliższą stacją kolejową znajdującą się w Rokicinach o 3 mile polskie (1 mila to 7175,99 m) od Łodzi.

W tym okresie odnotowano wysoki wzrost dochodów miejskich i skarbowych.

Tablica 1.2. Dochody kasy miejskiej i skarbu Łodzi w latach 1793–1851

Lata	Dochody (w złp)	
	Kasy miejskiej	Skarbu (z konsumpcją)
1793	560	–
1806	717	1 515
1821	2 412	3 754
1822	2 434	3 770
1824	2 670	4 402
1829	4 091 (1825 r.)	19 170
1832	–	20 000
1836	–	50 212
1839	53 396	104 446
1849	82 014	150 000
1851	82 000	180 000

20

Źródło: na podstawie pracy Flatta (1853).

Ponadto rimanent kasy miejskiej obliczono na kwotę 15 090 rb., złożoną w banku.

Miasto utrzymywało „nauczyciela elementarnego” od 1806 roku. Płacono mu 50 talarów w gotówce i tyleż samo „w ordynarii”. Na wynagrodzenie to składali się wszyscy mieszkańcy w następującym stosunku: 5/8 właściciele nieruchomości, 1/8 nieposiadający własnych gospodarstw i 2/8 Żydzi.

Od 1815 roku działała w Łodzi szkoła powiatowa Realna Rosyjsko-Niemiecka o kierunku fabrycznym. W roku szkolnym 1849/50 zatrudniono w niej 8 nauczycieli, przy liczbie 102 uczniów. Ponadto funkcjonowały trzy szkoły elementarne męskie, jedna szkoła elementarna żeńska i trzy szkoły prywatne, w których uczyło się ogółem 763 dzieci. Dodatkowo istniały dwie szkoły rzemieślnicze, niedzielne, w których naukę pobierało 750 uczniów.

Szpital, który wybudowano kosztem 8836 rb., został otwarty w końcu 1815 roku. Ruch chorych przedstawiamy w tablicy 1.3 w przekrojach męczyzn (M), kobiet (K) i dzieci (Dz).

Tablica 1.3. Ruch chorych w pierwszym szpitalu w Łodzi w latach 1845–1851

Rok	Leczeni			Wypisani			Zmarli		
	M	K	Dz	M	K	Dz	M	K	Dz
1845	2	1	–	2	1	–	–	–	–
1846	35	17	–	28	14	–	7	3	–
1847	105	60	16	77	49	13	28	11	3
1848	483	105	21	443	83	16	36	22	5
1849	616	124	13	579	110	11	37	14	2
1850	554	183	15	529	172	12	25	11	3
1851	431	181	11	392	152	9	39	29	2

Źródło: na podstawie pracy Flatta (1853).

Flatt przedstawia dokładniejszą charakterystykę znacznie większych fabryk bawełnianych. Przykładowo fabryka Ludwika Geyera otwiera pierwszą w kraju przędzalnię bawełny, która dostarczyła w roku 1851 około 580 000 funtów przędzy, tkalnię wyrobów półwełnianych o 180 warsztatach mechanicznych; dalej na niespotykaną skalę urządzono drukarnię, produkującą około 23 000 sztuk perkalu oraz kitaju, i farbiarnię tkanin bawełnianych, maszynową i ręczną, zakład zatrudniał do 700 pracowników; w tej liczbie 14 majstrów, 85 czeladników, 30 uczniów i przeszło 520 robotników; trzy wielkie maszyny parowe (z których jedna została wyprodukowana w kraju) poruszają 88 maszyn prądniczych, 20 000 wrzecion i roje tkackich warsztatów ogromną siłą 120 koni. Wartość produkcji rozmaitych wyrobów tego zakładu wynosi w 1851 roku przeszło 487 000 rb., wartość zaś maszyn i sprzętów 412 000 rb. Według opracowanego przez Flatta *Obrazu statystycznego-porównawczego rozwoju zakładów bawełnianych Ludwika Geyera od roku 1832 po koniec roku 1851* zatrudnienie w pierwszym wykazanym roku wynosiło 75 osób, natomiast wartość produkcji – 27 000 rb. W 1837 roku Geyer zorganizował także zakład mechaniczny „obrabiający na wewnętrzne potrzeby żelazne materiały”.

Flatt scharakteryzował także szerzej sześć innych, znacznie większych fabryk bawełnianych, a stan pozostałych zrekapitulował następująco:

- 1) 11 fabryk tasiemek obejmuje 41 warsztatów, zatrudnia 58 ludzi i wyrabia rocznie tasiemek za 3300 r. sr.;
- 2) 12 fabryk pończoch o 28 warsztatach zatrudnia 42 ludzi, produkuje za 3600 r. sr.;
- 3) 22 farbiarnie tkanin wełnianych i bawełnianych zatrudniają 99 ludzi.

Dane statystyczne charakteryzujące rozwój przemysłu bawełnianego w Łodzi Flatt przedstawił łącznie z informacjami dotyczącymi przemysłu

lnianego w zestawieniu pn. *Wykaz statystyczny przedstawiający rozwój fabryk i postęp wyrobów bawełnianych i lnianych w Łodzi od 1827 do 1851 roku*. Z wykazu tego dowiadujemy się m.in., że łączna wartość maszyn i sprzętu łódzkich fabryk bawełnianych i lnianych wzrosła ze stanu 127 440 rubli do 616 522 rb. w 1851 roku. W tym samym okresie zużycie przędzy bawełnianej wzrosło z poziomu 866 600 funtów do poziomu 1 006 274 funtów, przędzy lnianej natomiast w bardzo małym stopniu: z poziomu 4014 funtów do 4150 funtów. Wartość produkcji fabryk bawełnianych i lnianych w tym samym okresie wzrosła z 794 491 rb. do 1 743 337 rb. Nowy etap rozwoju przemysłu zaznaczyło zainstalowanie jednej maszyny parowej o sile 60 KM w 1839 roku. W 1851 roku w fabrykach łódzkich czynnie były już cztery maszyny parowe o sile 150 KM. Niektóre inne dane o wyposażeniu w maszyny i urządzenia łódzkich fabryk bawełnianych i lnianych w wybranych latach przedstawiono w tablicy 1.4.

Tablica 1.4. Wyposażenie łódzkich fabryk bawełnianych i lnianych w wybranych latach 1827–1851

Rok	Maszyny przędzy bawełnianej	Wrzeczona	Warsztaty		Kotły farbiarskie	Walce drukarskie
			Do tkanin nieprzeżr.	Jacquarta		
1827	12	2 304	144	–	5	–
1833	27	4 800	969	–	9	9
1840	71	12 672	3 181	–	47	76
1848	120	23 458	2 330	94	109	244
1851	140	31 898	31 898	187	128	259

Źródło: na podstawie pracy Flatta (1853).

Obraz przemysłu w Łodzi nie byłby pełnym, gdybyśmy nie wspomnieli za Flattem, że w 1851 roku w mieście tym funkcjonowały: 1 fabryka octu, 2 – oleju, 5 – noży, 1 – przetworów chemicznych, 1 – instrumentów muzycznych (wytwarzająca skrzypce ordynaryjne), 2 – szpilek i 1 – przetaczków i sit. Łączna wartość produkcji tych fabryk wynosiła 6876 rb. Ponadto istniało 8 kopalń torfu, „z których corocznie dobywa się 6 600 000 sztuk cegieł tego materiału. Z tej jednak masy tylko 600 000 cegieł idzie na sprzedaż, zaś 6 mln sztuk zużywają fabryki Geyera i Landego”.

Ludność fabryczna Łodzi:

ma najcenniejszego reprezentanta w panu Geyerze. W liczbie ósmuset robotników zatrudnionych w jego fabrykach znajdują się dzieci większej części fabrykantów mniej zamożnych; zakład Geyera jest dla nich szkołą i źródłem zarobkowania...

Z powyższego tekstu wynika, że położenie klasy robotniczej było bardzo ciężkie, a np. prasa propagowała w kraju pracę dzieci przy obsłudze maszyn jako tańszą i podnoszącą rentowność zakładu. Liczby ilustrujące rozwój ludności fabrycznej w Łodzi w wybranych latach przedstawiamy w tablicy 1.5.

Tablica 1.5. Dynamika zatrudnianych w łódzkich fabrykach w wybranych latach 1827–1851

Rok	Ludność ogółem	Ludność fabryczna			
		Razem	Zatrudnieni w przemyśle bawełnianym i lnianym		
			majstrowie	czeladnicy	uczniowie
1827	2843	322	–	–	–
1833	5730	1031	347	–	–
1840	20 150	5302	900	1573	1237
1848	15 058	4532	690	1427	771
1851	18 190	6149	859	1918	967

Źródło: na podstawie pracy Flatta (1853).

Do statystyki Flatt przywiązywał ogromne znaczenie. Na potwierdzenie tego faktu przytoczmy jego wypowiedź:

Jeden z najznakomitszych współczesnych ekonomistów słusznie powiedział, że Statystyka jest względem Ekonomii Politycznej tym, czym Anatomia względem Fizjologii. Napoleon wyrzekł, że Statystyka jest to „budget des choses” i w istocie, dziś już żaden kraj nie zdoła uregulować swojej ekonomii, żaden polityk nie zdoła ocenić znaczenia państwa i warunków jego przyszłości, jeśli uczyniwszy porównawczy przegląd obecnie istniejących stosunków, z sumy tych dat i faktów nie wyciągnie rezultatu, który jako ekstrakt doświadczenia, dla sumiennego polityka będzie nie tylko rękojmią przyszłością, ale razem i sędzią przeszłych dziejów.

Więcej światła na działalność gospodarczą władz Królestwa rzuca praca Anny Rynkowskiej (1951). Czytamy w niej, że w latach 1821–1831 główną rolę w rozwoju przemysłu w Łodzi sprawował rząd Królestwa, a dokładniej Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, a właściwie jej Wydział Przemysłu i Kunsztów, początkowo przewodniczył jej Stanisław Staszic. Instytucja obejmowała komisje wojewódzkie, a te z kolei komisje obwodowe. Przy Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych utworzona została tzw. Sekcja Fabryczna, która nadzorowała rozwój przemysłu, kontrolę i sprawozdawczość (por. N. Gąsiorowska, 1916). W 1923 roku powstały sekcje fabryczne przy komisjach woj. mazowieckiego i kieleckiego. Naczelnikiem Sekcji Fabrycznej woj. mazowieckiego został Benedykt Tykiel, który osobiście kontrolował działalność przedsiębiorstw, badał stan produkcji, zawierał umowy z ważniejszymi fabrykantami i nadzorował ich wykonania.

Informacje zbiorcze na temat przemysłu łódzkiego, jego struktury własnościowej, wielkości i struktury produkcji oraz zatrudnienia znajdują się w skorowidzach i spisach zakładów przemysłowych opracowanych i wydanych przez ministerstwo finansów Rosji carskiej. Spisy te zatytułowane *Ukazatiel fabrik i zawodow jewropejskoj Rossii i Carstwa Polskiego* (opr. P.A. Orłow) ukazywały się w Petersburgu latach 1879, 1884, 1893 i 1900. Na podstawie danych w nich zawartych można przeanalizować zmiany, jakie zachodziły w przemyśle łódzkim w latach 1879–1900, tablica 1.6 (por.: Puś, 1973).

Innym źródłem informacji o przedsiębiorstwach zarejestrowanych na terenie Królestwa Polskiego, które miały status spółek akcyjnych, jest spis rosyjski zatytułowany *Ukazatiel djestwujuszczich w Impierii akcjoniernych pred-prijatii* (opr. B.A. Dimitriew-Mamonow, Petersburg 1903). Tablica 1.7 przedstawia opracowane na tej podstawie zyski i dywidendy w największych zakładach bawełnianych Łodzi w latach 1897–1901 (por.: Puś, 1973).

Tablica 1.6. Zmiany w strukturze przemysłu włókienniczego w Łodzi w latach 1879, 1884, 1893 i 1900/1901

Grupy zakładów wg form własnościowych	1879 r.		1884 r.		1893 r.		1900–1901 r.	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%
Firmy jednoosobowe	286	98,0	189	97,0	226	85,1	245	77,9
Spółki firmowe	6	2,0	5	2,5	31	11,6	50	15,8
Spółki akcyjne	–	–	1	0,5	9	3,3	20	6,3
Ogółem	292	100,0	195	100,0	226	100,0	315	100,0
Wartość produkcji w tys. rb.								
Firmy jednoosobowe	27 249,4	88,5	32 394	63,0	16 263	27,5	24 890,0	23,7
Spółki firmowe	3 546,7	11,5	5 385	10,4	4 779	8,1	7 477,5	7,1
Spółki akcyjne	–	–	13 741	26,6	37 888	64,4	72 549,7	69,2
Ogółem	30 796,1	100,0	51 520	100,0	58 930	100,0	104 917,2	100,0
Liczba robotników								
Firmy jednoosobowe	13 417	93,0	11 503	59,9	12 370	39,2	19 336	34,6
Spółki firmowe	1 020	7,0	2 280	11,8	3 464	10,9	4 779	8,5
Spółki akcyjne	–	–	5 452	28,3	15 704	49,9	31 701	56,9
Ogółem	14 457	100,0	19 235	100,0	31 538	100,0	55 816	100,0

Źródło: *Ukazatiel fabrik i zawodow jewropejskoj Rossii i Carstwa Polskiego*, opr. P.A. Orłow, Petersburg 1881; *Ukazatiel fabrik i zawodow jewropejskoj Rossii i Carstwa Polskiego*, opr. P.A. Orłow, Petersburg 1887; *Ukazatiel fabrik i zawodow jewropejskoj Rossii i Carstwa Polskiego*, opr. P.A. Orłow, t. I, Petersburg 1895; *Spisok fabrik i zawodow jewropejskoj Rossii*, opr. W.E. Warzar, Petersburg 1903.

Tabela 1.7. Zyski i dywidendy w największych zakładach bawełnianych Łodzi w latach 1897–1901

Lata	K. Scheibler			I.K. Poznański			L. Geyer		
	zyski tys. rb.	dywidendy		zyski tys. rb.	Dywidendy		zyski tys. rb.	Dywidendy	
		%	Rb.		%	Rb.		%	Rb.
1897	604,6	6	1 500	715,6	13	3 250	344,1	16	160
1898	1 104,7	11	2 750	739,4	14	3 500	646,9	25	250
1899	1 424,6	14	3 500	790,8	14	3 500	564,3	25	250
1900	885,7	9	2 250	439,0	8	2 000	231,3	12,5	125
1901	482,8	5	1 250	292,3	–	–	372,4	20	200

Źródło: *Ukazatel djestwujuszczich w Impierii akcioniernych predpriyatii* (opr. B.A. Dimitriew-Mamonow, Petersburg 1903), s. 298–299, 824–825, 902.

1.3. Giełda Pieniężna w Łodzi

Statystyki fabryczne, z których omówiono trzy najważniejsze, zakładów Scheiblera-Grohmana, Poznańskiego i Geyera, stanowią bogate źródło danych statystycznych dotyczących przede wszystkim produkcji oraz handlu, natomiast dane o rozwijającym się rynku zarówno towarowym, jak i finansowym zbierała i publikowała **Łódzka Giełda Pieniężna**.

W roku 1898 grupa przemysłowców łódzkich z Karolem Scheiblerem na czele podjęła starania o otwarcie w Łodzi giełdy pieniężnej. Wkrótce potem powołano komisję, która zajęła się opracowaniem uzansów i ceduł giełdowych oraz instrukcji dla maklerów. Giełda łódzka miała spełniać rolę lokalnego rynku w zakresie obrotu papierami wartościowymi (akcje, obligacje, listy zastawne, przekazy pieniężne) oraz w zakresie transakcji towarowych; miała być miejscem zawierania transakcji i umów w przedmiocie obrotów handlowych oraz uzyskiwania informacji w tych sprawach. Utworzenie jej było podyktowane potrzebami przemysłu i handlu korzystających dotychczas z usługi Giełdy Warszawskiej. Giełdę pieniężną otwarto w Łodzi 1 lutego 1899 roku w budynku Izby Przemysłowo-Handlowej przy ul. Dzielnej 1 (obecnie ul. G. Narutowicza). Pozostawała ona pod nadzorem Departamentu Przemysłu i Handlu Ministerstwa Finansów, bezpośrednio zaś podlegała nadzorowi naczelnika guberni. Prawo wstępu na giełdę przysługiwało każdemu po uiszczeniu opłaty i utworzeniu karty wstępu. W roku 1900 prawo to ograniczono do osób zawodowo trudniących się handlem i przemysłem. Transakcje giełdowych dokonywano za pośrednictwem maklerów, których przy giełdzie łódzkiej

mogło być 20. Zgromadzenie giełdowe składało się z członków giełdy, którymi były towarzystwa akcyjne, stowarzyszenia udziałowe, spółki firmowe, przedsiębiorcy oraz kupcy wpisani do ksiąg kupieckich w Łodzi lub w sąsiednich miastach.

Organem wykonawczym giełdy i przedstawicielem zgromadzenia był **Komitet Giełdowy**, który był nie tylko jednostką giełdy, lecz także pełnił rolę izby przemysłowo-handlowej, reprezentując interesy wielkiego i średniego przemysłu oraz kupiectwa (w Rosji nie było izb przemysłowo-handlowych). W jego skład weszli reprezentanci łódzkiego przemysłu włókienniczego. Prezesem został Karol Scheibler, sekretarzem Stefan Kossuth, działacz przemysłowy, pierwszy wydawca „Dziennika Łódzkiego”. Choć Giełda Łódzka nie stała się giełdą w pełnym tego słowa znaczeniu, tj. rynkiem, na którym dokonuje się w ustalonym czasie i według przyjętych zwyczajów transakcji kupna-sprzedaży wartości dopuszczonych do obrotu giełdowego, to jednak odegrała znaczną rolę w rozwoju rynku pieniężnego i towarowego w łódzkim okręgu przemysłowym.

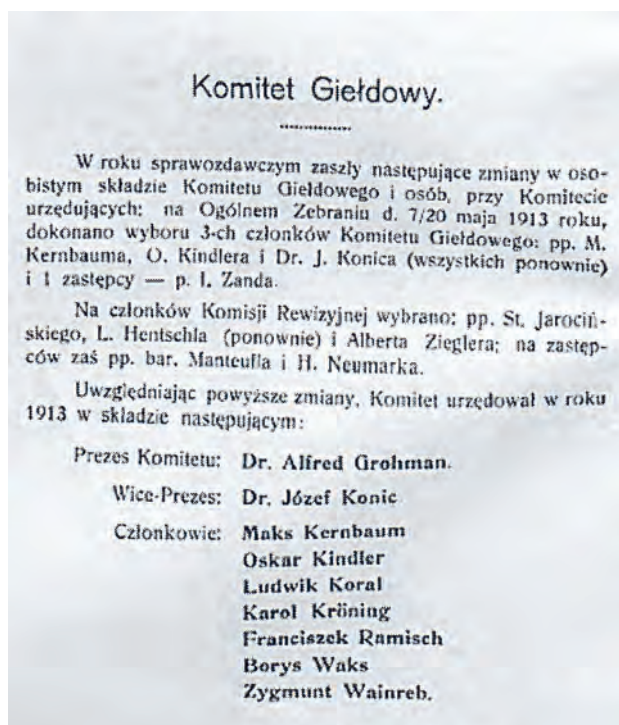
W roku 1910 utworzono **Biuro Statystyczne przy Komitecie Giełdowym**, którego zadaniem było opracowanie statystyki przemysłowej.

26

W 1911 roku Komitet Giełdowy uznał, że jego dochody, pochodzące głównie ze składek członkowskich, są niewystarczające do należytego wypełniania wszystkich funkcji przypisanych mu w ramach reformy. Zwrócił się zatem do ludzi dobrej woli z prośbą o składanie deklaracji na zasilanie funduszy Giełdy w ciągu trzech lat, aby zapewnić jej sprawne działanie do czasu, aż nie będą wprowadzone izby handlowo-przemysłowe lub też nie zostanie uchwalony drogą prawodawczą wniosek V Zjazdu Przedstawicieli Handlu Giełdowego i Rolnictwa dotyczący opodatkowania na rzecz giełd przedsiębiorstw handlowych i przemysłów w wartości 5% od podatku zasadniczego. Mimo tych trudności finansowych Komitet Giełdowy przystąpił w roku 1911 do gromadzenia materiałów statystycznych dotyczących ilości zakładów przemysłowych, robotników, wrzecion przędzalniczych, krosien tkackich, surowców przerabianych przez fabryki łódzkie oraz podatków płaconych przez łódzkie przedsiębiorstwa handlowe i przemysłowe. Praca ta zaowocowała ukazaniem się w 1912 roku pierwszego Rocznika Prac Statystycznych Komitetu Giełdowego opracowanego przez sekretarza Komitetu – J. Adamowicza. Zawarto w nim dane statystyczne za lata 1909 i 1910.

Od 1911 roku prezesem Komitetu Giełdowego był Alfred Grochman. W 1913 roku Giełda przeniosła się z domu Schwalbego przy ulicy Piotrkowskiej 87 do nowego lokalu Towarzystwa Akcyjnego Simens przy ulicy Piotrkowskiej 96. Był to lokal obszerniejszy, posiadający wszelkie udogodnienia. W 1914 roku wskutek wybuchu wojny i wyjazdu z Łodzi Banku Państwa

w łódzkich oddziałach banku rosyjskiego zabrakło środków pieniężnych. Na wspólnym posiedzeniu 7 listopada 1914 roku Urząd Starszych Zgromadzenia Kupców m. Łodzi i Komitet Giełdowy Łódzki postanowili emitować bony pod zastaw papierów publicznych, przekazów, czeków i akceptowanych weksli. Ilość osób zgłaszających się po pożyczki była bardzo duża. W grudniu 1914 roku pierwsza emisja bonów na sumę 1 mln rubli była na wyczerpaniu. Zgłoszenia o nowe pożyczki spowodowały uchwalenie następnej emisji bonów na sumę 1 mln rubli. Ponieważ wszystkie fabryki stanęły i przemysłowcy wyczerpali zasoby, które były w bankach prywatnych, postanowiono dalej emitować bony. Podczas okupacji niemieckiej, gdy wprowadzono jako pieniądź obiegowy markę, bony uległy częściowej likwidacji. Po podpisaniu traktatu pokojowego zaczęto na szerszą skalę wycofywać bony.

Fotografia 1.1. Skład Komitetu Giełdowego w roku 1913

Źródło: Sprawozdanie Komitet Giełdowy Łódzki 1913, s. 4.

W Archiwum Państwowym w Łodzi zgromadzono wiele dokumentów z działalności Giełdy (nr zespołu: 467 / 0, Karta: A). W aktach tych znajdujemy między innymi:

- zakres działania Biura Statystycznego, organizację giełd w Łodzi i Warszawie,
  - memoriały o stanie przemysłu i handlu,
  - statystyki dotyczące transakcji towarowych,
  - statystyki dotyczące emisji bonów,
  - dane o produkcji i cenach surowców (wełny, bawełny i innych).
- Dysponujemy także publikacją: *Sprawozdanie Komitet Giełdowy Łódzki 1913*, wydaną w roku 1913 przez KGL.

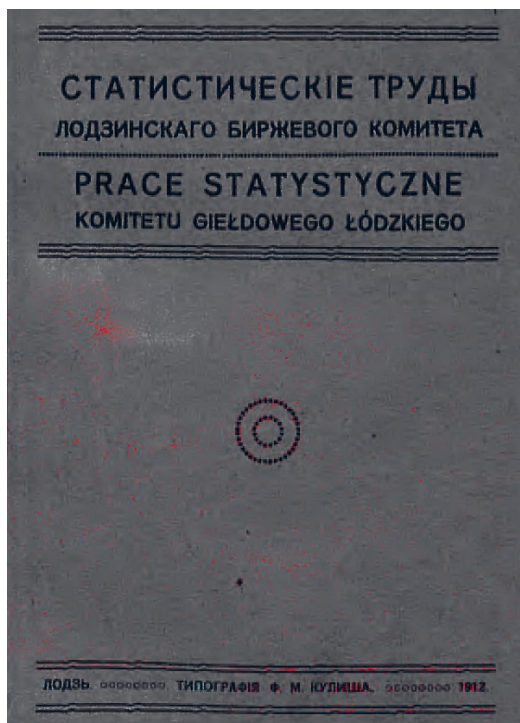
28

Sprawozdanie z dochodów i wydatków Giełdy Łódzkiej w roku 1913.	
WPLYWY.	
	Ruble i kopiejki
Dochody 1913 roku:	
Oplata za uczęszczanie na Giełde:	
za miejsca siedzące	1,030 —
za miejsca stojące	1,595 — 2,625 —
Różne dochody	152 —
Procenty pobrane	379 31
Składki na zasilenie funduszy Giełdy	2,418 —
	5,574 31
Przewyżka wydatków nad wpływami	510 01
	6,085 22

WYDATKI.	
	Ruble i kopiejki
Wydatki 1913 roku:	
Komorne	577 09
Opal i światło	37 21
Wydatki kancelaryjne, druki	198 67
Prenumerata pism	46 35
Koszta Ogólne	825 72
Pensje	3,538 45
Wydatki na gromadzenie materiałów statystycznych	506 68
Umorzenie ruchomości	309 55
Biblioteka	25 50
	6,085 22

Fotografia 1.2. Sprawozdanie z dochodów i wydatków Giełdy Łódzkiej w roku 1913
 Źródło: Sprawozdanie Komitet Giełdowy Łódzki 1913, s. 46–47.

Działalność Biura Statystycznego przy Komitecie Giełdowym sprawowała się do gromadzenia niezbędnych materiałów statystycznych według następującego planu (por. *Prace statystyczne Komitetu Giełdowego Łódzkiego* – fot. 1.3).

Fotografia 1.3. Strona tytułowa *Prace statystyczne Komitetu Giełdowego Łódzkiego*
Źródło: Zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Łodzi.

1. Liczba zakładów przemysłowych, wrzecion i krosien, zatrudnionych robotników, płaca zarobna, wydatki na pomoc lekarską dla robotników, nieszczęśliwe wypadki, koszt asekuracji i odszkodowania za nieszczęśliwe wypadki, rodzaje oświetlenia fabryk, kotły parowe i motory;

2. Liczba przedsiębiorstw handlowych oraz przemysłowych w Łodzi;

3. Ilość głównych kategorii towarów przywożonych i wywożonych kolejami żelaznymi okręgu łódzkiego;

4. Opodatkowanie łódzkiego przemysłu i handlu.

Wszystkie gałęzie przemysłu łódzkiego zostały podzielone na dwie zasadnicze grupy: przemysł włókienniczy i inne gałęzie przemysłu. Przemysł włókienniczy podzielono na pięć grup:

Do I grupy zostały zaliczone zakłady przerabiające wyłącznie bawełnę z uwzględnieniem podziału na trzy kategorie: do I-ej weszły przędzalnie i niciarnie, do II-ej tkalnie, do III-ej fabryki posiadające oddziały przędzalniczy i tkacki, a niektóre z nich wykańczalnie i farbiarnie.

II grupę stanowiły zakłady przerabiające jako materiał surowy wełnę. Chociaż prawie każda fabryka wyrabiająca tkaniny wełniane używa

w nieznacznym procencie bawełny, jednak z tej grupy zostały wyodrębnione fabryki wyrabiające lub przerabiające tzw. przędzę wigoniową. Podział na przędzalnie, tkalnie i zakłady posiadające obydwa oddziały, przędzalniczy i tkacki, pozostał taki sam, jak w grupie I-ej.

Do grupy III, oprócz fabryk wyrabiających tkaniny półwełniane, zostały zaliczone również i te fabryki, które posiadają przędzalnie i tkalnie bawełny oraz wełny, gdyż w odpowiedziach na skierowane pytania zarządy fabryk przeważnie nadesłały dane o ilości wrzecion, krosien, robotników tyżące się całej fabryki, nie uwzględniając podziału na przędzalnie i tkalnie bawełny oraz wełny.

IV grupa w wykazach statystycznych jest nazywana zarobkową. Przedsiębiorstwa tej grupy różnią się zasadniczo od tych zaliczonych do grup poprzednich tym, że pracują nie na własny rachunek, lecz na zamówienie („Lohn”). Przędzalnie tej grupy przerabiają wełnę, jak również odpadki bawełniane i wełniane. Tkalnie w zależności od rodzaju otrzymywanej do przerobu przędzy wyrabiają tkaniny bawełniane lub wełniane i nie ma tak ścisłego podziału, jak w tkalniach pracujących na własny rachunek, z których jedne produkują wyłącznie tkaniny bawełniane, drugie – wełniane. Przedsiębiorstw posiadających i przędzalnie, i tkalnie w tej grupie nie ma zupełnie.

V grupa składa się z następujących działów:

- 1) farbiarnie i wykończalnie,
- 2) wyrób trykotów,
- 3) wyroby jedwabne i półjedwabne,
- 4) inne zakłady w przemyśle włókienniczym, jak: wyrób tasiemek, filców, kapeluszy, sznurowadeł, pasmanterii, waty itp.

W specjalnej tablicy są zebrane dane porównawcze dotyczące wszystkich grup przemysłu włókienniczego.

Co się tyczy innych fabryk m. Łodzi, oprócz fabryk przemysłu włókienniczego, to w tablicy są umieszczone dane statystyczne tylko ważniejszych gałęzi przemysłu, jak np. fabryki wyrobów żelaznych, cegielni, browarów, młynów parowych, fabryk przemysłu chemicznego, drzewnego, papierowego i poligraficznego, natomiast pozostałe fabryki zaliczone zostały do specjalnej kategorii pod nazwą różnych, jak np. wyrób kafli, krochmalu, lamp, guzików, powozów, szkła, powozów itd.

Według nadesłanych odpowiedzi przez producentów, obroty przedsiębiorstw przemysłowych w Łodzi w 1910 roku przedstawiają liczby zawarte w tablicy 1.8 w rublach.

Tablica 1.8. Obroty łódzkich fabryk w 1910 roku (w rublach)

Rodzaje przedsiębiorstw	Wartość częstkowa	Wartość całkowita
Przędzalnie zarobkowe wykonały obst. na sumę	3 250 390	5 385 877
Tkalnie zarobkowe wykonały obst. na sumę	2 135 487	
Przędzalnie bawełny wyprodukowały przędzy na sumę	9 278 612	25 229 405
Przędzalnie wełny wyprodukowały przędzy na sumę	14 264 000	
Przędzalnie bawełny i wełny wyprodukowały przędzy na sumę	1 746 793	
Tkalnie bawełny wyprodukowały tkanin na sumę	8 820 527	32 108 741
Tkalnie wełny wyprodukowały tkanin na sumę		
Tkalnie bawełny i wełny wyprodukowały tkanin na sumę	20 184 076	
Zakłady posiadające przędzalnie i tkalnie bawełny	71 956 000	108 281 578
Zakłady posiadające przędzalnie i tkalnie wełny	32 940 000	
Zakłady posiadające przędzalnie i tkalnie bawełny i wełny	3 385 578	
Farbiarnie i wykończalnie wykonały obstalunk.		6 092 250
Fabryki wyrobów trykotowych wyprodukowały towarów		
Fabryki wyrobów jedwabnych wyprodukowały towarów		3 248 150
Fabryki tasiemek, filców etc. wyprodukowały towarów		4 999 795
Przemysł włóknisty		187 447 433
Farbiarnie i mydlarnie	224 227	9 409 119
Fabryki przemysłu chemicznego	797 237	
Młyny	348 400	
Browary	1 010 577	
Fabryki przemysłu drzewnego (brak odpowiedzi z 3 fabryk z 350 robot.)	277 963	
Fabryki przemysłu papierniczego	445 391	
Cegielnie	916 087	
Fabryki przemysłu żelaznego	4 478 428	
Różne (brak odpowiedzi z 5 fabryk z 447 robot.)	1 210 809	
Razem		

Źródło: *Prace statystyczne Komitetu Giełdowego Łódzkiego*, Łódź 1912 r.

Ogólnie więc obrót łódzkich fabryk w 1910 roku wyniósł według danych dostarczonych przez zarząd tychże fabryk blisko 197 milionów rubli.

W 1920 roku Komitet Giełdowy Łódzki usilnie zabiegał, aby giełda pieniężna wznowiła swą działalność po kilkuletnim okresie zastoju

wojennego. Czyniono także starania o uruchomienie giełdy towarowej. 2 marca 1920 roku Komitet wznowił codzienne zebrania giełdy pieniężnej, jednak w sierpniu tego samego roku zostały one zawieszono z powodu wprowadzenia przez rząd ograniczeń handlu walutami i dewizami zagranicznymi wskutek powołania Komisji Dewizowej w trakcie wojny bolszewicko-polskiej. Zarządzenie to nie tylko całkowicie zahamowało działalność giełd pieniężnych, ale odbiło się też ujemnie na przemyśle i handlu w Łodzi, a także stało się główną przeszkodą w umocnieniu łódzkiej giełdy towarowej, która zdążyła odbyć zaledwie kilka zebrań.

Od 16 lipca 1920 roku do 3 lutego 1921 roku prezesem Komitetu Giełdowego był Edward Heiman.

Zainicjowana przez rząd reorganizacja giełd w Polsce zaowocowała uchwaleniem przez Sejm Rzeczypospolitej 20 stycznia 1921 roku Ustawy o organizacji giełd w Polsce. Na podstawie tej ustawy i zgodnie ze statutem Giełdy Pieniężnej w Łodzi, zatwierdzonym przez Ministrów Skarbu oraz Przemysłu i Handlu, 13 marca 1922 roku Komitet Giełdowy Łodzi przeobraził się w Radę Giełdową giełdy pieniężnej w Łodzi, która zaczęła urzędować od 4 maja 1922 roku. W tymże roku został opracowany przez Radę Giełdową giełdy pieniężnej w Łodzi statut Giełdy Włókienniczej i 12 września 1923 roku został zatwierdzony przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu oraz Skarbu. W roku 1923 prezesem Rady Giełdowej został Józef Konic.

W 1924 roku zebrania giełdowe odbywały się prawie cały rok, ale intensywność ich pogarszała się w związku z kryzysem w gospodarce. Obrotowo przeważnie akcjami. Z łódzkich towarzystw akcyjnych wprowadzono w roku 1924 na cedułę giełdową Giełdy w Łodzi akcje „Towarzystwa Akcyjnego B. Freidenberg w Łodzi” oraz akcje „Banku Polskich Kupców i Przemysłowców Chrześcijan w Łodzi”. Aby ułatwić czynności giełdowe miejscowym bankom, zebrania giełdowe odbywały się w godzinach od 6:00 do 7:00 wieczorem. Banki w miarę możliwości popierały zebrania giełdowe i starały się swe transakcje giełdowe załatwić tylko na giełdzie. W związku z przesileniem gospodarczym w latach 1920–1924 i upadkiem wielu firm Rada Giełdowa rozważała wprowadzenie w życie tak zwanych dozorów sądowych. Ogólny zastój ekonomiczny spowodował, że zebrania giełdowe w roku 1925 odbywały się tylko dorywczo. Rada Giełdowa, na czele z prezesem Józefem Konicem, interweniowała kilkakrotnie u prezesa Banku Polskiego, aby dopuścić do obrotu walutami i dewizami zagranicznymi na Giełdzie w Łodzi. Jednak odpowiedź była odmowna, umotywowana tym, że sprzedaż dewiz na Giełdzie w Łodzi nie ożywiłaby obrotów tej Giełdy, gdyż przedsiębiorstwa łódzkie poważnie chciały nabywać dewizy.

W związku z Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 28 grudnia 1924 roku o organizacji giełd w Polsce straciła moc obowiązująca ustawa

o organizacji i giełdach z 20 stycznia 1921 roku, Rada Giełdowa opracowała nowy statut Giełdy Pieniężnej w Łodzi. Został on zatwierdzony 8 maja 1926 roku przez Ministra Skarbu oraz Ministra Przemysłu i Handlu.

W 1926 roku w wyniku poprawy stanu gospodarczego kraju Rada Giełdowa wznowiła codzienne zebrania. Godzinę zebrań, po porozumieniu z bankami, ustalono na 12:00 – 1:00 po południu. Obroty giełdy w grudniu 1926 roku wzrosły. Wzmógł się popyt na różnego rodzaju papiery wartościowe spółek przemysłowo-handlowych oraz spółek i instytucji kredytowych. Normalna praca Giełdy Łódzkiej polegała na prowadzeniu codziennych zadań giełdowych i wydawaniu codziennie drukowanej ceduły, co pomagało w orientacji zarówno chcącym oszczędzać, jak i korzystającym z różnego rodzaju kredytów. W 1928 roku Rada Giełdowa unormowała dopuszczenie do obrotu na Giełdzie Pieniężnej w Łodzi akcji i papierów wartościowych o stałym oprocentowaniu, określono też minimalną wartość transakcji na giełdzie i ustalono wysokość stręcznego dla maklerów. Od 1929 roku prezesem Rady Giełdowej był Karol Hofrichter. Giełda Pieniężna w Łodzi z każdym rokiem zdobywała sobie lepsze miejsce wśród giełd tego rodzaju w Polsce. W 1929 roku dokonała obrotów na ogólną kwotę 9 628 262 zł. Obroty dokonywane były przeważnie walutami i dewizami zagranicznymi – bowiem rozporządzenie prezesa Banku Polskiego z 5 listopada 1927 roku zniosło, obowiązujące od szeregu lat, ograniczenie walutowe i dewizowe. W transakcjach zawieranych na Giełdzie coraz częściej brały udział miejscowe banki i oddziały innych banków.

Wskutek utworzenia w 1929 roku w Łodzi Izby Przemysłowo-Handlowej działalność Giełdy Pieniężnej zmieniła się, gdyż przestała spełniać czynności, które w ciągu 30 lat wykonywała w zastępstwie tej instytucji. Pomimo kryzysu ekonomicznego w kraju i na świecie w roku 1930 nastąpiła nieznaczna poprawa w obrotach na Giełdzie Pieniężnej w Łodzi. Jak wynika z wykazu statystycznego, Giełda Pieniężna w Łodzi w roku 1930 dokonała obrotów na ogólną kwotę 13 798 669 zł, przeważnie walutami i dewizami zagranicznymi. 31 grudnia 1930 roku Zgromadzenie Giełdowe liczyło 84 członków.

1.4. Statystyka miejska w Łodzi

Próby organizowania łódzkiej statystyki miejskiej w latach 1912–1914 były podejmowane przez Komitet Giełdowy Łódzki oraz Komisję Statystyczną przy Towarzystwie Popierania Pracy Społecznej. Instytucje te, mające charakter prywatny, nie rozporządzały jednak środkami finansowymi, co z konieczności ograniczało ich zakres pracy.

Komitet Giełdowy stawiał sobie za cel odzwierciedlenie stosunków panujących w miejscowym przemyśle i handlu, zbierając informacje o liczbie

i stanie zakładów przemysłowych, liczbie zatrudnionych robotników, płacach, pomocy lekarskiej, nieszczęśliwych wypadkach, liczbie przedsiębiorstw handlowych, przewożonych towarach przemysłowych kolejami żelaznymi w okręgu łódzkim oraz o opodatkowaniu łódzkiego przemysłu i handlu.

Komisja Statystyczna swój plan działalności określiła w zakresie statystyki ludności, oświaty i kultury oraz statystyki roboczej. Instytucje te nie zdążyły jednak przed wybuchem I wojny światowej rozwinąć swojej działalności.

Inicjatorem utworzenia Miejskiego Biura Statystycznego przy zarządzie Miejskim w Łodzi był sekretarz Rady Miejskiej Eugeniusz Krasuski – działacz społeczny i polityczny z okresu powstawania odrodzonych zrębów państwowości polskiej. Wniosek Eugeniusza Krasuskiego przyjęto podczas obrad Rady Miasta 19 września 1917 roku.

Do zorganizowania wydziału statystycznego Rada Miasta powołała Komisję, w skład której weszli radni: Eugeniusz Krasuski – inicjator zamyśłu, Mieczysław Hertz – ekonomista, Wicedyrektor Izby Handlowej, Izaak Lewin, Moszek Helman, z ramienia magistratu – burmistrz Maksymilian Kernbaum oraz dr Stanisław Skalski. Komisja ta określiła zakres działalności placówki, zapoczątkowała systematyczną rejestrację ruchu naturalnego ludności, zainicjowała pracę nad przeprowadzeniem spisów ludności i szkół oraz opracowała schematy pierwszych sprawozdań statystycznych.

34

Nad działalnością Wydziału miała czuwać delegacja składająca się z członków Rady Miejskiej i Magistratu miasta Łodzi oraz obywateli łódzkich. W skład delegacji wchodził: Przewodniczący Wydziału Statystycznego dr Stefan Kopciński, twórca szkolnictwa powszechnego w Łodzi, ławnicy: dr Fr. Koziołekiewicz i W. Kaffanke, radni: J. Wilczyński, M. Hellman, B. Fiehna, M. Jarblum, oraz członkowie dokooptowani: Mieczysław Hertz i dr Stanisław Skalski.

Wydział Statystyczny rozpoczął oficjalnie działalność 1 stycznia 1918 roku. Pierwszym kierownikiem biura Wydziału Statystycznego został Bronisław Michalczewski, następnie do połowy 1919 roku funkcję tę sprawował Antoni Goerne, później dr Edward Grabowski, a od roku 1922 do wybuchu II wojny światowej i po jej zakończeniu do 1949 roku – Edward Rosset – twórca przedwojennej i powojennej statystyki miasta Łodzi.

Za pierwsze i podstawowe zadanie nowo utworzonego Wydziału Statystycznego uznano zbadanie stosunków ludnościowych w mieście. Już w lutym 1918 roku przeprowadzono spis ludności miasta za pośrednictwem Komitetu Rozdziału Chleba i Mąki. Wydział ten w początkach swej działalności przeprowadził także w maju 1918 roku spis uczniów szkół powszechnych.

Komisja Statystyczna wybrana przez Radę Miejską i obarczona mandatem utworzenia Wydziału Statystycznego przystąpiła do pracy. Dla wszystkich było oczywiste, że najbliższym priorytetowym zadaniem powstającego

Wydziału powinno być wszechstronne zbadanie stosunków ludnościowych w mieście. Myślano o spisie ludności. Doskonale zdawano sobie sprawę, że nie da się przeprowadzić normalnego spisu ludności. Radny Krasuski, właściwy twórca i dusza nowej placówki, był zdania, że należy skorzystać z materiałów zebranych za pośrednictwem Komitetu Rozdziału Chleba i Mąki. Dr Skalski natomiast zalecał rozesłać kwestionariusze spisowe do administratorów domów. Obrano drogę wskazaną przez Krasuskiego. Obawiano się, że w razie oporu ze strony poszczególnych administratorów domów trzeba by odwołać się do interwencji policji, ta zaś pozostawała w rękę okupantów. Wzgląd ten wystarczył, aby dr Skalski wycofał swój projekt.

Radny Krasuski opracował regulamin spisowy oraz wzór kwestionariusza spisowego. Jako datę spisu ustalono pierwotnie 20.12.1917 roku, później datę tę przesunięto, postanawiając przeprowadzić spis w lutym 1918 roku. W terminie tym spis został faktycznie przeprowadzony. Zacytujmy wypowiedź Eugeniusza Krasuskiego obrazującą atmosferę pod okupacją niemiecką w czasie spisu:

Akcja spisowa wywołała w mieście różne komentarze. Jest rzeczą znaną, że spisom ludności towarzyszy częstokroć nieufność społeczeństwa, że rodzą się z fantazji zacierpnięte domysły, każące doszukiwać się w spisie ludności jakichś ukrytych celów, nade wszystko fiskalnych. W społeczeństwach, od dawna do spisów ludności przyzwyczajonych, jest tego rodzaju obaw mniej albo nie ma ich wcale. Inaczej musiało być u nas, gdzie spisy ludności były rzadkością. O jednej jeszcze rzeczy, szczególnie ważnej, nie należy zapominać. Otóż spis, o którym mowa, odbył się w dobie okupacji, która zaciążyła w sposób fatalny na życiu ludzi. przez orgię rekwizycyjną, jaką rozpętali Niemcy po zajęciu miasta. Pan Edward Rosset w swej interesującej monografii pt. „Łódź miasto pracy” podaje, że okupanci niemieccy wywieźli z Łodzi 1300 kilometrów pasów transmisyjnych, przeszło 1000 ton miedzi, pochodzącej z części maszyn, dziesiątki milionów metrów towarów bawełnianych i wełnianych, wszystkie surowce i półfabrykaty, Łódź żyła w atmosferze lęku, wywołanego barbarzyństwem władz okupacyjnych (rozbijano i niszczone drogie maszyny, aby zabrać części metalowe), nic więc dziwnego, że akcję spisową nieuświadomieni co do jej celów obywatele wiązali z zamierzeniami rekwizycyjnymi lub podatkowymi.

Materiały spisu, o którym mowa, zostały poddane opracowaniu w Wydziale Statystycznym pod kierunkiem Antoniego Goernego. Niestety wyniki tego niezwykle interesującego dochodzenia nie zostały w całości opublikowane i w ten sposób wyjątkowo cenny materiał zmarnowano. Ale i to, co pozostało (art. Goernego w *Informatorze miasta Łodzi* na rok 1919), posiada znaczną wartość. Wynotujmy z cytowanej pracy najważniejsze szczegóły:

Ludność Łodzi w styczniu 1918 roku wynosiła 341 500 osób, podczas gdy w 1911 roku na mniejszym obszarze (Łódź bez przedmieść włączonych do miasta w 1915 r.) żyło 522 000 mieszkańców. W porównaniu z okresem przedwojennym zwiększył się znacznie odsetek ludności żydowskiej

(1911: 32,1%; 1918: 40,1%), co było następstwem masowej emigracji zarobkowej chrześcijan. Jednocześnie podniósł się znacznie odsetek kobiet (1897: 51,2; 1918: 57,6), ponieważ emigrowali przeważnie mężczyźni. Wskutek spadku liczby urodzeń (jest to typowe zjawisko towarzyszące każdej wojnie) skurczył się zastęp małych dzieci: na 100 mieszkańców Łodzi przypadało w 1897 roku 19,9 dzieci w wieku do 6 lat, w 1918 roku tylko 13,1. Natomiast odsetek dzieci w wieku szkolnym poważnie wzrósł; 1897: 16%, 1918: 22,6%, co było wywołane emigracją dorosłych. Powiększył się również odsetek osób starszych: 1897: 4,9%, 1918: 8,2%.

Praca Wydziału Statystycznego charakteryzowała się szeroką działalnością wydawniczą. Już w pierwszych latach istnienia na podstawie gromadzonych materiałów rozpoczęto wydawanie *Informatora miasta Łodzi za lata 1919 i 1920* oraz „Miesięcznika Statystycznego”, który później został przekształcony w „Kwartalnik Statystyczny”.

Pierwszym opracowaniem statystycznego obrazu Łodzi jest publikacja pt. *Statystyka miasta Łodzi 1918–1920* wydana w 1922 roku przez Wydział Statystyki Magistratu Miejskiego. Jej pomysłodawcą był dr Edward Grabowski – kierownik Wydziału Statystyki, który wraz z Edwardem Rossetem niemal w całości ją przygotował. *Statystyka miasta Łodzi 1918–1920* ma charakter rocznika statystycznego, a więc danych zebranych zarówno w ujęciu tabelarycznym, jak i analitycznym.

Tablice statystyczne poprzedza 17 rozdziałów o charakterze analitycznym z bogatym zestawem danych liczbowych pochodzących zarówno z prowadzonych wówczas badań statystycznych, jak i ze źródeł administracyjnych.

Statystyka miasta Łodzi 1918–1920 jest pierwszym opracowaniem monograficznym z zakresu statystyki Łodzi i, o czym wspomniano w jej przedmowie, miała na celu spopularyzowanie i uczynienie statystyki publicznej przystępniejszą dla szerokiego odbiorcy.

Tematyka pierwszego rocznika miasta Łodzi obejmowała w części analitycznej obszerną część poświęconą ludności miasta w okresie 1918–1920.

Autorzy zaprezentowali w niej także problemy mieszkaniowe, warunki sanitarne, szkolnictwo powszechne, podatki miejskie, uczestnictwo w kulturze, zaprowiantowanie miasta, stan budynków na terenie miasta, pożary, komunikację, opiekę społeczną, a także wyniki badania żywności i przedmiotów użytku oraz poziomu cen.

Wykorzystanie licznych źródeł administracyjnych pozwoliło na zbieranie i publikowanie danych nigdy już po II wojnie światowej nieprezentowanych, a dotyczących np.: zjawiska prostytucji, nieruchomości obciążonych pożyczkami Towarzystwa Kredytowego m. Łodzi, liczby przejazdów

mieszkańców miasta tramwajami, liczby palenisk w budynkach na terenie miasta czy problemu jąkania się wśród uczniów.

Opracowanie to dostarcza także informacji o strukturze narodowościowej i wyznaniowej mieszkańców miasta. Niemal wszystkie dane dotyczące ludności prezentowane były w podziale według wyznania.

Rozpoznanie procesów demograficznych zachodzących wśród ludności miasta było w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości niezwykle ważne dla statystyków i demografów, ale może przede wszystkim dla władz odradzającego się państwa. Wykorzystanie przez autorów opracowania danych publikowanych w „Trudach” rosyjskiego Warszawskiego Komitetu Statystycznego oraz pochodzących z ewidencji Komitetu Rozdziału Mąki i Chleba pozwoliło na prezentację tego najważniejszego zagadnienia – struktury ludności i ruchu naturalnego nie tylko od roku 1918, ale już od roku 1904, a w przypadku liczby ludności nawet od 1793.

Dane dla Łodzi w latach 1918–1938 prezentowane były początkowo w podziale na 18 okręgów statystycznych (przekazanych przez władze zaborcze), a w późniejszym okresie na 14 okręgów odpowiadających terytoriom okręgów policyjnych (zwanymi potocznie komisariatami). Seria roczników statystycznych miasta Łodzi została zapoczątkowana *Rocznikiem Statystycznym Miasta Łodzi 1921* przez Edwarda Rosseta, pod którego redakcją ukazało się kolejnych 8 tomów tej publikacji (za lata 1922–1929). Roczniki miasta stanowią bardzo bogaty zbiór danych statystycznych o społeczeństwie, jego problemach, a także o rozwoju gospodarczym i społecznym, którego w takim zakresie nie udało się powtórzyć już nigdy później. Roczniki wydawane były w dwóch językach: polskim i francuskim, w latach 30. ze względu na kryzys gospodarczy przyjęły formę *Malego Rocznika Statystycznego Miasta Łodzi*. Autorzy prezentowali w nich dane administracji miejskiej, instytucji i zakładów użyteczności publicznej, takich jak: policja, elektrownia, kolej państwowa, ale również dane z zakresu życia gospodarczego (a więc pochodzące z zakładów przemysłowych) i działalności powszechnych wtedy spółdzielni. Znajdziemy w nich także dane prywatnej instytucji opieki społecznej realizującej program dla miasta pod nazwą „Kropla Mleka”, wyniki wyborów do sejmu i senatu Rzeczypospolitej Polskiej, a także dane dotyczące Łodzi zaczerpnięte z publikacji Głównego Urzędu Statystycznego. Spis ludności to największe i zarazem najważniejsze z przedsięwzięć statystycznych. Tylko spis ludności daje pełny i niezwykle szeroki obraz życia zbiorowego. Od chwili powstania Wydziału Statystycznego w Magistracie Miasta widziano potrzebę zbadania stosunków ludnościowych w mieście, gdyż uzyskanie takich danych ze źródeł administracyjnych było niemożliwe. Pierwszy powszechny spis ludności Polski odbył się dopiero w 1921 r. Komisja Statystyczna już 20 grudnia 1917 roku, jak

wcześniej zaznaczono, podjęła decyzję o przeprowadzeniu Spisu Ludności za pośrednictwem Komitetu Rozdziału Mąki i Chleba w lutym 1918 roku.

Obok publikacji wydawanych przez Wydział Statystyczny w okresie tym powstały liczne opracowania autorskie. Prace te stanowią bogate źródło danych pochodzących z badań realizowanych przez Wydział, uzupełnionych o dane administracyjne oraz poruszają najbardziej istotne problemy społeczne Łodzi w okresie międzywojennym.

Autorzy tych opracowań to osoby ściśle związane z Wydziałem Statystycznym w Magistracie Miasta Łodzi, a ich opracowania są uzupełnieniem statystycznego obrazu Łodzi tamtego okresu. Wśród autorów opublikowanych prac należy wymienić: Antoniego Goerne – kierownika Wydziału Statystycznego – autora pracy pt. *Z zakresu statystyki szkolnej m. Łodzi* (1919), Mieczysława Hertza – autora trzech prac *Porównawcze zestawienie danych o ruchu ludności miasta Łodzi* (1919), *Łódzki Batalion Robotniczy* (1920), *Łódź w czasie wielkiej wojny* (1933). Szczególnie szeroką działalność wydawniczą na polu statystyki i zagadnień miejskich rozwinął Edward Rosset, najdłużej kierujący Wydziałem Statystyki w magistracie miasta Łodzi. Do tematyki opracowań tego badacza dotyczących Łodzi w okresie międzywojennym wrócimy w dalszej części tekstu dotyczącej okresu po II wojnie.

38

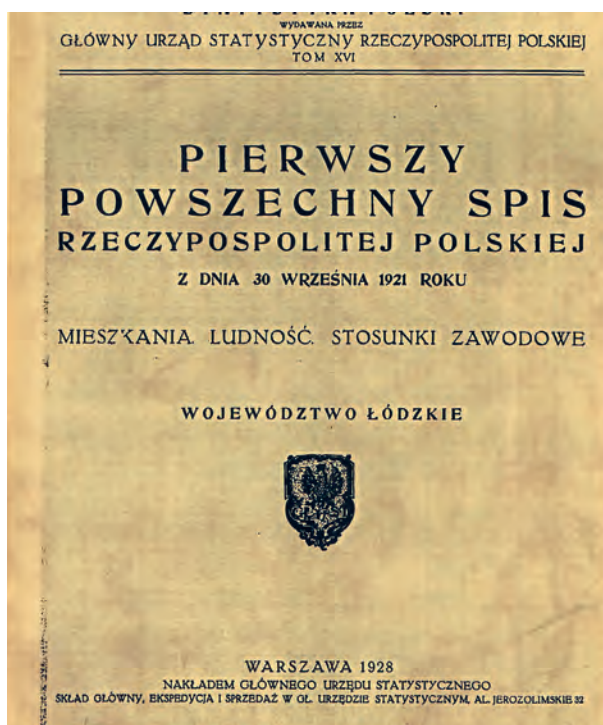

Fotografia 1.4. Opracowania Edwarda Rosseta dotyczące Łodzi

Źródło: zbiory własne.

Poza wydawnictwami zbiorowymi i tekstami na łamach czasopism fachowych opublikował on wiele prac, wśród nich zaś: *Alkoholizm w Łodzi w świetle badań statystycznych* (1925), *Zagadnienia gospodarki samorządowej miasta Łodzi* (1926), *Oblicze polityczne ludności miasta Łodzi w świetle statystyki wyborczej* (1927), *Alkoholizm w miastach polskich* (1927), *Samorząd a problem mleczny* (1928), *Łódź w latach 1860–1870 – zarys historyczno-statystyczny* (1928), *Ludność powiatu łódzkiego – studium statystyczne* (z przedmową Aleksego Rzewskiego), *Łódź miasto pracy* (1927), *Samorząd łódzki w walce z głodem mieszkaniowym* (1930), *Proletariat łódzki w świetle badań demograficznych* (1930), *Prostytucja i choroby weneryczne w Łodzi* (z przedmową Witolda Chodźki – Ministra Zdrowia Publicznego) (1931), *Dur brzuszny w Łodzi w świetle danych statystycznych z lat 1919–1933* (1934), *Prace statystyczne miasta Łodzi poświęcone sprawie raka, Alkoholizm a klasa robotnicza*.

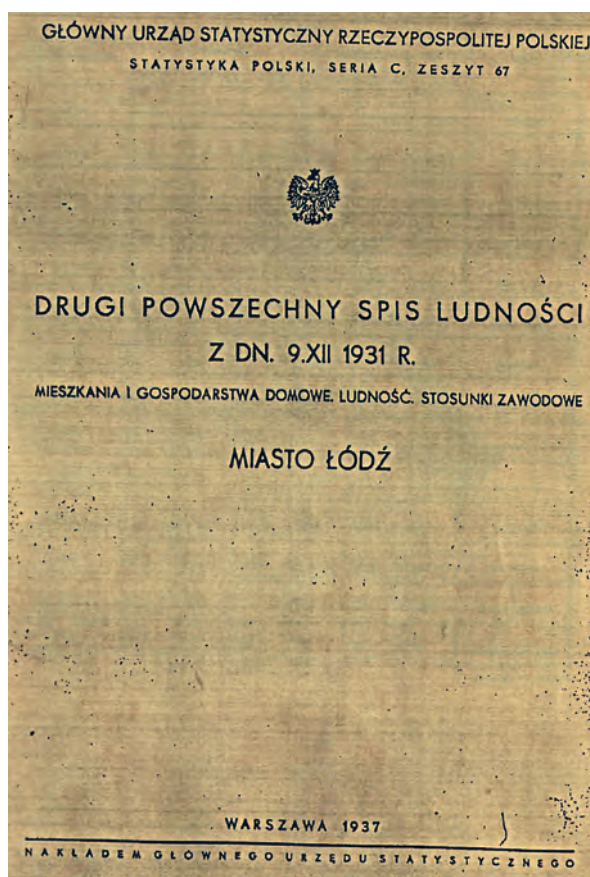
Bardzo ważną kartę działalności Wydziału stanowią także dwa powszechne spisy ludności przeprowadzone w latach 1921 i 1931 – najważniejsze, zakrojone na szeroką skalę i przy zaangażowaniu wielu osób.

Fotografia 1.5. Strona tytułowa *Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej*
Źródło: Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku: mieszkania, ludność, stosunki zawodowe: województwo łódzkie. Zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Łodzi.

Pierwsze pełne informacje o ludności Łodzi zebrano w czasie pierwszego spisu powszechnego przeprowadzonego w 1921 roku. Szczegółowe wyniki spisu powszechnego dla całego województwa łódzkiego, z wybranymi danymi dla Łodzi zostały opracowane i opublikowane przez Główny Urząd Statystyczny. Na wniosek Zarządu Miejskiego GUS poddał specjalnemu opracowaniu materiał dotyczący zawodowej i społecznej struktury ludności oraz nieruchomości i budynków, a wyniki zostały opublikowane w *Rocznikach Statystycznych miasta Łodzi* za lata 1926 i 1927 oraz w artykule Edwarda Grabowskiego w *Dzienniku Zarządu miasta Łodzi*. Kolejny spis odbył się w 1931 roku w zupełnie innych warunkach, bowiem został on przeprowadzony wyłącznie przez honorowych komisarzy spisowych, nieotrzymujących żadnego wynagrodzenia za pracę.

Fotografia 1.6. Strona tytułowa *Drugi Powszechny Spis Ludności*

Źródło: *Drugi Powszechny Spis Ludności* z dn. 9 XII 1931 r.: mieszkania i gospodarstwa domowe, ludność, stosunki zawodowe: miasto Łódź. Zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Łodzi.

Wyniki tego spisu dla miasta Łodzi zostały opublikowane przez Główny Urząd Statystyczny w serii wydawniczej poświęconej spisowi. Wydział Statystyczny poddał szczegółowej analizie dane ludnościowe z podziałem według języka ojczystego oraz przeprowadził w oparciu o dane dostarczone przez spis badanie statystyczne stosunków mieszkaniowych.

Przy opracowaniu tablic ze spisu 1931 roku dotyczących porównań ogólnopolskich opierano się głównie na szczegółowych publikacjach Głównego Urzędu Statystycznego wydawanych w serii pod ogólnym tytułem *Statystyka Polski*. Należy specjalnie zwrócić uwagę na opracowania publikowane corocznie pod następującymi tytułami: *Statystyka rolnicza*, *Statystyka spółek akcyjnych*, *Statystyka przemysłowa*, *Rocznik handlu zagranicznego*, *Statystyka pocztowa, telegraficzna i telefoniczna*, *Rozdział kredytów bankowych*, *Statystyka cen*, *Statystyka szkolnictwa*, *Statystyka druków*, *Statystyka samorządu terytorialnego*. Szczegółowe opracowania szeregu innych zagadnień ukazują się nieperiodycznie w *Statystyce Polski*. Poza tym Główny Urząd Statystyczny wydawał kwartalnik *Statystyka Pracy*, który zawierał szczegółowe materiały i opracowania statystyczne dotyczące zagadnień pracy najemnej. Bieżące, aktualne materiały statystyczne, dotyczące znacznej części zagadnień ujętych w *Małym Roczniku Statystycznym*, publikowane są w *Wiadomościach Statystycznych*, które ukazywały się periodycznie 2 razy w miesiącu. Materiały dotyczące spisu ludności z roku 1931 ogłoszone są też w *Statystyce Polski*. Poza tym szereg zagadnień opracowano specjalnie do *Małego Rocznika Statystycznego*.

Wybuch II wojny światowej spowodował zaprzestanie działalności komórki statystycznej na terenie miasta Łodzi. Okres ten nie jest jednak pozbawiony informacji statystycznej. W okresie okupacji hitlerowskiej na terenie Łodzi funkcjonował w ramach administracji niemieckiej Wydział Statystyczny, który prowadził liczbowe opracowania dotyczące wszelkich dziedzin życia.

Z polecenia burmistrza Łodzi wydawany był miesięcznik „Litzmannstadt Statistische Monatsberichte”, zawierający dane o ludności, gospodarce, transporcie i ruchu obcych, opiece społecznej oraz kulturze.

W statystyce ludności, którą nie obejmowano ludności żydowskiej (getto łódzkie), co miesiąc prezentowano dane o: ruchu naturalnym ludności, liczbie zawartych małżeństw (według narodowości, wieku nowożeńców, dotychczasowego stanu cywilnego czy wyznania religijnego), żywych i martwych urodzeniach (małżeńskich i pozamałżeńskich) według narodowości czy też urodzeniach małżeńskich według narodowości rodziców i kolejności urodzeń dzieci.

Zbierano dane na temat umieralności niemowląt według 18 przyczyn i zgonów mieszkańców według 38 przyczyn. W zakresie gospodarki

prezentowano dane dotyczące budownictwa (budynek nowe, przebudowane i wyburzone) oraz cen 42 podstawowych artykułów spożywczych. Według danych z grudnia 1941 roku trzy najdroższe produkty w obrocie handlowym to: masło, kiełbasa krakowska oraz cielęcina.

„Monitorowano” również wytwarzanie gazu i jego zużycie na potrzeby oświetlenia ulic, przemysłu, domostw, a także produkcję koksu i smoły. Szczegółowo charakteryzowano produkcję i zużycie energii elektrycznej oraz chów i ubój bydła. Prezentowano także dane dotyczące kas oszczędnościowych, liczby kont mieszkańców, wielkości wkładów oszczędnościowych, depozytów, kredytów i pożyczek.

Dział „transport, ruch obcych” zawierał dane o ruchu tramwajowym, przebiegu taboru, liczbie przewiezionych pasażerów oraz przewozach koleją elektryczną, dla których dane o liczbie pasażerów prezentowano także według kierunku, m.in.: Zgierz i Ozorków, Aleksandrów Ł., Konstantynów Ł., Pabianice. W miesięczniku prezentowano także statystyki pojazdów i ruchu obcych przyjeżdżających do miasta.

Statystykę społeczną, zawierającą informacje o ruchu chorych i opiece medycznej w szpitalach, uzupełniono o ogólną liczbę dób pobytu i średni czas zajęcia jednego łóżka w szpitalu. Tylko w statystykach dotyczących zachorowań mieszkańców według narodowości uwzględniano ludność żydowską. Z kolei w statystyce pożarów oprócz samych pożarów zbierano także dane o alarmach, podpaleniach, „fałszywych alarmach” czy wybrykach chuligańskich.

42

1.5. Pionierzy statystyki miejskiej

Dorobek statystyków przedstawiony w poprzednim paragrafie dotyczył najważniejszych problemów życia społecznego i ekonomicznego mieszkańców Łodzi.

Wśród zasłużonych statystyków działających w okresie międzywojennym w samorządzie miasta Łodzi oraz na niwie badań naukowych należy przede wszystkim wyróżnić: Edwarda Grabowskiego, Mieczysława Hertza, Aleksego Rzewskiego, Edwarda Rosseta, Antoniego Goerne, chociaż w tej książce będzie prezentowany dorobek naukowy także innych badaczy.

Edward Grabowski (1880–1961)

Urodził się 2 maja 1880 roku w Warszawie (przybrane nazwisko Antoni Szymański, Staliński, pseud. E.G., M.G., Góral, Michał Góralski, Michał E. Michalski, Edward Michalski) – prawnik, adwokat, publicysta, statystyk,

działacz socjalistyczny i komunistyczny, od 1904 roku w Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), od 1906 w PPS-Lewicy, od 1918 członek Komunistycznej Partii Polski (KPP), prezes Naczelnej Rady Adwokackiej (1951–1955).

W 1890 roku jako uczeń gimnazjum jest czynny w kołach uczniowskich. W grudniu 1897 roku był delegatem Koła Szkolnego na zjeździe Kółek gimnazjalnych Królestwa Polskiego. Pod zarzutem przynależności do Towarzystwa Oświaty Narodowej (TON) po znalezieniu u niego nielegalnych wydawnictw został aresztowany 27/28 listopada 1898 roku i uwięziony w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. Zwolniono go jednak za kaucją i skazano na rok dozoru policyjnego. W 1902 roku zdał maturę w Kostromie. Studiował prawo przez rok na Uniwersytecie Warszawskim jako wolny słuchacz, a od 1903 roku w Heidelbergu, na Sorbonie i w Berlinie. Latem 1908 roku na uniwersytecie w Kazaniu uzyskał dyplom prawniczy I stopnia. W 1909 roku po raz drugi został wydalony z Królestwa Polskiego za działalność polityczną i akcję odczytową V i VI Oddziału Towarzystwa Kultury Polskiej (TKP). Po wydaleniu uzupełnił studia w zakresie ekonomii w Wiedniu. W 1913 roku uzyskał doktorat na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Po powrocie do Warszawy w sierpniu 1914 roku był prelegentem na odczytach Towarzystwa Szerzenia Wiedzy Handlowej i Przemysłowej. W 1916 roku został naczelnikiem statystyki w Ubezpieczeniach Budowli od Ognia (późniejszy Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych – PZUW) i zajmował się opracowaniem zagadnień ubezpieczeń i statystyki. W styczniu 1918 roku został mianowany kierownikiem Ubezpieczeń Państwowych przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW) Rady Regencyjnej. W 1919 roku został naczelnikiem Wydziału Statystyki w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej (MPiOS). Tam opracował i wydał *Zarys statystyki pracy*. Następnie został kierownikiem Wydziału Oświaty i Kultury w Głównym Urzędzie Statystycznym.

W latach 1919–1924 był wykładowcą w Wyższej Szkole Handlowej i Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie.

Po rewolucji październikowej opowiedział się za bolszewikami. Będąc prelegentem Uniwersytetu Ludowego, udostępniał swoje mieszkanie na miejsce posiedzeń przywódców KPRP, z tego powodu 8 lutego 1920 roku został aresztowany i jednocześnie zwolniony z GUS. 6 marca tego roku został wypuszczony z aresztu. W czerwcu 1920 roku w hotelu „Polonia” wygłosił wykład *Socjalizm a komunizm*, co spotkało się z ostrą krytyką władz WWP, w związku z tym zrezygnował ze stanowiska podsekretarza Senatu WWP i Katedry. W lipcu 1921 roku ponownie go aresztowano i uwięziono, m.in. na Pawiaku.

W styczniu 1921 roku wygrał konkurs na stanowisko kierownika Wydziału Statystycznego m. Łodzi. Został również komisarzem Pierwszego

Spisu Powszechnego 1921 dla m. Łodzi. W listopadzie 1921 roku złożył dy-
misję z powodu zwolnienia jego zastępcy Leona Purmana.

Latem 1924 roku na własną prośbę został wysłany przez władze Ko-
munistycznej Partii Robotniczej Polski (KPRP) do Moskwy i tam wstąpił
do Wszechrosyjskiej Komunistycznej Partii bolszewickiej (WKP(b)).

Od 20.10.1929 roku kierował Wydziałem Kulturalno-Oświatowym KO
PPS-Lewicy.

Od 7.11.1944 roku pracował w Departamencie Ustawodawczym Resor-
tu Sprawiedliwości Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN),
a od maja 1945 ponownie w Szkole dla Oficerów Liniowych Milicji Obywa-
telskiej w Łodzi. Od czerwca 1946 był zatrudniony w Kancelarii Cywilnej
Prezydenta RP Bolesława Bieruta, później Kancelarii Rady Państwa, gdzie
do 1.01.1955 był radcą, a następnie starszym radcą. Od 1949 roku został rów-
nież Rzecznikiem Dyscyplinarnym Warszawskiej Rady Adwokackiej. W la-
tach 1951–1955 pełnił funkcję prezesa Naczelnej Rady Adwokackiej, jednocze-
śnie do 1959 roku był członkiem Głównego Sądu Koleżeńskiego Zrzeszenia
Prawników Polskich. Odznaczono go m.in. Orderem Sztandaru Pracy I klasy.
Zmarł 4 czerwca 1961 roku w Warszawie.

Nie będziemy oceniać jego działalności partyjnej, gdyż książka dotyczy
dorobku statystycznego, a w szczególności osiągnięć statystyków związa-
nych z naszym miastem.

Edward Grabowski jest autorem m.in. następujących prac z zakresu
statystyki:

– *Podręcznik statystyki*, Nakład Gebethnera i Wolfa, Warszawa, Lublin,
Łódź, Kraków 1917;

– *Wpływ wędrówek na skupianie się ludności w Królestwie Kongresowym
(1816–1913)*, E. Wende i S-ka, Warszawa 1916;

– *Skupienia miejskie w Królestwie Polskim. Odbitka z „Ekonomisty”*, E. Wende
i S-ka, Warszawa 1914 (z mapami i wykresami);

– *Rozwój skupień ludności na ziemiach polskich*. Wydawnictwo Instytutu
Ekonomicznego N.K.N. Zeszyt XV i XVI, H. Altenberg, G. Seyfarath. E. Wen-
de i S-ka, Lwów 1917.

Prześledźmy treść pierwszej książki. *Podręcznik statystyki* oparty jest
na 16 wykładach wygłoszonych zimą w 1917 roku na Kursach Akademickich
dla wyższej administracji Uniwersytetu Warszawskiego.

Tematyka podręcznika została uporządkowana w czternastu następu-
jących rozdziałach:

Przedmowa

1. Pojęcie statystyki

2. Dzieje statystyki

3. Statystyka w Polsce

4. Teoria prawdopodobieństwa w statystyce
  5. Technika statystyki
  6. Tak zwane „prawa statystyki”
  7. Wyniki badań statystycznych
  8. Spisy
  9. Rejestracja ruchu naturalnego ludności
  10. Tablice śmiertelności
  11. Statystyka kultury
  12. Statystyka gospodarcza
  13. Statystyka administracyjna
  14. Instytucje Statystyki międzynarodowej
- Autor podaje bibliografię, do której odwołuje się w książce:

Źródłami pracy są podręczniki niemieckie, po części rosyjskie: Przede wszystkim praca Jerzego (George'a) Mayra, nadto Meitzena, Conrada, oddzielne rozprawy w zbiorze pt.: „Statistik in Deutschland” wydanym dla uczczenia Mayra przez Zahna, Guntera, Bleichera, Platzer, Rahtsa. (...) Z rzeczy rosyjskich bardzo pożyteczną mi była doskonała książeczka Chodzkiego, który przeważnie na Mayrze się wzoruje, nadto statystyka Kablukowa, Kaufmanna. W języku polskim znany mi jest przekład statystyki Haushofera, wydany w roku 1875; rzecz, jakkolwiek dawna, nie mniej bardzo dobra.

W książce przeprowadzono krytyczną dyskusję z poglądami statystyków tworzących zręby tej dyscypliny. Wynika z niej, że na przestrzeni trzech wieków: XVII, XVIII i XIX, statystyka rozwijała się wyjątkowo dynamicznie.

Faktem wątpliwości nieulegającym jest, że się badania statystyczne niezmiernie rozwijają, ze śmiałością i rzutkością przekraczają to, co nie powstało w najwybujałszej wyobraźni statystyków starej daty. A w związku z tym rozwija się i rozwijać się musi metoda badań statystycznych.

Metoda ta jest właśnie teorią statystyki.

Ma ona za zadanie ustalić celowość i wykonalność badań statystycznych, zwłaszcza planu obserwacji statystycznej. W dalszym ciągu zadaniem umiejętnej metody statystycznej jest opracować i wytknąć mniej lub więcej dokładnie sposób wykonania poszczególnych typów planów opracowań lub operacji statystycznych; metoda statystyki bada stopień pewności i używalności źródeł dat statystycznych, opracowuje przeto metodę krytyki statystycznej. Dalej, zadaniem metody jest opracowanie zasad wyciągania wniosków, oceny krytycznej skutków z tych wniosków płynących.

Te i tym podobne kwestie stanowią rdzeń metody statystycznej.

Jest to zasadniczo metoda oceny zjawisk masowych na drodze liczenia.

Pierwszy rocznik statystyczny miasta Łodzi pt. *Statystyka miasta Łodzi (1918–1920)* został wydany w 1922 roku pod redakcją dr. Edwarda

Grabowskiego. Rocznik ten składał się, jak już pisaliśmy, z części tabelarycznej oraz z 17 artykułów opisowych opartych na badaniach statystycznych bogato ilustrowanych danymi liczbowymi. Tematyka rocznika obejmowała obszerną część poświęconą ludności miasta Łodzi, sprawom mieszkaniowym i warunkom sanitarnym, szkolnictwu powszechnemu, zaprowiantowaniu miasta, komunikacji, opiece społecznej i cenom. Rocznik ten, jak i następne, zawierał informacje o strukturze narodowościowej i wyznaniowej ludności miasta. Redaktorem rocznika był dr Edward Grabowski, natomiast autorami poszczególnych artykułów byli: Edward Rosset, Jan Nazarewicz, Mieczysław Hertz, dr Władysław Stanisławski, dr Bronisław Frenkel, Witold Tomorowski, Teodora Federówna, Czesława Fokczyńska.

Rocznik ten zawierał siedemnaście wymienionych poniżej rozdziałów: (szczegółowy wykaz treści poszczególnych rozdziałów prezentowany jest w załączniku) oraz przedmowy i tablice:

Przedmowa – Aleksy Rzewski, prezydent m. Łodzi

Stan ludności i ruch naturalny w Łodzi w okresie 1904–1920 – Edward Grabowski

Łódź w trzyleciu 1918–20 – Edward Grabowski

I. Stan ludności Łodzi i jej dzielnic – Edward Grabowski

II. Ruch naturalny ludności – Edward Grabowski

III. Sprawa mieszkaniowa Łodzi – Edward Grabowski

IV. Warunki sanitarne – Edward Grabowski, Teodora Federówna, Edward Rosset, Czesława Fokczyńska, Władysław Stanisławski

V. Szkolnictwo powszechne – Witold Tomorowicz, Bronisław Frenkiel

VI. Podatki miejskie w Łodzi w latach 1918, 1919, 1920 – Edward Rosset

Frekwencja w teatrach i kinach – Edward Rosset

VII. Zaprowiantowanie – E. Rosset, T. Federówna

VIII. Budowle i pożary – Edward Rosset

IX. Elektrownia Łódzka w latach 1918–1920 – Mieczysław Hertz

X. Komunikacje – E. Grabowski, E. Rosset

XI. Komunikacje – E. Grabowski, E. Rosset

XII. Komunikacje – E. Grabowski, E. Rosset

XIII. Komunikacje – E. Grabowski, E. Rosset

XIV. Daty statystyczne o nieruchomościach obciążonych pożyczkami T-wa Kred. M. Łodzi w latach 1918, 1919, 1920 – E. Rosset

XV. Opieka społeczna – E. Rosset

XVI. Badanie żywności i przedmiotów użytku – E. Rosset

XVII. Rozwój cen ważniejszych artykułów pierwszej potrzeby w handlu detalicznym w trzyleciu 1918–1920 – Bronisław Hauczke.

Studując poszczególne rozdziały tego rocznika, stwierdzamy, że zawierają one zarówno dokładne dane w różnych przekrojach, jak i pogłębione

analizy autorów. Analizy te dotyczą oceny i przyczyn występowania określonych zjawisk w życiu dużego miasta, jakim była Łódź w pierwszych niezmiernie trudnych latach po odzyskaniu niepodległości ojczyzny. Wpływ na to miał fakt, że miasto było zróżnicowane pod względem narodowościowym i po dwóch okupacjach – rosyjskiej i niemieckiej. Rocznik posiada cechy monografii poświęconej stosunkom gospodarczo-społecznym mieszkańców Łodzi i zasługuje na rozpropagowanie jako wzorcowa praca naukowo-badawcza o charakterze statystyczno-demograficznym.

Oddajmy teraz głos autorowi przedmowy, ówczesnemu prezydentowi m. Łodzi Aleksemu Rzewskiemu i statystykowi, który zajmuje znaczące miejsce na kartach tej książki.

Jeżeli dokładna znajomość zjawisk, stanowiących istotę naszego życia zbiorowego, jest już dzisiaj obowiązkiem każdego obywatela, to dla działacza publicznego, pragnącego wywiązać się z ciężących na nim zadań, jest ona kategorycznym nakazem. Wszelka działalność na arenie publicznej, nieoparta na gruntownej znajomości środowiska społecznego i warunków, w jakich ono istnieje i rozwija się, posiadać musi z konieczności charakter bezplanowych, nieskoordynowanych odruchów, dających wyniki przypadkowe nie zawsze pozytywne. Brak konkretnych danych, dotyczących owego środowiska, częstokroć obraca w niwecz najlepsze poczynania.

Nieocenionym środkiem pomocniczym, który umożliwia to poznanie drogą liczbowej oceny zjawisk, występujących w masie społecznej, jest statystyka.

47

Badania statystyczne, pomijając ich znaczenie dla nauki w sensie ustalania drogą metody statystycznej praw rządzących zjawiskami masowymi, dają nadto niezmiernie cenny materiał szeregowi umiejętności praktycznych.

Edward Rosset (1897–1989)

Statystyk, demograf, współorganizator statystycznej placówki naukowej w międzywojennej Łodzi urodził się 4 listopada 1897 roku w Łodzi. W latach 1917–1922 studiował na Wydziale Prawa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. W 1927 roku odbył studia nad organizacją statystyki miejskiej w Niemczech i we Francji.

W latach 1922–1939 był naczelnikiem Wydziału Statystycznego Zarządu Miejskiego w Łodzi. W okresie międzywojennym uczynił z tego wydziału we współpracy m.in. z Mieczysławem Hertzem, Antonim Edwardem Grabowskim, Aleksym Rzewskim i innymi placówkę naukowo-badawczą, wypełniając tym samym lukę wynikającą z braku Katedry Statystyki w łódzkich szkołach.

Rosset był aktywnym organizatorem inicjującym szereg oryginalnych badań statystycznych o zasięgu lokalnym i ogólnokrajowym. Będąc pracownikiem Samorządu Miejskiego, poczuwał się do obowiązku podejmowania badań nad trudnymi i złożonymi problemami dotyczącymi warunków życia mieszkańców Łodzi. Wyrazem tej postawy był szereg artykułów i książek o problematyce społecznej, m.in. artykuł zamieszczony w 1923 roku w łódzkim piśmie codziennym „Republika” o znamienym tytule *Ruina rzesz robotniczych w Łodzi*. Opracował i opublikował w tym okresie ponad 20 prac z zakresu statystyki, demografii i zagadnień komunalnych miasta Łodzi, m.in.: *Alkoholizm w Łodzi w świetle badań statystycznych* (1925); *Zagadnienia gospodarki samorządowej miasta Łodzi* (1926); *Alkoholizm w miastach polskich (wyniki ankiety)* (1927); *Łódź – miasto pracy* (1929); *Samorząd łódzki w walce z głodem mieszkaniowym* (1930); *Proletariat łódzki w świetle badań demograficznych* (1930); *Prostytucja i choroby weneryczne w Łodzi* (1931); *Prawa demograficzne wojny* (1933).

Systematyzując problemy, którymi zajmował się w okresie międzywojennym, można wskazać trzy obszary:

1. Przejawy patologii społecznej w wielkich miastach;
2. Warunki życia i sytuacja zdrowotna mieszkańców Łodzi;
3. Oblicze ekonomiczne i polityczne mieszkańców Łodzi.

Z publikacji dotyczących przejawów patologii społecznej na uwagę zasługuje praca *Alkoholizm w Łodzi w świetle badań statystycznych*, rozwinięta następnie w postaci analizy porównawczej w opracowaniu zatytułowanym *Alkoholizm w miastach polskich* (1927), przygotowanym na podstawie badań statystycznych przeprowadzonych w 58 większych miastach Polski. W tym samym nurcie bolesnych problemów wielkiego miasta mieściła się wydana w roku 1931 praca pt. *Prostytucja i choroby weneryczne w Łodzi*, w której wykorzystane zostały źródła policyjne. Rozpatrując problem chorób wenerycznych, Edward Rosset wyrażał pogląd, że redukują one zdolność rozrodczą i tym samym mogą być istotnym czynnikiem depopulacyjnym.

Szeroki rozgłos zdobyła wydana w 1926 roku książka *Zagadnienia gospodarki samorządowej miasta Łodzi*. Prezentacja jej rozdziałów tworzy katalog najważniejszych problemów ludnościowych i społeczno-gospodarczych miasta, w części i dziś aktualnych. Autor pokazał, w jaki sposób ówczesne władze miejskie próbowały rozwiązywać tak ważne zagadnienia, jak: kwestia mieszkaniowa, infrastruktura komunalna, opieka nad dziećmi, zwalczanie wysokiej umieralności i alkoholizm. Problem powszechności takich chorób, jak: gruźlica, dur brzuszny i nowotwory, rozpatrywał Edward Rosset również w innych swoich pracach tego czasu, stanowiących wówczas i dziś ważny przyczynek dla badań epidemiologicznych.

Szczególnie interesujące mogą być prace: *Oblicze polityczne miasta Łodzi w świetle statystyki wyborczej* (1927), *Proletariat łódzki w świetle badań demograficznych* (1930) oraz *Łódź w latach 1860–1870. Zarys historyczno-statystyczny* (1928). W pierwszym z wymienionych opracowań analizie zostały poddane statystyki dotyczące wyborów do czterech kolejnych Dum Państwowych w latach 1906–1912 oraz wyborów do Rad Miejskich, Sejmu i Senatu w niepodległej Polsce. Druga praca, wydana z rekomendacji Ludwika Krzywickiego przez Instytut Gospodarstwa Społecznego w Warszawie, jest przykładem pionierskiej, wzorcowej monografii demograficznej grupy społecznej dominującej liczebnie w strukturze miasta. Trzecia nawiązuje tematycznie do badań i opisów przeszłości Łodzi prowadzonych w XIX w. przez Oskara Flatta (1853).

Zwieńczeniem badań społeczno-demograficznych Edwarda Rosseta dotyczących Łodzi była publikacja przygotowana na dziesięciolecie niepodległości kraju i zatytułowana *Łódź – miasto pracy* (1929). Była to jedna z monografii wielkich miast polskich, prezentujących swój dorobek w okresie Polski niepodległej, a także istniejące braki i perspektywy rozwoju. Sam tytuł opracowania był zamierzonym kontrapunktem dla określeń upowszechnionych przez dzieła literackie i stosowanych w odniesieniu do Łodzi. Chodzi tu o Reymontowską *Ziemię Obiecaną* (1899) oraz *Złe miasto* (1911) Zygmunta Bartkiewicza.

Spis rzeczy autor ujął w piętnastu rozdziałach:

- I. Wiadomości geograficzne
- II. Z przeszłości Łodzi
- III. Okres niewoli politycznej i jego skutki
- IV. Łódź w okresie wojny światowej. Obecny stan miasta
- V. Obszar i ludność
- VI. Fizjonomia miasta
- VII. Stan przemysłu
- VIII. Komunikacja
- IX. Rozwój oświaty i kultury
- X. Zdrowotność i opieka społeczna
- XI. Sprawa mieszkaniowa
- XII. Urządzenia użyteczności publicznej
- XIII. Finanse miejskie
- XIV. Władze miejskie
- XV. Bibliografia prac o Łodzi.

Przytoczymy pewne fragmenty tej monografii z rozdziału IV. *Łódź w okresie wojny światowej*, odnoszące się do początku łódzkiej gospodarki po okupacji niemieckiej, oraz z rozdziału VII. *Stan przemysłu*, obrazujące osiągnięcia i perspektywy rozwoju gospodarczego Łodzi.

Pasmo żywiołowe rozwoju Łodzi przecięła wielka wojna.

Przez pewien czas Łódź była terenem działań wojennych. Pod Łodzią rozegrała się zacięta, osiemnaście dni trwająca bitwa (18 IX – 5 XII 1914 r.), która zakończyła się klęską wojsk rosyjskich. W dniu 6 grudnia 1914 r. wkroczyły do Łodzi wojska niemieckie i od tego dnia aż do rozbrojenia Niemców, tj. do dnia 11 listopada 1918 r., Łódź rządzona był przez niemieckie władze okupacyjne.

Okupanci zorganizowali własną administrację, następnie przejęli agendy Głównego Komitetu Obywatelskiego, powołując do życia Magistrat i Radę Miejską z nominacji. Represje, ograniczenia i wywłaszczenia, podyktowane rzekomo potrzebami wojennymi, stały się zjawiskiem powszednim. Szczególnie dotkliwie dały się ludności we znaki rekwizycje, podczas których ujawniała się brutalność i bezwzględność okupantów.

Z chwilą wybuchu wojny zamarł wszelki ruch budowlany. Rozpoczęła się natomiast dewastacja i rozbiórka domów drewnianych. Oto, co pisze o tym jeden z badaczy sprawy mieszkaniowej w Łodzi:

Dokonane przez wojnę zniszczenie w dziedzinie budowlanej było zastraszające. Ludność miasta, widząc, jak okupanci zabierają i niszczą jej dobytek, rekwirują wszystko, poczynając od naczyń kuchennych, klamek i innych przedmiotów codziennego użytku, a kończąc na maszynach i innych skomplikowanych urządzeniach i kablach elektrycznych, straciła wiarę w trwałość i wartość rzeczy, ogarnięta psychozą zniszczenia, a cierpiąc przytem głód i nędzę, rozpoczęła rozbiórkę najpierw płotów, a następnie wszystkich drewnianych części budynku, jak podłóg i ścianek na strychu, poręczy, drzwi itd., zużytkowując je na opał. Nawet sami właściciele małych, niezamieszkałych wówczas domków drewnianych, w obawie, aby obcy nie rozkradli pojedynczo desek i belek, przeprowadzali rozbiórkę tych domów od dachów do fundamentów, sprzedając drzewo na opał... W ten sposób zniszczono w Łodzi setki domów. Doszło nawet do tego, że rozbierano również murowane budynki, jak to miało miejsce przy ul. Kilińskiego nr 163, gdzie rozebrano szedową fabrykę i sprzedano „materiały zdatne na opał” („Łódzki Głos Obywatelski” nr 2 z 1929 r.).

50

O ogromie strat poniesionych przez włókiennictwo łódzkie podczas wojny światowej dają wyobrażenie następujące liczby szacunkowe opublikowane przez Izbę Przemysłowo-Handlową w Łodzi:

I. Wartość przedmiotów zarekwirowanych – 186 341 803 rb. zł,

II. Straty w Rosji – około 200 000 000 rb. zł.

Straty bezpośrednie w przeliczeniu na złote sięgają olbrzymiej kwoty 1 800 000 000 złotych.

Jeżeli dodamy do tego straty pośrednie, oceniane w przybliżeniu na miliard złotych, wówczas uzyskamy pełny obraz strat, jakie poniósł okręg włókienniczy łódzki w okresie zawieruchy wojennej.

Bezpośrednio po wybuchu wojny miasto zaczęło się wyludniać. Ludność Łodzi z 506 tysięcy w 1913 roku spadła w 1915 roku do 342 tysięcy. Ubyły więc 164 tysiące mieszkańców, co stanowiło niemal trzecią część ludności miasta w dobie przedwojennej. Przyczyny tego wyludnienia były rozliczne: najpierw mobilizacja, dokonana przez ustępujące władze rosyjskie (zabrano około 15 tysięcy mężczyzn w sile wieku); potem pobór do „cywilnych batalionów robotniczych”, przeprowadzony z całą bezwzględnością przez okupantów; wreszcie emigracja dobrowolna ludności niezamożnej, udającej się masowo na wieś w nadziei znalezienia tam pracy. O monstualnym układzie stosunków demograficznych w Łodzi w dobie wojny dał dopiero pojęcie spis ludności przeprowadzony w lutym 1918 roku przez świeżo wówczas zorganizowany miejski Wydział Statystyczny. Okazało się m.in., że wśród ludności dorosłej (w wieku 21–55 lat) kobiety stanowiły 63%, mężczyźni – tylko 37%, a dalej, że 17,5% ogółu rodzin pozostawało bez głów rodzin, tj. bez żywicieli. Choroby zakaźne, a w szczególności gruźlica, w dosłownym znaczeniu dziesiątkowały znękaną i wygłodzoną ludność.

Autor podkreśla, że przemysł łódzki odbudował się po I wojnie światowej w bardzo szybkim tempie. Trwający przez kilka lat spadek wartości pieniądza wytwarzał presję eksportową i dzięki temu przemysł włókienniczy w okresie inflacji rozwinął się bardzo silnie, przekraczając nawet po części stan uruchomienia z 1914 roku, np. w przypadku przemysłu bawełnianego. W okresie najwyższego uruchomienia łódzkiej gospodarki, tj. w 1923 roku, przemysł łódzki zatrudniał około 110 tysięcy pracowników, z czego na przemysł włókienniczy przypadało przeszło 100 tysięcy pracowników. W załączniku prezentujemy *Wykaz fabryk włókienniczych w Łodzi zatrudniających w dniu 1 stycznia 1929 roku ponad 500 robotników*. W 1929 roku w Łodzi funkcjonowały 32 firmy, które zatrudniały powyżej 500 pracowników, w tym 16 powyżej 1000 osób, a największe przedsiębiorstwo „Widzewska Manufaktura” S.A. – 8500 pracowników.

Przytoczymy teraz wartość eksportu zagranicznego według krajów przeznaczenia (tablica 1.9).

Tablica 1.9. Wartość eksportu w latach 1926–1928 wg kraju przeznaczenia

	Wartość eksportu w tysiącach złotych		
	1926 r.	1927 r.	1928 r.
Ameryka	1 417	1 175	2 059
Anglja	762	2 463	2 880
Bliski Wschód	3 369	3 232	3 826
Daleki Wschód.	3 495	8 511	14 695
W. m. Gdańsk	3 601	4 107	—
Kraje nadbałtyckie	2 931	2 243	4 053
Litwa	4 087	8 124	7 210
Rosja	825	637	1 865
Rumunja	20 397	36 312	16 283
Inne kraje	2 219	4 995	6 356
O g ó ł e m	43 103	71 799	59 227

Źródło: E. Rosset (1929), *Łódź – miasto pracy*.

52

Jak widać, spośród zagranicznych odbiorców naszych wyrobów włókienniczych na pierwszym miejscu znajduje się Rumunia, na którą przypada połowa całej wartości eksportu. Jako poważni odbiorcy wchodzi również w grę nabywcy z krajów Dalekiego i Bliskiego Wschodu, z Litwy i wolnego miasta Gdańska. Fakt przenikania wyrobów łódzkich na odległe rynki europejskie i pozaeuropejskie świadczy dodatkowo o zdolnościach ekspansywnych przemysłu łódzkiego.

Z zaprezentowanych liczb widać, że pod względem gospodarczym Łódź stale się rozwija, powracając do poziomu przedwojennego, a częściowo nawet przekraczając ten poziom. Fakt ten zasługuje na tym silniejsze podkreślenie, że przemysł łódzki znalazł się po wojnie w gorszym znacznie położeniu niż jakikolwiek inny przemysł polski. Wystarczy przypomnieć, jak olbrzymie straty poniósł wskutek rabunkowych zarządzeń władz okupacyjnych (rekwizycji, konfiskat itd.) i w jak trudnej sytuacji znalazł się po ukończeniu wielkiej wojny, gdy okazało się, że rynki rosyjskie, zajmujące dotychczas najważniejszą pozycję w eksporcie towarów łódzkich, przestały się całkowicie liczyć. Łódź, która mimo tych trudności, zdołała się odbudować, dała jeszcze jeden dowód swej niespożytej zdolności tworzenia, swej żywotności, która dla kraju ma tak doniosłe znaczenie. Nie trzeba być optymistą, aby przyszłość Łodzi widzieć w barwach różowych. Nie może być inną przyszłość miasta, które daje dowody tak zadziwiającej twórczości gospodarczej.

Tablica 1.10. Wykaz fabryk włókienniczych w Łodzi zatrudniających w dniu 1 stycznia 1929 roku ponad 500 robotników

F I R M A	Adres	Oddziały fabryki	Ilość zatrud. robotn. w dniu 1. I. 29	Wyroby
Jeneralna Komp. Przem. Przędzalnicz. Allart, Rousseau i S-ka	Kątna 19	Pralnia wełny, czesalnia, przędzalnia, farbiarnia i drukarnia	2260	Przędza wełn. czesankowa, surowa, farbowana i drukowana
Przemysł Wełniany S. Barciński i Ska	Tylna 6	Przędzalnia, tkalnia, wykończalnia i farbiarnia	636	Wyroby wełn. na konfekcję damską męską i dziecięcą
Tow. Akc. Manuf. Wełn. Karola Benicha	Łąkowa 11	Przędzalnia, tkalnia, wykończalnia	669	Wełniane materiały męskie i damskie, oraz koce i pledy
R. Biederman	Kilińskiego Nr. 2	Przędz., tkalnia i wykończ. wyr. bawełn. Farbiarnia i wyk. tkanin wełn. i półwełnianych	990	Przędza bawełn. surowa i barwiona Tkaniny bawełn. surowe, barwione i kolor. tkane. Plusze bawełniane
Zakłady Włókiennicze Karol T. Buhle, Sp. Akc.	Piotrkowska 105.	Przędz., tkalnia, farbiarnia i wykończalnia	2041	Wszelkiego rodzaju tkaniny bawełniane.
Zakłady Paul Desurmont, Motte i S-ka, wł. Motte i S-ka	Wólczańska Nr. 219	Przędzalnia czesankowa	1001	Przędza wełniana czesankowa.
Manufakt. Bawełniana F. Eisenbraun, Sp. Akc.	Piotrkowska 68	Przędzalnia, tkalnia, wykończ., farbiarnia i bielnik	1004	Różne bawełn. towary, zefiry, flanely, metkale it.p.

Tablica 1.10 (cd.)

F I R M A	Adres	Oddziały fabryki	Ilość zatrud. robotn. w dniu 1. I. 29	Wyroby
Fabryka Wyr. Wełn. Karola Eiserta, Sp. Akc.	Piotrkowska 135	Przędz. tkalnia, wykończ. i farbiarnia	1113	Wełniane
Włókien. Sp. Akc. N. Ejtingon i S-ka	Sienkiewicza 82/84	Tkalnia	1028	Bawełniane, półwełniane i wełniane.
Sp. Akc. Przem. Baweł. B. Freidenberg	Piotrkowska 104.	Przędzalnia, tkalnia, farbiarnia i wykończalnia	692	Wyroby bawełniane
Tow. Akc. Manuf. Bawełnianej Gampe i Albrecht	Piotrkowska 210	Przędz., tkalnia, farbiarn. luźnej bawełny, osnów. Druk., wykończ., niciarnia, szarparnia, bielnik	1216	Tkaniny kolorowe tkane, drukowane farbowane i białe, towary ubraniowe i kołdry.
Zakłady Przem. Bawełnianego Ludwik Geyer, Sp. Akc.	Piotrkowska 282	Przędz., tkalnia, farbiarnia, wykończalnia i drukarnia	4205	Tkaniny bawełn. kolorowe tkane, farbowane i drukowane.
Tow. Akc. Przem. i Handl. dawnych przedsiębiorstw Emila Haeblera	Pusta 9.	Przędzalnia cienka	1038	Przędza pojedyncza, kilkoskrętowa i nici w paczkach.
Akc. Tow. Przemysł. Juljusz Heinzel	Piotrkowska 104	Tkalnia, wykończ. i farbiarnia		nieczynna
Hoffrichter Karol	Piotrkowska 204	Przędz., tkalnia i wykończalnia	943	Bawełniane
Zakł. Przem. Bawełn. Juljusza Kindermana	Piotrkowska 139	Tkalnia, farbiarnia wykończ., drukarnia i bielnik	960	Bawełn. kolor. damskie i męskie, plusze, kretony, flanele drukowane
Akc. Tow. Franciszek Kinderman	Andrzeja 12	Przędzalnia, tkalnia i farbiarnia	505	Sukna, materiały ubraniowe
Karolewska Manuf. Karol Kroening i S-ka	6-go Sierpnia Nr. 5	Przędzalnia i tkalnia	757	Przędza bawełn. i czesankowa. Towary: szewiot półwełn. i wełn. na konf. damską oraz podszewki

F I R M A	Adres	Oddziały fabryki	Ilość zatrud. robotn w dniu 1. I. 29	Wyroby
Tow. Akc. Sukiennej Manufakt. Leonhardt, Woelker i Girbardt	Leonarda 1	Przędzalnia czesank. i zgrzebna, pralnia, farb. tkalnia i wykończalnia	1135	Czysto wełniane: sukna mat. ubraniowe i paltowe damskie i męskie letnie i zimowe, przędza czesank.
Tow. Akc. Łódzkiej Fabryki Nici	Łódź-Widzew	Przędzalnia, skręcalnia, bielniki, farbiarnia, polyskownia, nawijalnia i szpularnia	674	Nici do szycia
Przem. Bawełn. Adam Osser, Sp.-Akc.	Kilińskiego 222	Przędzalnia bawełniana	810	Przędza bawełn. surowa pojed. i skręcona do Nr. 40 włącznie.
Sp. Akc. Wyrob. Bawełn. "I. K. Poznańskiego	Ogrodowa Nr. 17	Przędzalnia, tkalnia farbiarnia, wykończalnia i drukarnia	4297	Przędza pojed. i nitkowana, sur., biel. i farbów. Wszelkie tkaniny bawełniane.
Fabr. Wyr. Bawełn. Franciszek Ramisch, S. Akc.	Piotrowska 140	Przędzalnia	747	Przędza bawełniana 24/1, 26/1, 32/1 i 32/2.
Zakł. Przem. Włókien. Józef Richter, Sp. Akc.	Ks. Skorupki 19	Tkalnia farbiarnia i wykończalnia	985	Podszewki bawełniane i półwełn. satyny kołdrowe, zefiry i inne.
Sp. Akc. Wyr. Bawełn. S. Rosenblatta	Karola 36	Przędz., tkalnia, farb., drukarnia i wykończalnia	2551	Bawełniane i odpadkowe
Tow. Akc. Wyr. Wełn. F. W. Schweikerta	Piotrkowska 147	Przędzalnia, tkalnia, farbiarnia i wykończalnia	636	Damskie i męskie wełniane ubran., chustki wełn.
Sp. Akc. Wyr. Wełn. i Bawełn. M. Silbersteina	Piotrkowska 40	Przędzalnia bawełn. i tkalnia	1152	Tkaniny bawełniane i przędza bawełn.
Tow. Akc. Wyr. Wełn. i Bawełnianych Teodor Steigert	Piotrkowska 90	Przędzalnia i tkalnia	597	Przędza bawełn. od Nr. 8 do 40, przędza wełn., chustki, korty i sukna

Tablica 1.10 (cd.)

F I R M A	Adres	Oddziały fabryki	Ilość zatrud. robotn. w dniu 1. I. 29	Wyroby
Tow. Akc. Karol Steinert	Piotrkowska 276	Przędz., tkalnia, farb., wykończalnia i drukarnia	1283	Towary i przędza bawełniana
W. Stolarow i S-ka	Rzgowska Nr. 26/28	Przędzalnia i tkalnia	580	Przędza i tkaniny bawełniane
Zjedn. Zakł. Przemysł. K. Scheiblera i L. Grohmana, Sp. Akc.	Targowa 65	Przędzalnia, tkalnia, farbiarnia, drukarnia i wykończalnia	9817	Przędza bawełn., tkaniny bawełn. w stanie surow., bielonym, farbów. drukowanym oraz kolorowo-tekstylnymi
„Widzewska Manufaktura” S. A.	fabr. Rokicińska 81, składy Cegielniana Nr. 20	Przędzalnia, tkalnia, bielnik, farbiarnia, drukarnia, apretura, gazownia, elektrownia, odlewnia, fabryka maszyn, tartak	8500	Białe towary: na koszule, obrusy, serwetki, chustki do nosa, damasty, prześcieradła, pikie, etaminy, batysty, satynki, i t. d. Kolor. tow.: na męskie i dziecięce ubrania; drukowane oxfordy, opale i woale.

56

Źródło: jak w tablicy 1.6.

Aleksy Rzewski (1885–1939)

Pierwszy prezydent Łodzi w II RP (1919–1923), działacz społeczny i niepodległościowy, statystyk. Urodził się w Łodzi 6 lipca 1885 roku. Był najstarszym z czworga dzieci Władysława i Józefiny z Waliszewskich. Jego pradziadek ze strony ojca walczył w Legionach Dąbrowskiego, zaś stryj Henryk w Powstaniu Styczniowym.

Po śmierci ojca jako kilkunastoletni młodzieniec rozpoczął pracę jako sprzedawca w fabryce „J. Gampe i J. Albrecht”.

W 1900 roku wstąpił do Koła Oświaty Narodowej związanego z Ligą Narodową. Był zwolennikiem idei walki zbrojnej z Rosją. W 1903 roku wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), a w 1904 roku założył jedną z dwu pierwszych tzw. piątek bojowych.

Był członkiem założycielem Komitetu Narodowego, grupującego w Łodzi antyrosyjskie siły niepodległościowe. Od jesieni 1914 roku prowadził akcję werbunkową Polskiej Organizacji Wojskowej.

Działał w Robotniczym Towarzystwie Oświatowym „Naprzód”. W wyborach samorządowych współprzewodniczył Robotniczemu Komitetowi Wyborczemu Socjalistów Polskich i jako jedyny reprezentant PPS w styczniu 1917 roku wybrany został do Rady Miejskiej; zgłosił swój akces do Koła Polskiego.

14 XII 1918 roku mianowany został przez rząd Jędrzeja Moraczewskiego Komisarzem Rządowym miasta Łodzi. W wyniku zwycięstwa wyborczego PPS 27 III 1919 roku został wybrany na prezydenta m. Łodzi. W lipcu 1920 roku kierował akcją werbunkową do ochotniczych oddziałów do walki z Armią Czerwoną. Jako członek Centralnego Wydziału Samorządowego PPS odegrał istotną rolę w zwołaniu i przeprowadzeniu I Zjazdu działaczy samorządowych (4–5 X 1919 r. w Warszawie). Od grudnia 1919 roku był wiceprzewodniczącym Związku Miast Polskich.

Znaczne osiągnięcia Magistratu na polu oświaty i kultury, opieki społecznej, zdrowotności publicznej, robót publicznych były w dużej mierze zasługą Rzewskiego.

Po rozwiązaniu w lipcu 1923 roku Rady Miejskiej Rzewski ustąpił ze stanowiska wraz z całym Magistratem.

Należał do współzałożycieli Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych (TUR) i 10 IX 1923 roku wszedł do pierwszego zarządu oddziału TUR w Łodzi.

1 XII 1923 roku Rzewski został naczelnikiem Urzędu Stanu Cywilnego w Łodzi.

W latach 1927–1933 piastował urząd starosty łódzkiego oraz godność przewodniczącego Wydziału Powiatowego i Sejmiku Łódzkiego

Ukończył Wyższą Szkołę Nauk Społecznych i Ekonomicznych (WSNSiE) w semestrze zimowym roku akademickiego 1927/1928 po przedstawieniu pracy dyplomowej *Żydowski samorząd wyznaniowy w Polsce*, natomiast w Wolnej Wszechnicy Polskiej (WWP) napisał pod kierunkiem Edwarda Rosseta pracę dyplomową pt. *Prace statystyczne zarządu miejskiego w Łodzi (1918–1934) na tle zagadnień statystyki i polityki komunalnej* (1937).

Dorobek pisarski A. Rzewskiego obejmuje 16 druków zwartych i ponad 200 artykułów ogłoszonych w latach 1905–1937. W 1917 roku opublikował w „Antologii Młodych” (tygodniowy dodatek literacki „Gazety Łódzkiej”) cykl wierszy więziennych powstałych w latach 1905–1908. Był też autorem wspomnień: *W walce z przemocą* (1919), *Za wolność i lud* (1920), *W walce z trójzaborcami o Polskę niepodległą* (1931) oraz *Szlakami walk i buntu* (1936).

W pierwszych dniach okupacji niemieckiej w 1939 roku przystąpił Rzewski do konspiracyjnej organizacji „Orzeł Biały” i został członkiem prezydium Okręgu Łódź. W listopadzie 1939 roku został aresztowany i osadzony w obozie koncentracyjnym na Radogoszczu, a stamtąd wywieziony z transportem więźniów i prawdopodobnie 20 XII 1939 roku rozstrzelany w lasach Lućmierskich koło Zgierza. Symboliczny grób Rzewskiego znajduje się na cmentarzu przy ul. Ogrodowej w Łodzi.

Omówimy teraz podstawową pracę A. Rzewskiego poświęconą działalności Wydziału Statystycznego w Łodzi pt. *Prace statystyczne zarządu miejskiego w Łodzi (1918–1934) na tle zagadnień statystyki i polityki komunalnej*. Na początku przytoczymy przedmowę Eugeniusza Krasuskiego, głównego pomysłodawcy i organizatora statystyki w Łodzi.

Kiedy przed 19-tu laty, w pierwszej łódzkiej Radzie Miejskiej z wyborów, zgłaszałem swój wniosek o utworzenie przy Zarządzie Miejskim w Łodzi Urzędu Statystycznego, kierowało tym wystąpieniem moim przeświadczenie, że żadna planowana i celowa gospodarka samorządowa nie jest do pomyślenia bez gruntownej znajomości stosunków i potrzeb tego środowiska, któremu służyć jest powołana. Konieczność utworzenia tej instytucji nastęrczała się jeszcze i z tego względu, że pod koniec roku 1917 staliśmy już na przełomie wojny światowej, której wynik rokował nadzieje bliskiej już budowy zrębów własnej państwowości, w której Łódź, jako jeden z najgłówniejszych ośrodków przemysłowych i drugie co do wielkości miasto w Polsce, powołaną była z góry do odegrania należytej temu miastu roli gospodarczego umocnienia nowopowstającego państwa.

Dziś po dwudziestu blisko latach możemy z zadowoleniem stwierdzić, że pozytywne i przewidujące stanowisko ówczesnej Rady Miejskiej było jedynie słuszne. Dziś też, patrząc wstecz, z uznaniem wspominać należy tych wszystkich działaczy społecznych naszego miasta, którzy od chwili powstania Wydziału Statystycznego przyczynili się do jego szybkiego i wielostronnego rozwoju. Śmiało rzecz można, że Wydział ten aczkolwiek należy do najmłodszych na ziemiach Polski, jest jednym z najżywotniejszych pośród miejskich biur statystycznych i pochwalić się dziś może całym szeregiem poważnych prac, dokonanych w tym krótkim czasie swego istnienia.

Dlatego też słusznym jest i godnym najwyższego uznania fakt, że właśnie jeden z najbardziej zasłużonych obywateli, b. prezydent miasta Łodzi i b. przewodniczący Wydziału Statystycznego, p. Aleksy Rzewski, podjął się w pracy niniejszej zobrazowania dotychczasowej działalności tej nader ważnej instytucji, a uczynił to tak, jak tylko uczynić może ktoś, kto nie tylko jasnym umysłem przenika do głębi samego tematu, ale również gorącym sercem ogarnia upodobaną sobie dziedzinę pracy w rzetelnej trosce o dobro „rodzinnego, dla innych może brzydkiego, dla nas drogiego miasta”.

Autor, daje w niniejszej pracy historyczny zarys rozwoju statystyki łódzkiej, jednocześnie wykazuje jej ścisły związek z doniosłą zawsze dziedziną zjawisk gospodarczych, których odpowiednie ujęcie i zrozumienie jest podstawą wszelkich praktycznych poczynań samorządu.

Obrazując działalność łódzkiego Wydziału Statystycznego, autor w wyczerpujący sposób omawia przede wszystkim dokonane przez ten Wydział spisy ludności, na których opiera się planowanie życia gospodarczego w państwie. Spisy ludności dają przekrój życia zbiorowego, dają obraz zarówno stanu posiadania państwowego i społecznego, jak również dokonujących się nieustawicznie zmian w strukturze ludności pod wpływem różnorodnych procesów gospodarczych i społecznych.

Niemniej wyczerpująco przedstawione są prace Wydziału w zakresie statystyki ruchu naturalnego ludności, przy czym autor bardzo trafnie wyjaśnia wagę tego rodzaju opracowań demograficznych.

W następnych rozdziałach omówiono jeszcze: statystykę spożycia, statystykę ruchu budowlanego, jak również cały szereg prac i dochodzeń opartych na badaniach częściowych, mających na celu oświetlenie zjawisk interesujących specjalnie administrację samorządową.

W zakończeniu książki omówiono również bogatą działalność wydawniczą Wydziału Statystycznego.

Praca, nacechowana rzetelną troską o dobro publiczne, jest cennym wkładem w ogólny dorobek umysłowy kulturalnej Łodzi.

Rozprawa jest reprezentatywna dla twórczości naukowo-badawczej o charakterze statystycznym. Praca obejmuje aktualne problemy badań statystycznych w ujęciu historycznym ze szczególnym uwzględnieniem aspektów społeczno-gospodarczych mieszkańców Łodzi opartych na danych statystycznych, które gromadzone były przez Łódzki Wydział Statystyczny. Autor przedstawia w tej rozprawie następujące zagadnienia:

- Znaczenie statystyki
- Z historii statystyki miejskiej
- Statystyka miejska w Polsce
- Statystyka miejska w Łodzi
- Memoriał E. Krasuskiego z 1917 r. „W sprawie Urzędu Statystycznego Miejskiego w Łodzi”
  - Działalność Wydziału
  - Znaczenie Spisów
  - Spis ludności 1918 r.
  - Spis ludności 1921 r.
  - Spis ludności 1931 r.
  - Podział ludności według płci, wyznania i narodowości
  - Stosunki mieszkaniowe
  - Statystyka ruchu naturalnego ludności
  - Statystyka spożycia
    - a. Mięsa
    - b. Mleka

c. Alkoholu

d. Chleba

– Statystyka ruchu budowlanego

– Inne dziedziny prac statystycznych. Wydział statystyczny gromadził jeszcze m.in. dodatkowo dane z zakresu:

– statystyki gospodarczej,

– statystyki społecznej,

– statystyki administracyjnej,

– statystyki finansowej,

– badania warunków mieszkaniowych dozorców domowych,

– badania o stanie liczbowym personelu miejskiego,

– badania budżetów domowych rodzin robotniczych z inicjatywy

Instytutu Gospodarstwa Społecznego,

– badania o liczbie dzieci w rodzinach łódzkich, należących do rozmaitych sfer i zawodów, w porozumieniu z Polskim Instytutem Zagadnień Ludnościowych

– Działalność wydawnicza

a. Miesięczniki Statystyczne, później przekształcone w „Kwartalnik Statystyczny”

b. Informatory miasta Łodzi (na rok 1919 i 1920)

c. Statystyka miasta Łodzi (1918–1920) (pod redakcją Edwarda Grabowskiego)

d. Roczniki Statystyczne m. Łodzi (1922–1929) (pod redakcją Edwarda Rosseta) Mały Rocznik Statystyczny m. Łodzi 1935

– Prace Statystyczne indywidualne (22 prace)

– Antoni Goerne (1)

– Edward Grabowski (1)

– Mieczysław Hertz (3)

– Edward Rosset (17)

– Zakończenie.

Przebogaty materiał statystyczny i przeprowadzone trafnie analizy dają nam stosunkowo rzetelny obraz międzywojennego życia ludności m. Łodzi. Przedstawiamy poniżej dwie tablice statystyczne dotyczące stanu ludności na podstawie spisu z 1931 roku wg dzielnic i ojczystego języka (tab. 1.11) oraz spożycia mięsa w Łodzi na tle innych dużych miast (tab. 1.12).

Tablica 1.11. Ludność Łodzi w dniu 9 grudnia 1931 r.

Dzielnica (Komisariat Państwowej Policji)	Ogólna liczba mieszkańców	W tym z językiem ojczystym	
		polskim	niepolskim
I	48.893	35.490	13.349
II	20.503	16.741	3.762
III	102.799	44.871	57.928
IV	51.461	25.922	25.539
V	80.837	18.713	62.124
VI	10.228	8.830	1.398
VII	65.481	33.408	32.073
VIII	45.685	31.450	14.235
IX	24.685	22.479	2.173
X	25.814	16.126	9.688
XI	34.546	26.326	8.220
XII	20.224	17.349	2.875
XIII	33.921	25.993	7.928
XIV	40.477	34.004	7.483
Ogółem	605.467	357.702	247.765

Źródło: *Prace statystyczne...*, 1937, s. 25.

Z liczb zawartych w tablicy 1.11 wynika, że 59,1% mieszkańców Łodzi w grudniu 1931 roku stanowią Polacy, a mniejszość narodowa – 40,9%. Najbardziej polski charakter ma Widzew (XI komisariat), gdzie na 100 mieszkańców przypadało 91,2 Polaków. Jedynie w dwóch dzielnicach mniejszości narodowe wykazywały przewagę liczebną nad ludnością polską, mianowicie w komisariatach: III (Stare Miasto) oraz V (dzielnica handlowa w śródmieściu).

W porównaniu z 1921 rokiem ludność Łodzi wzrosła o 153 993 osoby. Przyczyniły się do tego dwa czynniki: przyrost naturalny o 58,011 osoby i nadwyżka imigracji o 95,482 osoby. W latach 1921–1931 Łódź przyjęła 95 000 imigrantów w związku z odbudową łódzkiego przemysłu. Autor zauważa, że imigracja powojenna wyraża się znacznie niższą liczbą od emigracji wojennej. Wynika stąd, że uchodźstwo wojenne zabrało Łodzi bezpowrotnie kilkadziesiąt tysięcy osób.

Tablica 1.12. Spożycie mięsa w kg na 1 mieszkańca w dużych miastach Polski w latach 1929–1931

Miasta	Lata		
	1929	1930	1931
Łódź	38,3	33,1	33,1
Warszawa	39,7	35,3	35,7
Wilno	28,6	24,6	27,5
Poznań	63,6	57,8	62,0
Bydgoszcz	67,9	63,9	69,5
Kraków	47,0	43,9	47,5
Lwów	30,0	31,6	31,5
Gniezno	82,7	87,3	90,8

Źródło: jak w tab. 1.10.

Łódź w świetle liczb zawartych w tablicy 1.12 spośród większych miast zajmuje jedno z ostatnich miejsc pod względem poziomu konsumpcji mięsa w latach 1929–1931.

Z ośmiu wyróżnionych miast jedynie mieszkańcy Wilna i Lwowa konsumują mniej mięsa aniżeli mieszkańcy Łodzi w badanym okresie. Natomiast mieszkaniec Bydgoszczy spożywał przeciętnie dwa razy więcej, a mieszkaniec Gniezna trzy razy więcej mięsa niż mieszkaniec Łodzi.

W podsumowaniu tej krótkiej prezentacji dorobku naukowo-badawczego A. Rzewskiego zacytujemy „Zakończenie” omawianej rozprawy.

Daliśmy krótki rzut oka na działalność prac Wydziału Statystycznego w Łodzi. Zdaje się, że wykonanie takiego opisu jest należycie uzasadnione. Wyznawalem i w dalszym ciągu wyznaję zasadę, że istotną podstawą ustroju demokratycznego w pełnym tego słowa znaczeniu jest jawność. W ustroju demokratycznym jawność powinna być cechą znamionową wszelkiej instytucji. Chodzi o to, że opinia społeczna powinna być jak najściślej poinformowana o tym, co czynią różne urzędy, co się dzieje w gabinetach i salach urzędowych, jak się tam administruje dobrem publicznym, bądź to materialnym, bądź moralnym.

Za rządów rosyjskich sprawy, wchodzące w zakres administracji, załatwiane były systemem kameralnym. Obowiązywała tajność, jako zasada postępowania administracyjnego. Pod tę zasadę podpadała i statystyka, w niewielkim zresztą zakresie prowadzona. W archiwach oglądać można tzw. Książki pamiątkowe gubernatora piotrowskiego, zaopatrzone napisem „sowierszenno sekretno”. A są to przecież jedyne niemal z czasów przedwojennych pochodzące zbiory różnego rodzaju danych statystycznych o Łodzi i Guberni Piotrowskiej, do której Łódź przed wojną należała. Dziś inaczej się zapatrujemy na te sprawy. Hołdując zasadzie jawności, pragniemy aby praca gospodarki miejskiej znalazła ściśle i dokładnie odzwierciedlenie, aby opinia publiczna poinformowana, jak wydatkowane są kredyty publiczne. Nie wielką co prawda część tych kredytów, znikomy ich ułamek, pochłania statystyka, nie mniej jednak leży w interesie ogółu, by o postępach i rozwoju prac statystycznych był poinformowany. Powinniśmy wiedzieć,

co zawiera skarbica cyfr, mieniąca się skromnie Wydziałem Statystycznym, aby móc skontrolować, czy poszczególne poczynania administracyjne, czy różnego rodzaju inwestycje, podejmowane przez miasto, znajdują należyte uzasadnienie w cyfrach, czy cyfry potwierdzają ich potrzebę i celowość, czy cyfry usprawiedliwiają czyniony wydatek. W braku statystyki jedynym uzasadnieniem poczynania władz staje się gołosłowny frazes o potrzebie takich czy innych urzędzeń.

Prof. Krzywicki powiada, że państwo nowoczesne nie może istnieć bez statystyki. Trawestując to zdanie, powiedzić możemy, że miasto nowoczesne bez statystyki istnieć nie może. Jeżeli jej nie ma, lub nie umie z niej korzystać, musi popełniać błędy nieraz bardzo kosztowne.

Statystyka ma przed sobą wielką przyszłość. Musimy dążyć do jej pogłębienia, musimy uczyć się korzystania ze statystyki, jeśli chcemy wznieść administrację komunalną na prawdziwe wyżyny.

W świetle tych słów tak pełnych zrozumienia idei i zastosowań statystyki na różnych poziomach funkcjonowania państwa spostrzegamy nowe drogowskazy dla rozwoju łódzkiej statystyki akademickiej.

Przedstawmy jeszcze ocenę tej książki, którą zamieścił we wstępie Mieczysław Hertz, współuczestniczący w tworzeniu instytucji i organów samorządowych w Łodzi zarówno przed, jak i po uzyskaniu niepodległości (jego działalność również zostanie omówiona).

Statystyka wywalcza sobie u nas powoli i stale to stanowisko, jakie powinna zajmować przy ocenianiu zjawisk demograficznych, społecznych i gospodarczych. Nie jest ona nauką samodzielną o ściśle wytkniętych celach, ale odgrywa w życiu rolę pomocniczą o charakterze takim samym, jak w medycynie analiza krwi, rentgenografia itd., które są nieodzownie potrzebne przy stawianiu diagnozy i prognozy.

Droga do wywalczenia tego stanowiska, które obecnie statystyka u nas zajęła, była najeżona wielkimi trudnościami. Jeżeli porównamy pierwszy skromny biuletyn statystyczny, wydany przed 18-tu laty przez Wydział Statystyczny m. Łodzi, ze wspaniałymi dzisiejszymi wydawnictwami Głównego Urzędu Statystycznego, oświetlającymi cyfrowo wszystkie objawy naszego życia, to trudno nam uwierzyć, że ten rozkwit statystyki polskiej, którego objawem są wspomniane wydawnictwa nastąpił w tak krótkim okresie czasu. Musimy sobie przy tym zdać sprawę, że samorzady powstałe w czasie okupacji w zrozumieniu znaczenia statystyki zapoczątkowały odnośne badania wtenczas, kiedy państwowości polskiej nie było i to stanowi jeszcze jeden dowód, że samorzady w tym okresie samorzutnie dążyły do państwowotwórczych poczynania¹.

Jak powiedziałem, początkowe biuletyny były bardzo skromne, a to z tego powodu, że zbieranie materiałów, którymi te wydziały dysponowały, było zaledwie w załączku, tym nie mniej zdobywa się łódzki Wydział Statystyczny, już w roku 1918 na sporządzenie spisu ludności. Nie stał on pod względem naukowym na bardzo wysokim poziomie, jednakże wyniki jego były bardzo cenne i wyjaśniły cały szereg objawów. Dalszy rozwój prac podniósł znacznie poziom

¹ Przed wojną na obszarze b. Królestwa Polskiego funkcjonował jedynie Wydział Statystyczny warszawski, pod zaborem pruskim – Urząd Statystyczny w Poznaniu, w zaborze austriackim – Biura Statystyczne w Krakowie i Lwowie.

Wydziału Statystycznego łódzkiego i roczniki statystyczne łódzkie nie ustępują bynajmniej pod względem opracowania odnośnym wydawnictwom zachodnio-europejskich miast.

Wdzięcznej więc pracy podjął się p. Aleksy Rzewski, wybitny działacz społeczny, autor wielu prac o charakterze pamiętnikarsko-historycznym, jak również o charakterze naukowym, radny pierwszej z wyborów Rady Miejskiej m. Łodzi, starosta łódzki, pierwszy prezydent miasta Łodzi po odzyskaniu Niepodległości, a później naczelnik Urzędu Stanu Cywilnego, a więc czynny przy budowaniu zrębów Odrodzonej Ojczyzny. Wskutek tego praca ta jest bardzo cenna pod względem historycznym. Inaczej bowiem traktuje pracę pisarz, operujący materiałem o charakterze archiwalnym, a inaczej autor, który obok dokumentów rozporządza żywą pamięcią o dokonanych poczynaniach.

W książce p. Rzewskiego b. silnie podkreślony jest ten zapał, który charakteryzował dążenia łódzian do stworzenia samorządu, jako podstawowej komórki państwowości polskiej. Książka ta, bogacąc skromne zasoby literatury, dotyczącej naszego miasta, niewątpliwie znajdzie wśród współobywateli wdzięcznych czytelników.

Mieczysław Hertz. Łódź, w lutym 1936 roku.

Antoni Goerne

Wydział Statystyczny rozpoczął oficjalnie działalność 1 stycznia 1918 roku. Pierwszym kierownikiem biura Wydziału Statystycznego został Bronisław Michalczewski, pełniąc tę funkcję od 1 stycznia 1918 roku do połowy 1919 roku.

Kierownictwo wydziału spoczywało (od połowy 1919 roku) w rękach Antoniego Goernego.

Wydział wydaje sprawozdanie miesięczne, początkowo tylko w języku polskim. W roku 1919 obok języka polskiego zaprowadzono język francuski. Sprawozdania zawierają następujące działy:

1. Meteorologia
2. Ruch ludności
3. Zachorowania na choroby zakaźne
4. Pogotowie ratunkowe
5. Przewóz chorych
6. Zakład odświeżbiający
7. Izba odkażająca
8. Dom izolacyjny
9. Ruch chorych w szpitalach
10. Ambulatoria
11. Pożary
12. Gazownia
13. Elektrownia
14. Tramwaje

15. Rzeźnia miejska
16. Pomoc społeczna
17. Ceny.

Ponadto w roku 1919 wydział ogłosił drukiem *Informator m. Łodzi* oraz pracę Antoniego Goernego pt. *Z zakresu statystyki szkolnej m. Łodzi*, zawierającą opracowanie rezultatów spisu szkół miejskich, dokonanego przez Wydział w lutym 1918 roku. W prognozach dotyczących struktury dzieci w wieku szkolnym popełniono błąd, ponieważ nie uwzględniono masowych wędrówek ludności w tym okresie.

W roku 1920 wydział statystyczny wydał wzorem roku poprzedniego *Informator m. Łodzi*, zawierający szereg cennych prac z zakresu geografii, historii i statystyki m. Łodzi.

Mieczysław Hertz (1870–1943)

Urodził się w Warszawie jako syn lekarza. Do gimnazjum uczęszczał w Warszawie i Dorpacie. W 1893 roku ukończył Wydział Handlowy Politechniki w Rydze ze stopniem Kandydata nauk handlowych. W tymże roku przeprowadził się do Łodzi, gdzie w 1899 roku wraz z Alfredem Bidermanem, Juliuszem Teodorem Hainzlem oraz A. Lauhem założył Towarzystwo Akcyjne „Warrant”, które m.in. prowadziło składy towarowe, a w czasie I wojny światowej użyczało bezpłatnie pomieszczeń sekcji zaprowiantowania miasta.

Od 1905 roku brał aktywny udział w pracach Towarzystwa Popierania Szkół Średnich „Uczelnia”, które w 1906 roku otworzyło pierwszą państwową Szkołę Średnią w mieście. Po wybuchu I wojny światowej pomagał w organizacji powołanego 3 sierpnia 1914 roku pod przewodnictwem Alfreda Biedermana Komitetu Obywatelskiego m. Łodzi przekształconego 10 sierpnia w Główny Komitet m. Łodzi, którego celem było współdziałanie z władzą: *W trzymaniau wśród współobywateli spokoju i bezpieczeństwa*. Po zajęciu miasta przez wojska niemieckie w grudniu 1914 roku wizytował z ramienia ówczesnych władz tereny poboju wojennych pod Łodzią. W lipcu 1915 roku został powołany przez władze niemieckie okupacyjne w skład 36-osobowej Rady Miejskiej.

W sierpniu 1916 roku został członkiem powołanej pod przewodnictwem Emila Hirszberga Komisji Szacunkowej Miejskiej w Łodzi podległej Wydziałowi Rejestracji Strat Wojennych przy Radzie Głównej Opiekuńczej (RGO) w Warszawie. Z jego inicjatywy, po uzyskaniu zgody RGO, prowadzono rejestrację strat poniesionych na zdrowiu przez Łodzian, którzy zostali przez niemieckie władze okupacyjne wysłani do robót przymusowych. Zebrany materiał liczbowy, liczne zeznania świadków i niemieckie dokumenty źródłowe

stanowiły podstawę do opublikowania książki pt. *Łódzki Batalion Robotniczy*, Łódź 1919. Praca jego zawiera poruszające dzieje martyrologii robotników łódzkich, którzy w czasie I wojny światowej wywiezieni zostali przez okupantów do Niemiec i tam przeżyli gehennę jako członkowie przymusowych batalionów robotniczych.

W 1917 roku zdobył mandat radnego Rady Miejskiej w Łodzi i został wybrany na przewodniczącego Koła Polskiego. Sprzeciwiał się polityce ugrupowań żydowskich dążących do autonomii kulturalnej i domagających się prawa do używania języka jidysz w szkołach i urzędach.

Jego zainteresowania statystyczne wiążą się również z powołaniem Wydziału Statystycznego przez Radę Miejską 19 września 1917 roku. Nad działalnością wydziału czuwała delegacja składająca się z członków rady miejskiej i magisterskiej m. Łodzi oraz obywateli łódzkich. Delegacja ta była reprezentowana przez następujące osoby: dr Stefan Kopciński (przewodniczący), dr F. Koziołkiewicz, W. Kaffanke (ławnicy), J. Wilczyński, M. Helkmen, B. Fiehna, M. Jarblum (radni), M. Hertz, dr S. Skalski (członkowie dokoptowani).

W sierpniu 1921 roku prowadził szkolenia komisarzy spisowych przed pierwszym powszechnym spisem ludności.

66 W 1919 roku opublikował pracę pt. *Porównawcze zestawienie danych o ruchu ludności w pierwszej połowie lat 1918 i 1919*, uznaną przez prezydenta Łodzi Aleksego Rzewskiego za pierwszą monografię statystyczną poświęconą miastu. Był inicjatorem zorganizowania w Łodzi pierwszego ogólnopolskiego zjazdu statystyków, który ostatecznie odbył się w Warszawie. W czerwcu 1920 roku został zastępcą reprezentanta magistratu Stefana Kopcińskiego w Głównej Radzie Statystycznej przy Głównym Urzędzie Statystycznym.

Po ponownym powołaniu do życia w 1937 roku Polskiego Towarzystwa Statystycznego został jego aktywnym członkiem, współorganizując m.in. IV Zjazd Statystyków Miejskich w Łodzi od 15 do 16 marca 1930 roku (zob. §1.6).

Był także współzałożycielem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łodzi, które zostało utworzone w 1936 roku. Podejmował również inicjatywę na rzecz utworzenia w Łodzi Wyższej Szkoły Handlowej. W 1938 roku był głównym referatem postulatów w tej sprawie przedstawionych Ministrowi Wojciechowi Świątosławskiemu. Niestety postulaty po raz kolejny zostały nieuznane przez władze.

11 listopada 1939 roku jako członek Rady Statystyki wraz pozostałymi 29 członkami został aresztowany i osadzony w obozie przejściowym w fabryce Michała Glazera na Radogoszczu. Tam został rozpoznany jako autor przedwojennych publikacji opisujących okres I wojny światowej, z bardzo

krytycznymi uwagami dotyczącymi Niemców. Efektem tego rozpoznania było nieludzkie znęcanie się nad nim.

18 stycznia 1943 roku został zastrzelony w getcie warszawskim na Umschlagplatzu.

Dorobek naukowo-badawczy oparty na danych statystycznych uzyskanych w wielu źródłach polskich i zagranicznych, często archiwalnych, budzi podziw i szacunek. Do najważniejszych pozycji, ujmując chronologicznie, należy zaliczyć:

1. *Łódzki Batalion Robotniczy – Arbeiter Zivil Bataillon (A.Z.B.), Łódź 1919,*
2. *Budżety wojenne m. Łodzi, Informator m. Łodzi, 1919,*
3. *Porównawcze zestawienie danych o ruchu m. Łodzi w pierwszej połowie 1918 i 1919, Informator m. Łodzi, 1920,*
4. *Rada miejska w walce z okupantem, [w:] Dziesięć lat odrodzonej Polski Niepodległej w życiu powiatu łódzkiego, Łódź 1928,*
5. *Łódź w czasie wielkiej wojny, Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Łodzi, Skład Główny: Księgarnia S. Sapelt, Łódź 1933.*

Artykuł Mirosława Hertza *Porównawcze zestawienie danych o ruchu ludności m. Łodzi w pierwszej połowie lat 1918 i 1919*, jak określił sam autor, „ma za zadanie przedstawić wpływ, jaki na ludność Łodzi miało przejście spod okupacji niemieckiej pod rządy Wolnej Polskiej Rzeczypospolitej”. Praca oparta została na materiale statystycznym dostarczonym przez Wydział Statystyczny zorganizowany dopiero w grudniu 1917 roku, stąd jak zaznacza autor, nie można przedstawić bardzo istotnych wniosków obrazujących „stałe pogarszanie się stosunków pod wpływem wojny”. Można jedynie przytoczyć, że liczba mieszkańców wg spisu policmajstra Piazanowa w 1911 roku wynosiła 522 610 (por. Goerne 1919), a w 1918 roku – 341 829, czyli spadła o 180 781 osób (34%). Ten odsetek był jeszcze wyższy w porównaniu do 1914 roku po zajęciu Łodzi przez Niemców.

Hertz stwierdza:

Łódź była miastem pracy i w chwili kiedy pracy zabrakło, musiała nastąpić emigracja. Szła w trzech kierunkach:

1. Kierunek na Wschód na początku wojny w formie przymusowej (mobilizacja około 15 000 osób), bądź też dobrowolnej,
2. Emigracja na wieś, gdzie można było łatwiej znaleźć zarobek i chleb,
3. Tak zwana dobrowolna przez Arbeitsamty niemieckie lub też przymusowa do A.Z.B. (Arbeiter Zivil Bataillon).

Na podstawie sprawozdań Wydziału Statystycznego nie można było określić najbardziej zbliżonej liczby, jaką jest ścisła liczba mieszkańców w danym okresie.

Dla określenia liczby mieszkańców po 1 stycznia 1918 roku posłużono się sprawozdaniami Wydziału Rozdziału Chleba i Mąki opartymi na liczbie

kart chlebowych wydawanych co okres. Wydział prowadził dość ścisłą kontrolę i dlatego autor stwierdza zgodnie z kompetencjami osobowymi, że maksymalne odchylenie nie wynosi 5%. Przy ustaleniu liczby mieszkańców brano była pod uwagę przeciętna liczba wybranych kart w dwóch dwutygodniowych okresach ze sobą sąsiadujących i w ten sposób uzyskano przybliżoną liczbę mieszkańców m. Łodzi w każdym miesiącu przedstawioną w tablicy 1.13.

Tablica 1.13. Przybliżona liczba mieszkańców Łodzi oparta na sprawozdaniu Wydziału Rozdziału Chleba i Mąki w 1918 r. i połowie 1919 r. (w tys.)

Miesiąc	1918 r.	1919 r.	Przyrost w 1919 r.	
			w tys.	w %
Styczeń	342 000	399 000	57 000	16,6
Luty	344 000	414 000	70 000	20,3
Marzec	340 000	423 000	83 000	24,4
Kwiecień	343 000	413 000	70 000	20,4
Maj	345 000	423 000	78 000	22,4
Czerwiec	364 000	429 000	65 000	17,9
Lipiec	349 000			
Sierpień	350 000			
Wrzesień	353 000			
Październik	348 000			
Listopad	348 000			
Grudzień	368 000			

68

Źródło: M. Hertz, *Informator m. Łodzi*, 1920, s. 103.

Wydział Rozdziału Chleba i Mąki przeprowadził względnie dokładny spis przy pomocy swoich dzielnicowych biur. Każdy mieszkaniec, aby otrzymać kartę chlebową, musiał wypełnić odpowiedni kwestionariusz. Spis ten był jednodniowy, nieoparty na odwiedzeniu mieszkańców w ich domach. Według tego spisu liczba ludności w Łodzi w 1918 roku wynosiła 341 829 mieszkańców, w tym mężczyzn 144 932 (42,4%) a kobiet 196 897 (57,6%). Oznacza to, że na 100 mężczyzn było 135 kobiet, co wskazywało na dużą emigrację i straty wojenne męskiej ludności. W szczególności odsetek kobiet w strukturze ludności według wyznania przedstawia tablica 1.14.

Tablica 1.14. Odsetek kobiet w wieku 21–25 lat w 1918 r.

Wyznanie	Odsetek kobiet	Liczba kobiet na 100 mężczyzn
rzymsko-katolickie	66,4	197
ewangelickie i inne chrześcijańskie	68,0	217
mojżeszowe	56,0	127

Źródło: *Informator m. Łodzi na rok 1919*, s. 27.

Według Antoniego Goernego, ówczesnego kierownika Wydziału Statystycznego, te wielkości w tablicy 1.14 wynikały z największej emigracji wśród protestantów, a najmniejszej wśród żydów.

Omawiana praca M. Hertza jest bogatym źródłem informacji o sytuacji ekonomicznej łodzian w pierwszych kilkunastu miesiącach po uzyskaniu niepodległości. Rozprawa ta traktowana jest jako pierwsza monografia statystyczna poświęcona Łodzi. Aleksy Rzewski (1937) podkreśla: „zasługuje na uwagę i z tego względu, że przepojona jest gorącym patriotyzmem autora zarówno w znaczeniu lokalnym, jak i państwowym”.

Potwierdzając tę opinię, stwierdzamy, że praca ta zawiera również inne istotne informacje o charakterze demograficzno-statystycznym o mieszkańcach Łodzi. Przedstawiamy tytuły XIV tablic statystycznych obrazujących także ogólną sytuację ekonomiczno-społeczną miasta w analizowanym okresie w zapisie oryginalnym:

TABLICA I. Przybliżona ilość mieszkańców Łodzi na zasadzie kart chlebowych (w okrągłych cyfrach).

TABLICA II. Urodzenia żywych noworodków.

TABLICA III. Urodzenia według wyznań.

TABLICA IV. Małżeństwa.

TABLICA V. Małżeństwa według wyznań.

TABLICA VI. Zgony.

TABLICA VII. Zgony według wyznań.

TABLICA VIII. Zgony.

TABLICA IX. Różnica pomiędzy urodzeniami i zgonami w 1918 i 1912 r.

TABLICA X. Różnica pomiędzy urodzeniami i zgonami w 1918 i 1919 r. według wyznań.

TABLICA XI. Dwutygodniowe racje żywnościowe.

TABLICA XII. Ubój cieląt. (tytuł wł. od autorów)

TABLICA XIII. Zapomogi dla bezrobotnych.

TABLICA XIV. Wykaz przedsiębiorstw przemysłowo-handlowych czynnych.

W 1933 roku Mieczysław Hertz napisał książkę pt. *Łódź w czasie Wielkiej Wojny* w ramach działalności Polskiego Towarzystwa Historycznego w Łodzi jako tom I serii pt. *Materiały do dziejów Łodzi i ziem województwa łódzkiego*, inicjatywę wspierała Izba Przemysłowo-Handlowa w Łodzi. We wstępie autor charakteryzuje trud, jaki musiał ponieść przy pisaniu tej książki. Przytoczmy jego słowa wyrażone we wstępie w całości:

Do pisania niniejszych wspomnień przystąpiłem, nie zdając sobie sprawy z tych trudności, na które natrafiłem.

Przy opisywaniu zdarzeń i zbiorowych poczynań nie mogłem polegać wyłącznie na pamięci, lecz chciałem się oprzeć na materiale archiwalnym.

W czasie poszukiwań przekonałem się, że ten materiał jest zdekompletowany. Wyda się dziwnym czytelnikowi, gdy się dowie, że zginęły wszystkie dokumenty Centralnego Komitetu Milicji Obywatelskiej. Z dokumentów, dotyczących się działalności Komitetu Obywatelskiego, ocalały tylko protokoły; cała korespondencja, sprawozdania Wydziałów i Sekcyj z małymi wyjątkami zaginęły (korespondencja z władzami niemieckimi ocalała).

Magistrat nie drukował sprawozdań za lata 1917/1918 i 1918/1919, i cały cenny materiał, tkwiący w raportach Delegacji i Sekcyj, dający odzwierciedlenie tej ciekawej epoki, nie egzystuje.

Nie mogłem odszukać dokumentu niezwyklej wartości historycznej, dotyczącego się kapitulacji Niemców, podpisanej przez nadburmistrza Skulskiego i delegacje niemieckich rad żołnierskich w nocy z 11-go na 12-y listopada 1918 r.

Rozumie się, że brak tych materiałów musiał odbić się ujemnie na mojej pracy.

Mimo tych przeszkód starałem się w głównych zarysach przedstawić wielką epokę, którą Łódź przeżywała, w sposób możliwie dokładny. Czy mi się to udało, pozostawiam sądowi czytelników.

Jako poboczny cel wytknąłem sobie wykazanie, że okres wielkiej wojny jest pełen ciekawych momentów, i rad będę, jeżeli moja praca zachęci innych badaczy do monograficznych opracowań.

Nie kryję się bynajmniej zatem, że, kierując się głębokim przekonaniem, chciałem dowieść, iż społeczeństwo łódzkie w zbiorowych wysiłkach dążyło do spełnienia swoich ciężkich obowiązków względem współbraci i ojczyzny.

Poczuwam się do obowiązku złożenia podziękowania tym osobom, które mi pomogły w kompletowaniu materiałów do niniejszej pracy, a więc pp.: mec. Józefowi Adamowiczowi, Robertowi Geyerowi, inż. Eugenjuszowi Krasuskiemu, prof. Zygmuntovi Lorentzowi, red. Aleksandrowi Milkerowi, mec. Wacławowi Opalińskiemu, red. Czesławowi Ołtaszewskiemu, Ryszardowi Pfeiffrowi, prof. Józefowi Raciborskiemu, dyr. Pawłowi Rundo, Antoniemu Stamirowskiemu, inż. Leopoldowi Skulskiemu oraz posłowi Ludwikowi Waszkiewiczowi.

Zakończenie tej książki aktualnie niech będzie przesłaniem dla wszystkich Obywateli Łodzi i przykładem gorącego patriotyzmu dla ukochanego miasta.

Przedstawiłem możliwie wierny obraz tych faktów, których byliśmy świadkami w Łodzi w czasie wojny światowej.

Uważny czytelnik mógł spostrzec, że liczba wybitnych ludzi, którzy w tej epoce w Łodzi działali, była niewielka. Prawie wszyscy, przystępując do pracy społecznej, niewiele wiedzieli o zasadach samorządu. A jednak zrobiono bardzo dużo w dziedzinie gospodarczej, społecznej i kulturalnej.

Nie wszystkie poczynania zostały uwieńczone pomyślnym skutkiem, lecz niepowodzenia i niedociągnięcia dają się wytłumaczyć ciężkimi warunkami pracy, której przebojowa siła polegała na wspólnym i zgodnym wysiłku.

Zaznaczyć i podkreślić muszę, że przez cały czas, t.j. od powstania Komitetu Obywatelskiego aż do końca okupacji, nie stwierdzono ani jednego nadużycia wśród kierowniczych czynników, mimo, że pokusa była wielka, gdyż prawie każdemu bieda i troska o dzień jutrzejszy zaglądała w oczy, a obracano przecież milionami. Społeczeństwo wydobyło z siebie niepożyte siły. Jak gdyby instynktownie rozumiano, że przy tej samorzutnej pracy jakakolwiek ingerencja obca tylko szkodę przynieść by mogła. Milicja rozwiązuje się w chwili, kiedy gen. Charpentier proponuje współpracę z policją. Komitet Obywatelski grozi zamknięciem szkół, kiedy von Oppen chce się wtrącać do spraw szkolnictwa. Propozycja prezydenta policji uczestniczenia w posiedzeniach Komitetu Obywatelskiego spotyka się ze stanowczą odmową; Urząd Starszych Zgr. Kupców m. Łodzi i Komitet Giełdowy Łódzki energicznie przeciwstawiają się rozkazom Prezydium Policji, które żąda dalszych emisji bonów, zaznaczając, że mieszanie się władz państwowych do instytucji emisyjnej jest niedopuszczalne; Sekcja Prawna nie zgadza się na współpracę z sądami niemieckimi i raczej woli narażić swoich członków na pozbawienie środków utrzymania, niż stracić samodzielność; radni Polacy, narażając się na represje, walczą o opuszczenie stanowisk magistrackich przez urzędników niemieckich, Rada Miejska walczy o bezwzględną samodzielność w aprowidowaniu miasta. Słowem, na każdym kroku społeczeństwo broni swojej niezależności w myśl zasady, ogłoszonej w pierwszej odezwie Komitetu Obywatelskiego: sami sobie radzić musimy.

Mimo woli nasuwa się pytanie, gdzie są te myśli, w których tkwił ratunek dla naszego miasta, gdzie są ci ludzie, którzy myśli tych byli wykonawcami.

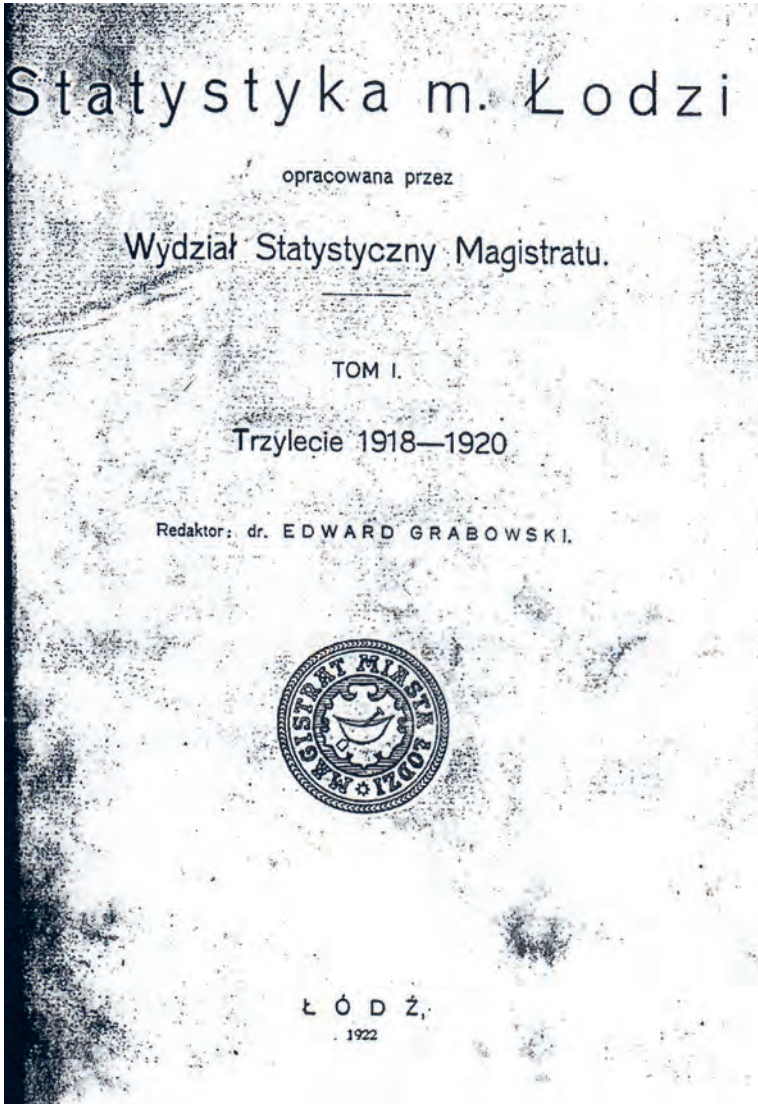
Tem pytaniem, na które odpowiedzi znaleźć nie mogę, kończę moje opowiadanie.

Z zamiłowaniem zajmował się statystyką i był wielokrotnym inicjatorem doskonalenia i reformowania statystyki publicznej. Jego twórczość naukowo-badawcza o charakterze statystycznym daje pełną legitymację zaliczenia go w poczet łódzkich statystyków, co z satysfakcją czynimy. Zacytujmy jeszcze za rodziną Hertzów jako uzupełnienie informacji o wszechstronnej i wysokiej aktywności w obszarze gospodarczo-handlowym.

Mieczysław Hertz przez wszystkie lata od zamieszkania w Łodzi prowadził biuro handlowe. W różnych okresach swojej aktywności zawodowej był członkiem rad nadzorczych i zarządów wielu przedsiębiorstw, m.in. Łódzkiego Towarzystwa Wzajemnego Kredytu, Biura Sprzedaży Wyrobów Fabryk Jutowych, Częstochowskich Zakładów Wyrobów Włókienniczych „Stradom” i Częstochowskiej Fabryki Papieru i Młynów Walcowych Karola Ginsberga i Berka Kohna, Towarzystwa Akcyjnego Sosnowieckich Fabryk Rur i Żelaza, Towarzystwa Akcyjnego Suchedniowskiej Fabryki Odlewów, Spółki Akcyjnej Przemysłu Cementowego „Wiek” w Ogrodzieńcu czy Towarzystwa Akcyjnego Zakładów Chemicznych „Strem”. Jego łódzkie biuro handlowe było jedną z większych agentur belgijskiej firmy chemicznej „Solvay” w Polsce, potentata w produkcji sody kaustycznej. Od 1929 r. brał czynny udział w organizowaniu łódzkiego życia gospodarczego. Jako radca handlowy reprezentował łódzką Izbę Przemysłowo-Handlową na I Kongresie Izb Przemysłowo-Handlowych we Lwowie. Był zastępcą delegata Izby do Państwowej

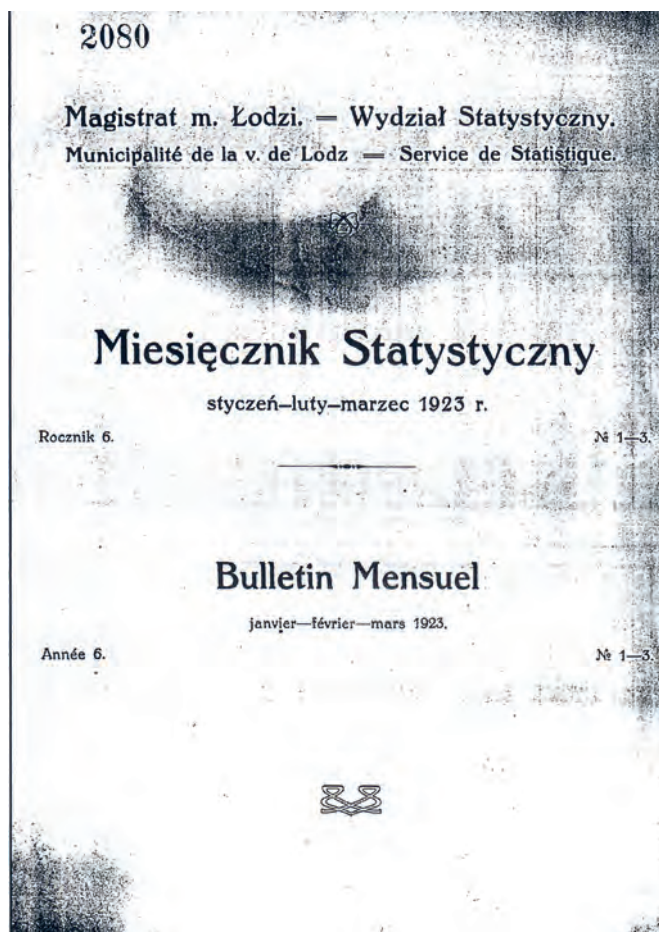

Rady Kolejowej i członkiem podkomisji do spraw przędzy bawełnianej przy Komisji Polityki Gospodarczej i Eksportowej. W 1931 r. został wybrany jednogłośnie na wiceprezesa sekcji handlowej łódzkiej Izby Przemysłowo-Handlowej i funkcję tę pełnił do października 1939 r. Działał także w Stowarzyszeniu Kupców m. Łodzi, a w 1935 r. został wiceprezeselem jego Zarządu. Na przełomie maja i czerwca 1931 r. objął stanowisko redaktora naczelnego „Głosu Kupiectwa”, organu prasowego stowarzyszenia.

Fotografia 1.7. Statystyka m. Łodzi (1918–1920)

Źródło: Zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Łodzi.

Fotografia 1.8. „Miesięcznik Statystyczny” – styczeń–luty–marzec 1923
Źródło: Zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Łodzi

1.6. Zjazdy statystyków miejskich

Sprawa organizacji statystyki miejskiej była wielokrotnie dyskutowana przy powstawaniu biur statystycznych we Lwowie (1872) i Krakowie (1883).

Pierwsze statystyczne instytucje miejskie jako samodzielne biura czy referaty statystyczne powstały w 1862 roku w Berlinie, Wiedniu i Rzymie.

W dwudziestoleciu międzywojennym Główny Urząd Statystyczny nie organizował struktur terenowych. Wspierał jednak rozwój statystyki samorządowej, próbując przenieść do Polski doświadczenie Europy Zachodniej.

Był współorganizatorem czterech zjazdów statystyków miast Polski w 1921, 1923, 1929 i 1930 roku.

Ponadto w sekcji Statystycznej Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polski 18 marca 1918 roku w omawianej tutaj sprawie dr Kazimierz Horowicz wygłosił referat pod tytułem Organizacja niższych urzędów statystycznych (praca ogłoszona drukiem bez wskazania wydawcy). Ludwik Krzywicki na posiedzeniu Komisji Organizacyjnej Związku Miast Polskich przedstawił referat pt. *Organizacja Statystyki Miejskiej* (1918), Wydawnictwo Związku Miast Królestwa Polskiego, Warszawa.

Na I zjeździe statystyków miejskich w 1921 roku dr F. Zweig wygłosił referat o statystyce miejskiej ogłoszony drukiem w nr 211 „Samorządu Miejskiego” (1922). Obszerną pracę na ten temat przedstawił również dr J. Piekałkiewicz: *Statystyka miejska w Polsce*, „Kwartalnik Statystyczny” (1927), t. IV, z. 2. W artykule tym autor charakteryzuje stan faktyczny statystyki miejskiej.

Autor między innymi wysuwa dwa postulaty organizacyjne:

- 1) Zwiększenie uposażenia biur statystycznych,
- 2) Potrzeba ujednoczenia zakresu prac statystycznych.

Tematyka artykułu Fr. Piltza (1930) pt. *Organizacja statystyki miejskiej* dotyczy oceny organizacji statystyki w ogólnej organizacji statystyki krajowej, ponadto autor określa zadania miejskiej instytucji statystycznej. Uważa, że za minimum zadań każdej miejskiej instytucji statystycznej należy uznać periodyczne opracowanie danych o następujących działach życia miejskiego oraz jego warunkach:

1. Meteorologia;
2. Teren miasta (obszar, bruki, zadrzewienie, oświetlenie);
3. Ruch budowlany i sprawa mieszkaniowa;
4. Stan i ruch ludności;
5. Zdrowotności (choroby zakaźne, kasa chorych, pogotowie ratunkowe, działalność szpitali, zakładów sanitarnych itp. z wydzieleniem instytucji miejskich);
6. Opieka społeczna (działalność instytucji miejskich i społecznych);
7. Oświata (przedszkole, szkolnictwo powierzchni, realizacja powszechnego nauczania, szkoły średniej i zawodowe z wydzieleniem uczelni miejskiej);
8. Kultura (biblioteki, czytelnie, muzea, frekwencja na widowiskach, prasa itp.);
9. Sprawy gospodarcze (rolnictwo: tereny i uprawa; przemysł: liczba przedsiębiorstw, motory i stan zatrudnienia; handel: liczba przedsiębiorstw handlowych; praca: bezrobocie: ceny ważniejszych artykułów i koszty utrzymania; kredyty; działalność towarzystw kredytowych miejskich, komunalnych kas oszczędności i lombardów; komunikacja; ruch pasażerów, przewozy; działalność miejskich przedsiębiorstw gospodarczych; dane o dochodach i obrotach; obciążenie podatkowe);
10. Bezpieczeństwo publiczne (przestępczość, pożary);
11. Finanse miejskie;
12. Statystyka administracyjna (personel miejski, wybory, skład rad miejskich).

Program szczegółowy każdego działu powinien być opracowany jako wytyczna dla miast przez międzymiastową organizację statystyczną.

Dalej prezentuje podstawy funkcjonowania miejskich biur statystycznych jako instytucji samorządowych. Miejskie biura statystyczne, jako instytucje samorządowe, muszą zachować swą zupełną niezależność, gdyż ich głównym zadaniem jest praca dla potrzeb samorządu. Wszystko przemawia za tym, aby w dziedzinie metod pracy statystycznej, klasyfikacji, niezmiernie ważnej sprawy zbieranie danych statystycznych i publikacji doszło do współpracy opartej na porozumieniu.

Porozumienie takie powinno nastąpić na gruncie uznania następujących zasad:

1. Całkowita niezależność organizacyjna statystyki samorządowej;
2. Wzajemność świadczeń;
3. Podział pracy zbierania danych statystycznych na terenie miast w celu uniknięcia podwójnego obciążania osób lub instytucji dostarczających danych;
4. Przekazywanie spisów i ankiet ogólnopństwowych na terenie miast do przeprowadzenia miejskim biurom statystycznym tam, gdzie one są dobrze zorganizowane;
5. Uwzględnienie potrzeb statystyki miejskiej przy tego rodzaju spisach;
6. Dostarczanie przez miejskie biura materiałów, dotyczących gospodarki miejskiej oraz innych, Głównemu Urzędowi Statystycznemu;
7. Ujednostajnienie wydawnictw w działach uwzględnianych przez statystykę państwową i miejską.

W ten sposób osiągnie się jednolitość całej urzędowej statystyki w kraju, uniknie się podwójnej pracy zbierania różnych danych oraz podwójnego opracowywania zestawień statystycznych.

Praca miejskich biur statystycznych ma być jak najbardziej rzeczowo-naukowa. Dlatego też w niektórych miastach zagranicą i u nas istnieją przy biurach statystycznych specjalne komisje lub rady statystyczne w charakterze organów naukowo-doradczych. Składają się one na ogół z przedstawicieli zarządu miasta, często również rady miejskiej oraz z zaproszonych przez zarząd statystyki.

W Polsce takie komisje statystyczne istniały tylko w trzech miastach, a mianowicie Warszawie, Łodzi i Krakowie. Również statut zorganizowanego w 1929 roku Biura w Radomiu przewiduje powstanie tego rodzaju organu. Lwów posiadał radę statystyczną do czasu zawierzenia samorządu tego miasta.

W Warszawie, Łodzi i Radomiu rady (komisje) statystyczne miały charakter organów doradczych i rzeczoznawczych, w Krakowie był to organ raczej nadzorczy. W skład ich w Warszawie i Łodzi wchodził delegaci

Rady Miejskiej, Magistratu, Biura Statystycznego oraz osoby zaproszone spośród obywateli; w Radomiu – przedstawiciele stref gospodarczych, pracowniczych i naukowych, w Krakowie wybrani delegaci Rady Miejskiej, Magistratu oraz kierownicy pewnych urzędów miejskich. Biura statystyczne Warszawy, Łodzi, Bydgoszczy i Krakowa posiadały, poza kierownikami, pracowników naukowych (Warszawa – 7, Łódź – 1, Bydgoszcz – 1, Kraków – 3). Najliczniejszy personel posiadał Wydział Statystyki w Warszawie, który zatrudniał 28 osób, w Łodzi było to 14 osób, w Krakowie – 12 osób, w Poznaniu – 7 osób, we Lwowie, w Lublinie i Łucku po 4 osoby.

Według danych (z badań wyników ankiety) tylko siedem miejskich biur statystycznych w Polsce dysponowało maszynami do liczenia, a mianowicie Warszawa (jeden „Dalton” i trzy arytmometry), Poznań (trzy arytmometry), Kraków (jeden „Dalton” i trzy arytmometry), Włocławek (jeden „Dalton”), Łódź (jeden arytmometr), Katowice (jeden arytmometr) i Lwów (jeden arytmometr).

W pięcioleciu (1924–1929) tylko pięć miast wydało monografie statystyczne (Warszawa, Łódź, Łuck, Poznań i Kraków).

Znacznie lepiej wyglądała sprawa wydawnictw periodycznych. Roczniki statystyczne wydają Warszawa, Łódź, Częstochowa, Bydgoszcz, Poznań, Katowice, Kraków i Lwów. Z powyższych miast Częstochowa dopiero opracowuje swój pierwszy rocznik, Kraków po 15-letniej przerwie wznawia teraz to wydawnictwo.

Miesięczniki statystyczne ukazują się w pięciu miastach (Warszawa, Poznań, Katowice, Kraków i Lwów), Lublin, Sosnowiec (25 egz. hektogr.) ogłaszają dane statystyczne w kwartalniku. Miesięcznik statystyczny m. Łodzi wychodzący do 1925 roku został zawieszony ze względów oszczędnościowych.

Wydział Statystyczny Magistratu Tomaszowa Mazowieckiego wydaje miesięcznik pisany na maszynie w kilku egzemplarzach tylko dla użytku władz miejskich. Również Białystok opracowuje odręcznie swój miesięcznik (w 26 egzemplarzach).

Dane tygodniowe publikuje w specjalnym wydawnictwie tylko Lublin (Sprawozdanie tygodniowe o ruchu ludności).

Szereg miast ogranicza się wyłącznie do publikowania danych statystycznych w ogólnych wydawnictwach miejskich: Włocławek w *Sprawozdaniu z działalności gospodarki miejskiej w dziale Przegląd Statystyczny m. Włocławka*, Grodno w Kwartalniku m. Grodno, Dąbrowa Górnicza, Inowrocław i Toruń – w prasie prywatnej w Orędownikach.

W prasie prywatnej ogłasza stale dane statystyczne tylko Warszawa (tygodniowo), wyłącznie w ten sposób czyni to Tomaszów Mazowiecki. Biura statystyczne Łodzi, Lublina i Krakowa ogłaszają dane statystyczne (poza swoim właściwymi wydawnictwami) również w organie urzędowym miejskim.

Podczas drugiego zjazdu w 1923 roku Wydział Statystyczny Miasta Stołecznego Warszawy przedstawił projekt układu *Rocznika Statystyki Miast*. Wyłonił Komitet Redakcyjny składający się z dyrektorów miejskich biur statystycznych: Krakowa – Kazimierz Sarnecki, Łodzi – Edward Rosset, Lwowa – Tadeusz Dyszkiewicz, Poznania – Tadeusz Zaleski, Warszawy – Zygmunt Limanowski. Wyłoniony został ściślejszy Komitet Redakcyjny w składzie: Zygmunta Limanowskiego, Jana Piekałkiewicza i sekretarza – Ludwika Oxińskiej-Szczesniakowej.

III zjazd uznał również potrzebę zacieśnienia organizacji statystyków miejskich i uchwalił powołanie przy Związku Miast Polskich stałej instytucji Zjazdów Statystyków Miejskich. Zjazdy takie mają się odbywać przynajmniej raz do roku dla omawiania spraw z dziedziny metody i praktyki statystycznej. Delegatów na zjazd mogą wysyłać miasta posiadające odrębne biura statystyczne. Uczestnikami Zjazdu są pracownicy naukowcy biur statystycznych, pracownicy naukowcy Związku Miast Polskich oraz przedstawiciele Głównego Urzędu Statystycznego.

Dla ciągłości prac Zjazd wybiera Komitet Wykonawczy oraz Komisję Redakcyjną *Rocznika Statystycznego Miast Polskich*, który jest finansowany przez większe miasta, Związek Miast Polskich i Główny Urząd Statystyczny.

Organizacja ta stawiała sobie następujące cele:

1. Pomoc fachową dla miast w organizowaniu lub reorganizowaniu biur statystycznych oraz ich pracy;
2. Pomoc naukową w dziedzinie pracy statystycznej (metoda, klasyfikacja, zbieranie materiałów);
3. Ustalenie konwencji statystycznych;
4. Ujednoczenie miejskich wydawnictw statystycznych;
5. Akcje w dziedzinie ustawodawstwa statystycznego i rozporządzeń władz państwowych dotyczących statystyki;
6. Porozumiewanie się z Głównym Urzędem Statystycznym w sprawach statystyki miejskiej;
7. Wydawanie *Rocznika Miast Polskich*;
8. Prowadzenie badań statystycznych obejmujących szereg miast;
9. Praktyczne kształtowanie statystyków miejskich;
10. Pomoc dla miast przy angażowaniu pracowników naukowych dla biur statystycznych;
11. Utrzymywanie kontaktu z pokrewnymi organizacjami za granicą.

Przedstawione cele Komitetu Wykonawczego Zjazdów Statystyków Miejskich były dyskutowane na IV Zjeździe Statystyków Miejskich w Łodzi 15 i 16 marca 1930 roku. Ze względu na miejsce i jego przełomowe znaczenie omówimy bardziej szczegółowo przebieg spotkania.

Na zjeździe tym byli obecni przedstawiciele prawie wszystkich miast polskich, oto ich lista. (por. Czadaniewicz, 1930).

Lista obecnych na Zjeździe:

Warszawa: Zygmunt Limanowski, Edward Strzelecki, Franciszek Piltz. Łódź: Edward Rosset, Aleksander Joel, J. Adamowicz, M. Helman, Mieczysław Hertz, Leszek Kirkien. Poznań: Zygmunt Zaleski. Kraków: Kazimierz Sarnecki. Lwów: dr Norbert Michalewicz. Bydgoszcz: Michał Werka. Lublin: Adam Pięłowski. Katowice: Nepomucen Wielebski. Sosnowiec: Zygmunt Rembowski. Radom: dr Bogusław Kon. Białystok: Józef Pilecki. Królewska Huta: Leon Swoboda. Bielsko Sl.: Waldemar Broda. Płock: Maurycy Farba. Włocławek: Bolesław Loga. Częstochowa: Gustaw Zaorski. Tomaszów Mazowiecki: Henryk Buczyński. Pabianice: Piotr Gallus, Brunon Przedmojski.

Goście:

Główny Urząd Statystyczny: Jan Strzelecki – vice dyrektor, dr Jan Piekałkiewicz – nac. wydz., Jan Derengowski – referent, Jan Czadankiewicz – referent; Związek Miast Polskich: prof. dr W.L. Biegeleisen; Ministerstwo Spraw Wewnętrznych: Stefan Brzeziński, Leonard Kowalewski; miejscowi: prezydent m. Łodzi Bronisław Ziemięcki, vice prezydent m. Łodzi Stanisław Rapalski; województwo łódzkie: dr med. Stanisław Skalski; miejscowi: Mieczysław Kalinowski, prof. Jurczyński.

Obrady otworzył przewodniczący Komitetu Wykonawczego Zjazdów Statystyków Miejskich prof. Zygmunt Limanowski, podkreślając, iż Zjazd ten będzie miał znaczenie przełomowe, gdyż poprzednie zjazdy za cel stawiały głównie organizację statystyki miejskiej. Gdy warsztat pracy został zorganizowany, można się zająć metodami naukowymi.

Przemówienia powitalne wygłosili:

– w imieniu samorządu łódzkiego – prezydent B. Ziemięcki powitał Zjazd, wskazując na znaczenie, jakie ma statystyka w ogóle, a dla życia samorządowego – statystyka miejska;

– w imieniu województwa łódzkiego powitał Zjazd nacelnik Wojewódzkiego Urzędu Zdrowia dr S. Skalski;

– w imieniu Głównego Urzędu Statystycznego przemawiał wicedyrektor Strzelecki. W swoim przemówieniu wskazał na konieczność ścisłej współpracy koleżeńskej pomiędzy statystyką urzędową a statystyką miejską. Współpracą ta przynosi pożytek magistratom, które w ten sposób prowadzą racjonalną gospodarkę opartą na danych, którymi właśnie są dane statystyczne. Biura statystyczne miejskie, prowadząc dochodzenia statystyczne na mniejszym obszarze, mogą otrzymać dane szczegółowsze

i obszerniejsze, które mogą wyzyskać nie tylko dla celów gospodarczych, lecz pogłębić badania naukowe. Z drugiej strony ułatwiają one w wysokim stopniu prace statystyce urzędowej. Należy więc dążyć do tego, żeby biura już istniejące, o ile jest taka możliwość, udoskonalić, a tam, gdzie ich jeszcze nie ma, jak najprędzej je założyć;

– w imieniu Związku Miast Polskich powitał Zjazd prof. dr W.L. Biegeleisen.

Z ramienia Wydziału Statystycznego magistratu m. Łodzi przemawiali: ławnik Aleksander Joel i Mieczysław Hertz, szczególnie ten ostatni jako długoletni pracownik w dziedzinie statystyki miejskiej podkreślił przebieg rozwoju działalności miejskich biur statystycznych w Polsce w ogóle, a miejskiego biura statystycznego m. Łódź w szczególności, dochodząc do wniosku, że działalność tych biur przynosiła wielką korzyść dla miast.

Wybrano prezydium zjazdu. Jako przewodniczący został powołany Edward Rosset naczelnik Wydziału Statystycznego m. Łodzi, na wiceprzewodniczących powołano dyrektorów urzędów statystycznych: m. Krakowa – K. Sarneckiego, m. Lwowa – dra N. Michalewicza i N. Wielebskiego z Katowic. Na sekretarzy powołano pp. M. Werkę z Bydgoszczy i A. Pięłowskiego z Lublina.

Referaty na zjeździe wygłosili:

1. Zygmunt Limanowski – *Postulat wielkich miast wobec powszechnego spisu ludności*;

2. Zygmunt Zalewski – *Statystyka mieszkaniowa*;

3. Zygmunt Zalewski – *Statystyka ruchu napływowego ludności*;

4. Edward Strzelecki – *Statystyka ruchu kołowego*.

Ponadto poza podanymi referatami zostały jeszcze zgłoszone trzy, ale ze względu na szeroką dyskusję dotyczącą spisu ludności w 1931 roku zostały zdjęte z porządku dziennego i przełożone na V Zjazd. Były to następujące referaty:

5. Franciszka Piltza – *Organizacja statystyki miejskiej*;

6. Edwarda Rosetta – *O statystyce spożycia*;

7. Pańskiego – *Budżety rodzinne*.

Po dyskusji nad wygłoszonymi referatami przystąpiono do prac organizacyjnych. Prof. Zygmunt Limanowski jako przewodniczący Komitetu Wykonawczego złożył sprawozdanie z prac tego Komitetu. Wskazał, że Komitet Wykonawczy odbył cztery posiedzenia w pełnym składzie, równocześnie odbyły się posiedzenia Komitetu Redakcyjnego II *Rocznika Statystyki Miast Polskich*. Komitet również zajmował się realizacją uchwał III Zjazdu Statystyków Miejskich oraz przygotowaniem IV zjazdu w Łodzi.

Po dyskusji nad sprawozdaniem przystąpiono do wyboru Komitetu Wykonawczego na okres nowej kadencji rocznej. Do Komitetu Wykonawczego powołano: prof. Zygmunta Limanowskiego, prof. dra W.L. Biegeleisena, nacz. Edwarda Rosseta i dyr. Zygmunta Zaleskiego.

W sprawie miejsca V Zjazdu Statystyków Miejskich przyjęto dezyderat, aby – o ile na to warunki lokalne pozwolą – odbyć przyszły Zjazd w Katowicach (lub w Królewskiej Hucie).

Następnie przystąpiono do głosowania tez i rezolucji wynikającej z wygłoszonych na Zjeździe referatów.

Przyjęto następujące wnioski:

1) IV Zjazd Statystyków Miejskich wyraża opinię, że najpóźniej w roku 1931 powinien być przeprowadzony powszechny spis ludności.

2) Prace organizacyjno-techniczne miast:

a) Miasta powinny w miarę potrzeby zainicjować z uwzględnieniem warunków lokalnych rewizję podziału administracyjnego miasta tak, by dzielnice posiadały pod względem ludnościowym, społecznym i gospodarczym charakter możliwie jednolity.

b) Rejestracja wszelkich nieruchomości zabudowanych powinna się zakończyć w terminie od jednego do dwóch miesięcy przed spisem i być połączona z wprowadzeniem numeracji spisowej (o ile już nie jest wprowadzona).

c) Na podstawie rejestracji nieruchomości biura statyczne opracują szczegółowy plan podziału miasta na obwody spisowe (teren jednego komisarza spisowego). Obwody te powinny się w całości mieścić w granicach dzielnic. Ich wielkość powinna umożliwić ukończenie pracy spisowej w każdym obwodzie bezwarunkowo w dniu spisu.

3) Dezyderaty miast w sprawie spisu:

a) Spis powinien się odbyć około 10-ego grudnia.

b) Instrukcje oraz arkusze spisowe powinny być dostarczone miastom zawczasu, tak aby miasta miały możliwość należytego przygotowania spisu.

c) Zjazd wyraża życzenie, aby w skład Głównej Komisji Spisowej przy Głównym Urzędzie Statystycznym weszli przedstawiciele biur statystycznych większych miast w Polsce.

d) Łącznie ze spisem ludności powinny być przeprowadzone spisy wszelkich budynków oraz spis mieszkaniowy, natomiast Zjazd wypowiada się przeciwko łączeniu ze spisem ludności spisu przemysłowego i spisu rolnego.

- e) Do arkusza spisowego powinno być dołączone pytanie o miejscu stałego zamieszkania.
  - f) W rezultatach spisu powinny być miasta powyżej 50 tys. mieszkańców wydzielone z większych terytoriów administracyjnych. W miastach powyżej 100 tys. mieszkańców należy spis przeprowadzić i opracować według dzielnic.
  - g) Rezultaty spisu powinny zawierać dla wielkich miast również dane o ludności zamieszkałej oraz o ludności zatrudnionej.
- 4) Zjazd zleca Komitetowi Wykonawczemu podjęcie prac, związanych z wydaniem II tomu *Rocznika Statystyki Miast Polski*.

5) Zjazd wyraża życzenie, aby Główny Urząd Statystyczny uwzględnił żądania miast w kierunku upoważnienia ich do przeprowadzenia lokalnych spisów ludności.

6) IV Zjazd Statystyków Miejskich stwierdza, że formularze statystyki prywatnego ruchu budowlanego, których wzór ustalił Główny Urząd Statystyczny, są niewystarczające dla potrzeb statystyki mieszkaniowej, gdyż nie zawierają rubryk, dotyczących liczby wybudowanych mieszkań oraz podziału ich podług wielkości. Zjazd wyraża życzenie, aby Główny Urząd Statystyczny odpowiednio rozszerzył wspomniane formularze.

7) IV Zjazd Statystyków Miejskich uważa za konieczne ujednostajnienie metod statystyki opieki społecznej. Z tego powodu zwraca się do Komitetu Wykonawczego o przygotowanie na następny Zjazd odpowiedniego referatu w tej sprawie.

Po wyczerpaniu porządku dziennego naczelnik Rosset zamknął dwudniowe obrady, dziękując uczestnikom Zjazdu za żmudną, lecz owocną pracę, która stanowi ważny etap w rozwoju statystyki miejskiej w Polsce.

Poświęciliśmy więcej uwagi dyskusji statystyków dotyczącej organizacji statystyki miejskiej, gdyż był to ostatni Zjazd w okresie międzywojennym w Polsce, który obejmował najważniejsze i aktualne problemy związane z tworzeniem się i rozbudową struktur statystyki publicznej w II Rzeczypospolitej.

Statystyka w uczelniach wyższych w Łodzi w latach 1921–1939

2.1. Uwagi wstępne

W okresie międzywojennym powstały nowe duże ośrodki szkolnictwa wyższego w Poznaniu i Wilnie. Łódź z trudem dołączyła do grona miast akademickich, niewspierana pomimo wielu inicjatyw, przez władze państwowe.

Początek szkolnictwa wyższego w naszym mieście wiąże się z erygowaniem 9 sierpnia 1921 roku Wyższego Seminarium Duchownego, które powstało z inicjatywy biskupa łódzkiego Wincentego Zaręby-Tymienieckiego przy ul. Placowej 14 (obecnie ul. św. Stanisława Kostki), najpierw jako szkoła półwyższa. W 1938 roku otrzymało ono uprawnienia szkoły akademickiej. Jednym z jego wykładowców był ks. prof. dr Antoni Roszkowski, specjalista z zakresu katolicyzmu społecznego i ekonomii społecznej (Kuciński, 2006). W latach 1921–1928 funkcjonował ponadto Instytut Nauczycielski Koła Łódzkiego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych mający charakter szkoły półwyższej. Decydujące znaczenie miało jednak dopiero utworzenie Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych (WSNSiE) (patrz *Kronika. Pismo Uniwersytetu Łódzkiego* 1995, nr specjalny, red. Cz. Domański, załącznik 2). Kolejną szkołą był Instytut Prawa Administracyjnego, którego organizatorem był prof. dr Tadeusz Hilarowicz (działał w latach 1928–1932) i był kontynuacją WSNSiE.

2.2. Wyższa Szkoła Nauk Społecznych i Ekonomicznych (1924–1928)

Bardzo złożone są losy naszego miasta jako ośrodka akademickiego. Wydawało się, że dopiero zaczynająca się rozwijać Łódź stanie się nagle jednym z najpoważniejszych ośrodków akademickich na ziemiach polskich. Warto wiedzieć, że 11 września 1864 roku w zasadzie decyzja już zapadła: działka nr 526–534 przy zbiegu ulic Przejazd i Dzikiej (obecnie Tuwima i Sienkiewicza) została oddana bezpłatnie pod budowę Instytutu Politechnicznego, ogłoszono w tej sprawie deklarację podpisaną przez 301 obywateli, uzyskano na ten cel pożyczkę w wysokości 75 tys. rubli. Jednak carska decyzja o utworzeniu w Łodzi wyższej uczelni technicznej została wstrzymana przez petersburskich biurokratów. Natomiast powstał projekt utworzenia Instytutu Technicznego w Rydze. W ten sposób przez kolejne dziesięciolecie szanse na powstanie łódzkiej wyższej uczelni były znikome.

Należy wspomnieć, że w sierpniu 1921 roku zaczęło funkcjonować na terenie byłego szpitala św. Aleksandra przy ul. Placowej 14 (św. Stanisława Kostki) Seminarium Duchowne, a w grudniu tego roku rozpoczął działalność Instytut Nauczycielski Koła Łódzkiego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych w Łodzi.

A oto fragmenty relacji zamieszczonej w „Dzienniku Łódzkim” z 19 stycznia 1925 roku:

Łódź, miasto niezamierającego ruchu, siedziba wielkiego handlu i przemysłu, od dawna czekała na dzień tak uroczysty, jaki przypadło jej przeżyć wczoraj, dzień nadzwyczajnej, doniosłej i niebywałej wagi i historycznego znaczenia, bo oto w dniu tym ziściły się wymarzone, a niedoścignione dotychczas zamiary zrealizowania od dawien dawna snutych projektów otwarcia tak niezbędnej dla miasta naszego Wyższej Uczelni. Jak to zapowiadaliśmy, w Łodzi powstał zamiar otwarcia Wyższej Uczelni, która by przysporzyła owy zastęp wykwalifikowanych i światłych specjalistów w dziedzinie gospodarstwa i ekonomii. – i dalej – W dniu wczorajszym byliśmy świadkami tak niebywałej i uroczystej chwili otwarcia w Łodzi Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych.

PRZEMÓWIENIE INAUGURACYJNE

Dyrektora Instytutu Społecznego i Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie oraz Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi – dra EDMUNDA JANA REYMANA

wygodzone 18 stycznia 1925 r.

(wybrane fragmenty)

Przed dziesięcioma bez mała laty otwieraliśmy Szkołę Nauk Politycznych w Warszawie i wtedy w przemówieniu swym inauguracyjnym podkreśliłem doniosłe znaczenie powstającej placówki dla naszego życia społecznego i państwowego, aczkolwiek wówczas jeszcze wśród pożogi wojennej zaledwie świtała nam zaczynała jutrzienka wolności i bytu niepodległego.

Dziś, w jakżeż odmiennym, w o ileż szczęśliwszym, jesteśmy położeniu. Po latach długotrwałej niewoli, po złożeniu licznych krwawych ofiar w wojnie światowej, zdobyliśmy wreszcie tę upragnioną, w snach szeregu pokoleń wymarzoną niepodległość... własny byt państwowy. Ale praca i wysiłki nasze w tym kierunku bynajmniej jeszcze nie są ukończone. Jeśli wówczas, przed laty dziesięć, głównie w walkach orężnych wykuliśmy państwowość naszą – to dziś znów właśnie wysiłkiem ducha i umysłu utrwalic musimy jej byt, jej trwanie i przyszłość.

Dlatego też dziś powstanie tej młodszej siostrzycy Szkoły warszawskiej uznane być musi za wydarzenie nie mniej ważne, lecz kto wie, może nawet ważniejsze jeszcze z uwagi na miejsce, gdzie uczelnia ta powstaje. Bo jeśli bezsprzecznie w Warszawie, jako stolicy Państwa, koncentrować i ogniskować się musi cały ruch umysłowy, to jednak anomalią wysoce ujemną dla całości Państwa i dla rozwoju intelektualnego i kulturalnego całego narodu jest właśnie ta wielka przepaść, dzieląca pod każdym względem naszą stolicę od innych, wielkich miast polskich, a te znów z kolei, od naszych małych miast i miasteczek. A Łódź pod tym względem, pomimo swej wielkości i wielce rozwiniętego przemysłu

i handlu, była miastem wyjątkowo upośledzonym, nie posiadającym ani jednego wyższego zakładu naukowego. Zdawała ona sobie z tego sprawę i zabiegała usilnie, od lat szeregu, o zdobycie jakiejś wyższej uczelni, czy to handlowej, czy technicznej – niestety jednak bezskutecznie.

Tym się zapewne tłumaczy, że inicjatywa Instytutu Społecznego, zmierzająca do utworzenia tej oto uczelni, znalazła ze strony społeczeństwa łódzkiego nie tylko życzliwe przyjęcie, ale wprost gorące i serdeczne poparcie, które uważam za wskazane specjalnie tutaj podkreślić, gdyż dla nas – cośmy dla pracy swoich w ciągu lat dziesięć od rodzimych czynników tak mało znaleźli nie tylko już poparcia, ale nawet należnego zrozumienia – stanowisko Łodzi było zjawiskiem odosobnionym, a wielce radosnym, pobudzającym do tym energiczniejszego czynu. [...]

Nad samym programem i organizacją powstającej uczelni nie będę się dłużej zatrzymywał, gdyż są one identyczne do Szkoły warszawskiej, z tą jedynie różnicą, iż zamiast tamtejszych czterech – Szkoła łódzka posiadać będzie na razie dwa wydziały: finansowo-ekonomiczny, z programem takiegoż wydziału Szkoły warszawskiej i społeczno-administracyjnym, obejmujący program dwóch tamtejszych wydziałów: społecznego i administracyjnego. Ale nie tylko pod względem formalnym Szkoła łódzka bliźniaczo jest podobna do Szkoły warszawskiej, również i jej treść wewnętrzna: jej kierownictwo oraz ciało profesorskie składać się będzie na razie głównie z sił warszawskich. Powiadam na razie – gdyż o ile obecnie trudno by było prawdopodobnie obejść się bez tego i od razu skompletować cały aparat

pedagogiczny z sił miejscowych wyłącznie, zwłaszcza w tak krótkim okresie czasu, to jednak stan taki uważamy za przejściowy i jesteśmy przekonani, że z biegiem czasu, obyż jak najprędzej – będziemy mogli uważać misję naszą, zresztą, choć uciążliwą, lecz sympatyczną i społecznie doniosłą – za skończoną, gdyż znajdziemy z grona miejscowych sił naukowych godnych niewątpliwie następców – o których istnieniu dziś może jeszcze nie wiadomo, ale do odkrycia których powstanie tej uczelni właśnie się przyczyni. I wówczas jeszcze będziemy pragnęli utrzymać jak najserdeczniejsze stosunki z tą młodszą naszą siostrzycą, która, korystając z całkowitej autonomii – obyż jak najdłużej pozostawała w stałych przyjaznych stosunkach zarówno ze Szkołą Nauk Politycznych w Warszawie, jak i z Instytutem Społecznym, powołującym ją dziś do życia.

Cele i zadania Szkoły są zupełnie konkretne, wyraźne i nie wymagają specjalnego wyjaśnienia – chcę więc jedynie podkreślić to, co przy każdej sposobności i w stosunku do Szkoły Nauk Politycznych zaznaczam, iż prócz dostarczenia całokształtu wiedzy w zakresie spraw społeczno-ekonomicznych, poza przygotowaniem specjalistów w różnych dziedzinach samodzielnej pracy publicznej i gospodarczej, przyswiecać im powinna przede wszystkim, jako główna idea, przygotowanie pracowników-obywateli, którzy by, rozumiejąc potrzeby nasze i gospodarcze i obejmując wzrokiem szersze horyzonty – w każdą pracę, jaka im przypadnie w udziale, wnieśli nowe technienie i mając zawsze i jedynie przed oczyma dobro Państwa, Narodu i Społeczeństwa. [...]

WSNSiE zainaugurowała swą działalność 18 stycznia 1925 roku, czyli w roku akademickim 1924/1925. Datę jej powstania uważa się za początek szkolnictwa wyższego w Łodzi (1924–1928). Powołanie Oddziału Wolnej Wszechnicy Polskiej w Łodzi (1928–1939) i udział jej profesorów w tajnym nauczaniu to kolejne etapy procesu tworzenia kilkunastu wyższych uczelni otwartych po II wojnie światowej, w tym dwu najstarszych: Uniwersytetu Łódzkiego i Politechniki Łódzkiej (24 V 1945).

Uczelnia realizowała swój program na Wydziałach: Społeczno-Administracyjnym, którego dziekanem był prof. Ludwik Kulczycki, i Finansowo-Ekonomicznym (dziekan prof. Gabriel Tołwiński). Miała dokształcać pracowników administracji państwowej i samorządowej w ciągu dwuletnich, wieczorowych studiów. Dyrektorem placówki został jej główny inicjator, dr Edmund Jan Reyman, pełniący jednocześnie funkcję dyrektora Instytutu Społecznego i Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie. Zarówno szkoła warszawska, jak i łódzka zaliczały się do wyższych uczelni prywatnych, miały podobny program i strukturę organizacyjną (były wzorowane na Szkole Nauk Politycznych w Paryżu).

Siedziba Szkoły w Łodzi znajdowała się w gmachu Gimnazjum Zgromadzenia Kupców przy ul. Narutowicza 68 (obecnie mieści się w tym gmachu Rektorat Uniwersytetu Łódzkiego, zachowując ciągłość szkolnictwa wyższego w Łodzi i 105-letnią tradycję). Największy udział w jej finansowaniu miał Urząd Starszych Zgromadzenia Kupców m. Łodzi, a opiekę nad nią sprawowało kuratorium złożone z 21 osób reprezentujących władze miasta Łodzi i niektóre lokalne instytucje gospodarcze. W jego skład wchodził między innymi: jako prezes Wilhelm Hordliczka (przewodniczący Rady Opiekuńczej Szkoły Zgromadzenia Kupców m. Łodzi), dr E. J. Reyman, Marian Cynarski (prezydent m. Łodzi), przedstawiciele ważniejszych organizacji gospodarczych (Paweł Biederman ze Związku Eksportowego), a także dr Jan Jarosz – były kurator Okręgu Szkolnego Łódzkiego. Radę profesorską tworzyło 12 osób z Warszawy i 10 z Łodzi. Wysoki poziom naukowy reprezentowali: Ludwik Kulczycki, Jan Stanisław Lewiński, Stanisław Poniatowski, Edmund Jan Reyman. Wśród przedmiotów, głównie z zakresu prawa i ekonomii, wykładana była statystyka pod nazwą przedmiotu – arytmetyka polityczna, którą wykładał Gabriel Tołwiński.

Od 12 marca 1925 roku do 30 października 1928 roku istniało Stowarzyszenie Słuchaczy i Absolwentów WSNSiE w Łodzi o nazwie „Bratnia Pomoc”, a także Koło Naukowe Ekonomistów, które powstało z inicjatywy prof. J. Lewińskiego. Poza dyskusjami naukowymi, publikacją opracowań naukowych i skryptów (w drukarni należącej do Stowarzyszenia)

prowadziło ono działalność kulturalną (np. organizowało spotkania dyskusyjne i wycieczki).

Uczelnia zgromadziła, uchodzący w owych czasach za duży, księgozbiór liczący ponad 500 tytułów (w tym ok. 100 broszur i periodyków w kilku językach).

10 listopada 1929 roku trzydziestu absolwentów Szkoły utworzyło Koło Byłych Słuchaczy i Absolwentów Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi, które w dwa lata później opublikowało *Pamiętnik Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi* pod redakcją Jana Augustyniaka, absolwenta uczelni, przedstawiający historię instytucji (Augustyniak, 1931).

Wśród przyczyn upadku Szkoły w 1928 roku wymienia się przede wszystkim kłopoty finansowe, spowodowane utratą dotacji z kasy miejskiej. Z czasem zmniejszył się napływ kandydatów, ponieważ uczelnia nie miała uprawnień akademickich. Jej nazwa i skład wykładowców, reprezentujących wysoki poziom naukowy, świadczyły o tym, że dyrektor Reyman chciał te uprawnienia uzyskać. 28 kwietnia 1939 roku doprowadził do przyznania statusu akademickiego Szkole Nauk Politycznych w Warszawie.

W WSNSiE studiowały 634 osoby, dyplomy jej ukończenia wręczono 26 absolwentom, wśród nich byłemu prezydentowi Łodzi Aleksemu Rzewskiemu, który był również absolwentem Oddziału Łódzkiego Wolnej Wszechnicy Polskiej (por. fotografia 2.1). Dyrektor Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych dr Edmund Jan Reyman podsumował osiągnięcia tej uczelni następującymi słowami (Augustyniak, 1931):

Dziś Szkoła Łódzka należy już do historii. Zbyt krótki był okres jej istnienia, aby można było mówić o poważniejszych jej zasługach i znaczeniu. Jeśli ostateczne rezultaty – ogólna liczba słuchaczy niedosięgająca pół tysiąca a dyplomów – pół setki nawet – nie przedstawiają się zbyt pokaźnie i nie stoją może w odpowiednim stosunku do sumy wyłożonej zbiorowej energii, to jednak śmiało powiedzieć można, iż wysiłki nasze i obustronna praca zarówno ciała profesorskiego, jak i słuchaczy, nie poszły na marne. Wyszedł z uczelni tej nieliczny co prawda zastęp wychowalców, ale mam głębokie przekonanie, że jest to zastęp ludzi nie tylko wyposażonych w pokaźną sumę wiedzy, umożliwiającej im prawdziwie pożyteczną pracę dla kraju, ale i przede wszystkim ludzi przyjętych tem, jak niepopularnemi w społeczeństwie naszym, a tak niezbędnymi dla całości i potęgi Państwa ideałami, którym Szkoła Łódzka służyć i które kultywować pragnęła: umiłowanie pracy, wysokie poczucie obowiązku, wytrwałość w wysiłkach, wieczonych, opartym na solidarności, zbiorowym czynem!

Sluchacze Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi przed siedzibą uczelni
(dzisiejszy budynek katedr chemicznych UL przy ul. Narutowicza 68)

88

Grupa słuchaczy Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi (środku prezydent A. Rękowski)

Fotografia 2.1. i 2.2. Sluchacze Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych
Źródło: Zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Łodzi.

Historycy B. Borowski i K. Baranowski (1985) stwierdzają: „Pierwszą uczelnią łódzką, która oficjalnie uznana została za wyższą, była Wyższa Szkoła Nauk Społecznych i Ekonomicznych (...) znajdowała się ona jako pierwsza łódzka szkoła tego typu we wszystkich oficjalnych wykazach dotyczących szkolnictwa wyższego”.

Podtrzymując tradycję, łódzkie szkoły wyższe postanowiły uczcić siedemdziesiątą rocznicę powstania pierwszej wyższej uczelni w Łodzi. 20 stycznia 1995 roku odbyła się w Teatrze Wielkim w Łodzi Uroczystość, w której wzięły udział wszystkie funkcjonujące w tym okresie uczelnie wyższe. Wcześniej w lutym 1994 roku konferencja Rektorów Uczelni Łódzkich podjęła decyzję o przekształceniu się w Komitet Jubileuszowy tej uroczystości, w którego skład weszli również przewodnicząca Oddziału Łódzkiego PAN prof. Maria Olszewska i prezes Łódzkiego Towarzystwa Naukowego prof. Stanisław Liszewski. Do prac bezpośrednio związanych z tą uroczystością powołano Komitet organizacyjny pod przewodnictwem prorektora UŁ prof. Czesława Domańskiego. W skład tego komitetu weszli przedstawiciele łódzkich uczelni:

Prof. Henryk Chmielewski – rektor WAM,
Dr Kazimierz Lewkowski – prorektor PWSTviT,
Prof. Aleksandra Mańczak – prorektor PWSSP,
Ks. dr Andrzej Perzyński – prorektor WSD,
Doc. Ryszard Przybylski – przedstawiciel PŁ,
Prof. Henryk Stepień – prorektor AM,
Prof. Antoni Wierzbiński – prorektor Akademii Muzycznej,
Mgr Marek Pryt – Biuro Promocji UŁ,
Mgr Jadwiga Bald – Biuro Rektoratu UŁ,
Mgr Barbara Napieraj – Biuro Rektora UŁ.

Dla upamiętnienia jubileuszu 70 lat Tradycji Akademickich Łodzi wybity został specjalny medal pamiątkowy (por. fotografia 2.3). W jubileuszu uczestniczyli bardzo licznie nauczyciele akademicki i zaproszeni goście. W załączniku 3 przedstawiono senaty i niektóre osobistości ze środowiska naukowego, państwowego i samorządowego.

Fotografia 2.3. Medal pamiątkowy 70-lecia Łodzi Akademickiej
Źródło: Zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Łodzi.

2.3. Oddział Łódzki Wolnej Wszechnicy Polskiej (1928–1939)

PRZEMÓWIENIE INAUGURACYJNE

Rektora Wolnej Wszechnicy Polskiej Prof. Dra **TEODORA VIEWEGERA**
na uroczystości otwarcia Oddziału w Łodzi (28 października 1928 r.)

(wybrane fragmenty)

Panie, Panowic!

Przypadł mi zaszczyt otwarcia nowej karty w dziejach naszej uczelni; karty, którą oby przyszłość wypełniła złotymi głoskami. W dniu dzisiejszym powołujemy do życia nowe ognisko wiedzy, pracy twórczej, jakim stanie się, nie wątpimy, Oddział Wolnej Wszechnicy Polskiej w Łodzi. Urzędnicząc w ten sposób uchwałę naszej Rady Naukowej z dnia 25 maja br. pragniemy oświetlić motywy, które nami kierowały przy rozszerzaniu terenu działalności naszej Universitatis Liberae Poloniae.

Sprawa otwarcia w Łodzi wyższej uczelni od dawna już była aktualna i niejednokrotnie poruszana w szerszych kołach społeczeństwa. Jednakże nigdy nie wykraczała ona poza ramy nie spełnionych zamierzeń. Przyczyną tego, sądzę, można by poszukiwać częściowo w trudnościach organizacyjnych, częściowo w ogólnie panującym nastroju, że w Polsce za dużo istnieje uczelni wyższych i zbyt wiele jest młodzieży studiującej. Hasło tzw. pracy zawodowej nie jest tylko swą prostotą, lecz również pozorną łatwością realizacji. Potrzeba praktycznego szkolenia przesłania pobudki idealistyczne, wpływające z naturalnego pędu do wiedzy. Zwłaszcza tu, w polskim Manchesterze, huk motorów i warkot wrzcion zda się kierować widomie zastępy młodzieży do tego codziennego warsztatu pracy, wabiącego nie tylko siłą wartości społecznej, lecz i zaspokojeniem bezpośrednich potrzeb materialnych. I oto w umyśle młodzieży, kończącej średni zakład naukowy, zjawia się pytanie, czy nie jest zbytkiem, być może nawet zbrodnią społeczną, poświęcenie tak drogiego dla społeczeństwa czasu bezplodnym dociekaniom nauki. Ten rozdzwięk, jaki powstaje w szerokich sferach społeczeń-

wa i w sercach młodzieży, rozdzwięk pomiędzy nauką a praktyką życiową, jest jednak tylko pozorny i wypływa z jednostronnego ujęcia kwestii. Wskazuje na to pociężny chociażby rzut oka na kraje przodujące w postępie cywilizacji, bogate i wybitnie przemysłowe. Gdzież bowiem istnieje więcej uczelni wyższych i gdzie jest więcej młodzieży studiującej, jak w Niemczech, Francji, Stanach Zjednoczonych. Gdzież powstaje więcej fundacji ściśle naukowych, jak właśnie w tym kraju kołosów przemysłowych. Rozwój kultury materialnej kraju zawsze idzie w parze z rozwojem uczelni wyższych i instytutów badawczo-naukowych. Mylne przy tym byłoby mniemanie, że użytkowanie bogactw naturalnych kraju i rozwinięcie możliwości cywilizacyjnych wymaga głównie rozwoju uczelni typu technicznego. Wielkie fundacje, jak Kaiser-Wilhelms Institut für naturwissenschaftliche Forschung, Rockefellera, Carnegiego, popierają działy twórczości naukowej dalekie, pozornie, od celów techniki przemysłowej.

A jednak wpływ ich na rozwój kultury duchowej i materialnej kraju jest niewątpliwy. Wypływa to ze ścisłego związku i wzajemnego oddziaływania nauki na technikę życia społecznego [...]

Rola uczelni wyższych staje się coraz bardziej doniosła, gdyż na nich ciąży obowiązek dostarczania społeczeństwu dostatecznie licznych kadr pracowników naukowo przygotowanych. Wymaga to oczywiście przystosowania się uczelni do aktualnych zadań, jakie wysuwa życie. Pojęcie uczelni wyższej wzorowane na średnio-wiecznym uniwersytecie jest nam dalekie. Życie wytwarza dziś nowe typy uczelni. Zwłaszcza przodują w tym ruchu reformy uczelnie społeczne lub prywatne. Szkolnictwo niepaństwowe z natury rzeczy oprzeć się musi o grupowa-

nia i prądy społeczne. Ten kontakt są narzuca mu te postacie ustroju i metod pracy, jakich wymaga życie. Wolna Wszechnica Polska, która przejęła na się chlubną tradycję Towarzystwa Kursów Naukowych, pierwszej uczelni polskiej w b. zaborze rosyjskim, pojmuje podwójną ciężką na niej rolę: uniwersytetu oraz uczelni społecznej i stara się swym absolwentom zapewnić władanie metodami pracy naukowej, twórczej oraz dać im nic przewodnią w pracy społecznej. W programie naszych wydziałów, poza dyscyplinami ściśle naukowymi, uwzględniamy w większym zakresie, niż gdzie indziej, zagadnienia natury praktyczno-społecznej. Nasz Wydział Nauk Politycznych i Społecznych łączy poza sekcją nauk czysto prawniczych i ekonomicznych również sekcję samorządową. Tak aktualnie dziś zagadnienia polityki komunalnej, ustroju samorządu, higieny i opieki społecznej, polityki populacyjnej, rolnej, aprowizacyjnej znajdują swe odzwierciedlenie w programie Wydziału. Wydział Pedagogiczny uzupełnia studia absolwentów innych wydziałów (Humanistycznego i Matematyczno-Przyrodniczego), którzy pragną pracować na niwie oświatowej. Znajdą w nim podstawę do studiów czysto teoretycznych z zakresu pedagogiki, jak również praktyczne zagadnienia z zakresu polityki i ustawodawstwa szkolnego, oświaty pozaszkolnej, organizacji czytelnictwa, bibliotekarstwa, opieki nad dzieckiem. Rozbudowa szkolnictwa i oświaty pozaszkolnej wymaga w interesie szerokich warstw społecznych kształcenia nowych zastępów nauczycieli i instruktorów oświatowych.

Oto w zarysie zadania, jakie spełnia Wolna Wszechnica Polska, i jednocześnie motywy, jakie nami kierowały przy rozszerzaniu działalności na Łódź [...]

Fotografia 2.4. Przemówienie inauguracyjne

Źródło: Zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Łodzi.

Od 1923 roku trwały rozmowy na temat utworzenia w Łodzi oddziału Wolnej Wszechnicy Polskiej (WWP), a władze Miejskiego Uniwersytetu Powszechnego rozpoczęły pertraktacje. Zorganizowano wówczas cykl wykładów pt. *Tydzień ekonomiczny* (23–27 kwietnia 1923) w ramach tzw. Collegium Publicum z udziałem profesorów i docentów warszawskiej uczelni. Z zapowiedzianego programu wynika, że swoje odczyty mieli przedstawić: A. Górski (*Ochrona celna produkcji*), J. Kurnatowski (*Solidaryzm i kooperatyzm*), A. Grosman (*Przyczyny kryzysów gospodarczych*), Z. Daszyńska-Golińska (*Nowe kierunki w ustawodawstwie pracy*), J.S. Lewiński (nie podał tematu), S.A. Kempner (*Zagadnienia walutowe*). Wiemy, że wygłosili swoje referaty A. Górski, J. Kurnatowski, A. Grosman i J. Lotha (*Zagadnienia geograficzno-gospodarcze odrodzonej Polski*).

Uroczyste otwarcie Oddziału Łódzkiego WWP odbyło się 28 października 1928 roku (Wszechnica Warszawska nie miała jeszcze uprawnień akademickich). Poszczególne jej wydziały uzyskiwały te uprawnienia w latach 1929–1937. W ten sposób przekształciła się ze zrzeszenia społecznego („wolnego uniwersytetu”) w prywatną uczelnię akademicką, mającą prawo nadawania stopnia magistra. Mimo tej zmiany Wszechnica utrzymała swoje główne hasło: *Ex litteris libertas, świadczące o wierności zasadzie wolności nauki i nauczania*.

Początkowo łódzka filia miała trzy wydziały:

- 1) Wydział Humanistyczny (z kierunkami: filozoficznym, polonistycznym i historycznym);
- 2) Wydział Pedagogiczny (z kierunkiem pedagogicznym);
- 3) Wydział Nauk Politycznych i Społecznych (z kierunkami: ekonomicznym, samorządowym i prawnym; w 1930/31 r. kierunek samorządowy zastąpiono handlowym, a w 1935 r. na Wydziale Prawa i Nauk Ekonomiczno-Społecznych pozostawiono tylko dwa kierunki: prawny i ekonomiczny). Od roku akademickiego 1932/33 działał Wydział Nauk Matematycznych i Przyrodniczych z kierunkami: biologicznym, fizycznym i matematycznym.

W dziedzinie nauk ekonomicznych dostrzec można dużą różnorodność: od teorii ekonomii (ekonomia polityczna), poprzez chrześcijańskie nauki społeczno-gospodarcze, historię doktryn ekonomicznych (historia myśli ekonomicznej), geografie gospodarczą, politykę ekonomiczną i społeczną, demografię, statystykę, skarbowość, aż do ekonomik branżowych (finanse, naukowa organizacja pracy biurowej, rachunkowość, teoria ubezpieczeń, ekonomika spółdzielczości). Ponadto niektórzy prawnicy zajmowali się prawem gospodarczym: handlowym, skarbowym i wekslowym. Pod kierunkiem prof. dr N. Gąsiorowskiej-Grabowskiej (po 1945 r. prof. UŁ i rektor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Łodzi) i przy

współpracy prof. dr. Stanisława Arnolda rozpoczęto badania nad dziejami gospodarczymi miasta Łodzi i Łódzkiego Okręgu Przemysłowego, w których uczestniczyli aktywnie: Zygmunt Lorentz, Anna Rynkowska (po 1945 r. pracownik naukowy UŁ i Archiwum Państwowego w Łodzi) i Jan Warężak (po 1945 r. pracownik OŁ, SGH, WSE w Łodzi i UŁ). Oprócz nich historią gospodarczą Łodzi zajmowali się również: demograf Edward Rosset (po 1945 r. pracował w OŁ SGH, WSE w Łodzi i UŁ) i prawnik Józef Litwin (po 1945 r. profesor UŁ).

Poza działalnością naukową i dydaktyczną uczelnia prowadziła szeroko zakrojoną popularyzację wiedzy. Temu celowi służyły bezpłatne odczyty publiczne organizowane przeważnie w niedziele w ramach tzw. Collegium Publicum (m.in. w 1928/29 prof. dr. Natalia Gąsiorowska-Grabowska wygłosiła odczyt pt. *Podstawy życia gospodarczego w Polsce współczesnej*, a w 1932/33 r. prof. Hipolit Gliwic odczyt pt. *Emigracje gospodarcze*).

Od 8 października 1935 roku na Wydziale Nauk Politycznych i Społecznych (przekształconym w 1935 r. w Wydział Prawa i Nauk Polityczno-Społecznych) nadawano tytuł magistra nauk ekonomiczno-społecznych.

Dodatkowo organizowano w Łodzi specjalne studia zawodowe. Wymienimy tu te, które dotyczyły problematyki gospodarczej: w latach 1931/32 i 1932/33 istniało Studium dla Księgowych, w którym uczyły się osoby mające co najmniej 6 klas gimnazjum i 6-letnią praktykę zawodową; od roku akademickiego 1932/33 przez trzy lata działało trzyletnie Wyższe Studium Handlowe stworzone przy współudziale Izby Przemysłowo-Handlowej w Łodzi, przekształcone po roku w dwuletnie Studium Handlowe. Wymienione dwa Studia nie traktowano jako studiów wyższych, ale jako tzw. kursy wyższe. Ich uczestników zaliczano jednak do grona słuchaczy WWP, czego nie robiono w odniesieniu do słuchaczy jednorocznego Studium dla Księgowych.

Odnotujmy także, że w 1937 roku z inicjatywy Izby Przemysłowo-Handlowej w Łodzi utworzono Komitet Organizacyjny Wyższej Szkoły Handlowej w Łodzi (zwanej też Wyższym Studium Handlowym) jako uczelni prywatnej. Komitet działał pod nazwą Kuratorium Wyższej Szkoły Handlowej i opracował jej statut. Odpowiednie władze nie wyraziły jednak zgody na powstanie tej szkoły.

Odnotujmy opinię historyków B. Baranowskiego i K. Baranowskiego (1985) dotyczącą odbioru tej uczelni przez mieszkańców Łodzi:

Nastawienie społeczeństwa łódzkiego do Oddziału Wszechnicy uległo bardzo wyraźnym zmianom. W 1928 r. znaczna część inteligencji z dużym niedowierzaniem odnosiła się do idei otwarcia w tym mieście filii warszawskiej Wszechnicy. Znamienna tu mogła być wypowiedź radnego dra Barcińskiego,

który publicznie wysunął pogląd, że Łódź nie ma odpowiednich warunków dla uczelni typu uniwersyteckiego. Według niego nawet dla mieszkańców Pabianic uczelnia istniejąca w Łodzi nie może być atrakcyjna. Uważał on również, że i dla młodzieży łódzkiej będzie lepiej, jeśli otrze się ona w czasie studiów o inne, bardziej prężne kulturalnie środowisko. Powoli jednak, szczególnie w latach 1935–1939, zmieniały się poglądy mieszkańców Łodzi. Oddział Wszechnicy z czasem stawał się dla nich „naszą uczelnią”.

Oddział Łódzki WWP był początkowo na terenie Łodzi organizmem obcym, importowanym ze stołecznej Warszawy. W ciągu jednak jedenastu lat swego istnienia coraz lepiej przystosowywał się on do łódzkiej rzeczywistości, stawał się prawdziwie „łódzki” i wywierał coraz silniejszy wpływ na życie kulturalne i naukowe miasta. Bezspornie okres jedenastu lat był zbyt krótki, aby ta młoda uczelnia, oparta w przeważającej części na wykładowcach dojeżdżających z Warszawy, mogła głęboko zapuścić korzenie w tak trudny grunt łódzki i w sposób bardziej zdecydowany wpłynąć na przebudowę modelu życia kulturalnego tego wielkiego robotniczego miasta o ubogiej tradycji naukowej. Należy jednak stwierdzić, że z roku na rok coraz wyraźniej ujawniał się wpływ oddziału Wszechnicy na rozwój kultury i nauki tego miasta. Przerwała go na kilka lat wojenna zawierucha, po której na miejsce Wszechnicy zrodził się Uniwersytet Łódzki, będący w pewnym stopniu sukcesorem nie tylko Wszechnicy, również jej łódzkiego oddziału.

Na potwierdzenie tej trafnej opinii zamieszczamy informację zawartą w „Dodatku Niedzielnym” do „Kurier Łódzkiego” z 19 grudnia 1937 roku i „Dziennika Łódzkiego” z 12 grudnia 1937 roku dotyczącą budowy *Gmachu Wolnej Wszechnicy Polskiej w Łodzi*.

ODZKI — niedziela 12 grudnia 1937 r.

Wolna Wszechn. Polska w Łodzi buduje własny gmach. Poświęcenie kamienia węgielnego

w obecności Min. W. R. i O. P. p. dr. Świętosławskiego.

b) Wczoraj przy ul. P.O.W. w Łodzi odbyła się uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego gmachu Wolnej Wszechnicy Polskiej.

Na terenie, ofiarowanym na ten cel przez miasto, rozpoczęto już wstępne prace budowlane. Na pierwszych zrębach powiewają flagi państwowe.

O godzinie 12-tej w południe plac załudnił się przedstawicielami miasta, policji, wojskowości i społeczeństwa.

M. In. na uroczystość przybyli prezydent miasta p. Mikołaj Godlewski, d-ca O. K. p. gen. Wł. Langner, naczelnicy wydziałów, wyżsi oficerowie policji, senat Wolnej Wszechnicy Polskiej, Bratnia Pomoc Studentów ze sztandarem, wycieczka słuchaczy warszawskiej uczelni oraz wielu przedstawicieli społeczeństwa.

Wkrótce nadjechał autem p. Minister W.R. i O.P. prof. dr. Wojciech Świętosławski, p. wojewoda Hauke - Nowak oraz J.E. Ks. Biskup Włodzimierz Jasziński.

W asyście duchowieństwa Ordynariusz Diecezji Łódzkiej dokonał poświęcenia kamienia węgielnego gmachu, po czym wygłosił krótkie przemówienie.

— „W gmachu, którego zaczęliśmy dziś tak uroczystie święcić — mówił J. E. Ks. Biskup — niechaj nasz swój przybytek, wiara, wiedza i cnota. W gmachu tym mło dzież zaspół swój wysiłek w pracy nad przyszłością Państwa”.

Zwracając się do p. ministra Świętosławskiego rzekł:

— „Oratule Panu Ministrowi w związku z rozpoczęciem budowy nowego gmachu wyższej uczelni w Łodzi: Duch, który ożywi ten gmach, nożył, by sprawa przyszłości Państwa Polskiego poszła jak najłepszą i najchłodniejszą drogą”.

W dalszym ciągu uroczystości, które zapisały się niewątpliwie złotymi zgłoskami w historię rozwoju kultury naszego miasta, rektor Wolnej Wszechnicy Polskiej prof. dr. Tadeusz Wierzbicki odczytał akt erekcyjny.

Z kolei przemówił p. minister Świętosławski.

Niezmiernie wielkie znaczenie ma dla Łodzi i dla całego państwa uroczystość. Przeszło sześćset tysięcy mianło potrzebuje przecież wyższej uczelni. Miasto to posiada specjalne wymagania. Z chwilą Odrodzenia Państwa Polskiego nikt inny, tyl-

ko Łódź, która w tak oryginalny sposób się rozwija, pierwsza wprowadziła u siebie obowiązek powszechnego nauczania. Tak się rozpoczął nowy okres rozwoju „miasta kontinów”. Z ogromnym wysiłkiem miasto to podniosło i dalej podnosi mury szkół, wystawiając sobie wśród tych ciężkich warunków, ciulubne świadectwo. Łódź, od dawna jednak, i to zupełnie słusznie, myślała o powołaniu do życia wyższej uczelni. Sam jako profesor Politechniki w Warszawie myślałem nad możliwością powstania trzeciej politechniki w Łodzi. Wszystkie jednak zamiary pozostały niespełnione. I dziś, muszę przyznać, że wielką zasługę ma Wolna Wszechnica w Warszawie, że postanowiła budować swój oddział w Łodzi. Zdajemy sobie sprawę, jak wielki jest ten wysiłek.

— Wierzę, że dziś, skoro już zaczęto budowę gmachu, gmach ten wkrótce będzie wybudowany, trudności finansowe pokonane, a Łódź ożywi nowy prąd życia.

Niewykluczone jest, że uczelnia ta stanie się wkrótce samodzielną polską placówką naukową, która będzie miała wielkie znaczenie nie tylko dla miasta, ale i dla całego Państwa. Wyrażam przekonanie, że będzie rozwijała się tu praca twórcza, a sądzę, że młodzież, która zapełni niezauważony ten gmach — spełni swoje postanowienie.

W tej chwili zgromadzona tłumnie młodzież wzniosła okrzyk na cześć pana ministra Świętosławskiego, po czym w dalszym ciągu przemówił prezydent miasta p. Mikołaj Godlewski. Na wstępie, mówca stwierdził upodlegzenie Łodzi, jeśli chodzi o szkolnictwo.

— Już około roku 1870 wszczęto starania o otwarcie w Łodzi politechniki. Otworzono politechnikę ale... w Rydze, a my zostaliśmy tylko przy tym ołoj placu. W roku 1928 z wielkim entuzjazmem Łódź powitała decyzję o powstaniu w naszym mieście oddziału warszawskiej Wolnej Wszechnicy Polskiej. Skromne ramy uczelni były niewątpliwie male na stosunku do potrzeb blisko 700-tysięcznego miasta. I to obecnie, jako realizacja gorących pra-

żeń, powstaje na terenie naszego miasta gmach wyższej uczelni. Słusznie podkreślił Pan Minister, ważność chwili dzisiejszej. Bardzo daleko posunęliśmy się pod względem kultury gospodarczo - materialnej, ale jakże mali i skromni jesteśmy pod względem kultury duchowej, a trzeba nam przyznać, że obecnie mamy dużo do odrobienia.

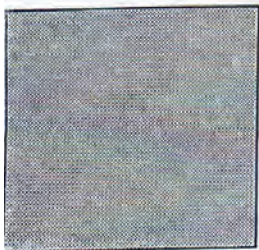
— Niechże mury tego gmachu wydadzą jak największą liczbę zdolnych pracowników, których tak przecież nam ciągle potrzeba.

W końcu swego przemówienia prez. Godlewski podziękował Panu Ministrowi W.R. i O.P. za jego opiekę nad szkolnictwem łódzkim, po czym wystąpił z przemówieniem przedstawiciel słuchaczy W.W.P. w Łodzi.

Następnie pan minister Świętosławski

własnoręcznie zamocował puszkę z aktem erekcyjnym w specjalnej wnęcie.

Uroczystość zakończono odśpiewaniem hymnów: „Jeszcze Polska nie zginęła” oraz „Gaude Mater Polonia”.

Fotografia 2.5. Kurier Łódzki z dnia 19 grudnia 1937 r.

Źródło: Zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Łodzi.

Łódź w ilustracji

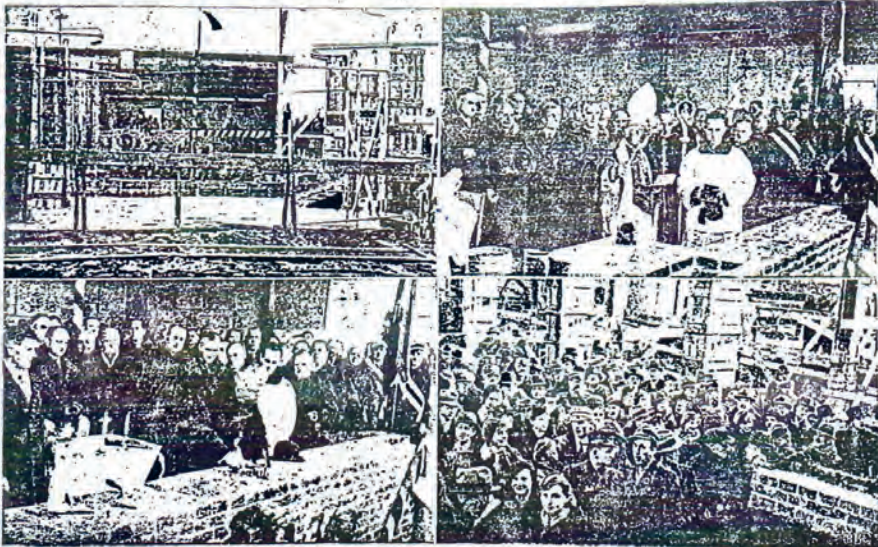
DODATEK NIEDZIELNY DO „KURJERA ŁÓDZKIEGO”.

Rok XIII.

Niedziela, dnia 19 grudnia 1937 roku.

Nr. 51

Gmach Wolnej Wszechnicy w Łodzi.

Dnia 11 b. m. przy ul. P. O. T. w Łodzi odbyła się uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego gmachu Wolnej Wszechnicy Polskiej. Na ten cel, ofiarowanym na ten cel przez miasto, rozpoczęto już wstępne prace budowlane. Na pierwszych zrębach powiewają flagi państwowe. O godz. 12-iej w południe plac załudził się przedstawicielami miasta, policji, wojskowości i społeczeństwa. M. in. na uroczystość przybyli prezydent miasta p. Mikołaj Godlewski, d-ca O. K. p. gen. Wł. Langner, naczelnicy wydziałów, wyżsi oficerowie policji, senat Wolnej Wszechnicy Polskiej, Bratnia Pomoc Studentów ze sztandarem, wycieczka słuchaczy warszawskiej uczelni oraz wielu przedstawicieli społeczeństwa Wkrótce nadjechał autem p. Minister W. R. i O. P. prof. dr Wojciech świętosławski, p. wojewoda Hauke-Nowak oraz JE, ks. biskup Włodzimierz Jasiński. W asyście duchowieństwa Ordynariusz Diecezji Łódzkiej dokonał poświęcenia kamienia węgielnego gmachu. Na zdjęciu fragmenty tej uroczystości: akt poświęcenia dokonanego przez JE, ks. biskupa Wł. Jasińskiego, wmurowanie aktu erekcyjnego przez Min. Wyzn. R. i O. P. p. dr świętosławskiego oraz młodzież akademicka.

Fot. A. Meyer Piotrkowska 182, tel. 108-81

Fotografia 2.6. „Dziennik Łódzki” z dnia 12 grudnia 1937 r.

Źródło: Zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Łodzi.

2.4. Statystycy łódzcy w okresie II Rzeczypospolitej Polskiej

Statystyka akademicka w Łodzi powstaje znacznie później niż w innych miastach polskich ze względu na brak poparcia odpowiednich struktur politycznych i pomimo kilku inicjatyw obywatelskich naszego miasta zarówno w czasach zaboru rosyjskiego, jak i w dobie II Rzeczypospolitej.

Dopiero w 1924 roku powstała pierwsza uczelnia łódzka, oficjalnie uznana za wyższą. Była nią Wyższa Szkoła Nauk Społecznych i Politycznych (WSzNSiP), która prezentowana była w paragrafie 2.2. W tym czasie statystyka jako przedmiot akademicki poszukuje swojego miejsca. W drugiej połowie XIX wieku w Uniwersytecie Lwowskim występuje na Wydziale Prawa, a w początkach XX wieku na wydziałach ekonomicznych i prawno-ekonomicznych. Przedstawiony § 1.5 *Podręcznika statystyki* (1917) łódzkiego statystyka Edwarda Grabowskiego dobrze obrazuje obszar powstającej dyscypliny, przedmiotu statystyka. W Wyższej Szkole Nauk Społecznych i Politycznych nie występuje przedmiot statystyka, głównie ze względu na typowo zawodowy charakter uczelni. Zauważyć można prawne przedmioty zbliżone do treści nauczania ze statystyki. Do tych przedmiotów można zaliczyć: arytmetykę polityczną wykładaną przez Gabriela Tołwińskiego oraz arytmetykę handlową prowadzoną przez Leona Dyla oraz Włodzimierza Wrońskiego – dziekana Wydziału finansowo-ekonomicznego (por. Domański, Kasperkiewicz, Kwiatkowski, 2018).

Odnotujmy, że pierwszy prezydent Łodzi po uzyskaniu niepodległości, Aleksy Rzewski, jak wcześniej przedstawiliśmy jego sylwetkę w § 1.5, był absolwentem tej uczelni, a jego praca dyplomowa pt. *Żydowski samorząd wyznaniowy w Polsce* posiadała znamiona rozprawy statystycznej, podobnie było w przypadku pracy Józefa Gierczowa – *Polska i Czechosłowacja – Rolnictwo i Przemysł Rolny* (z 9 tablicami), Konstantego Słomińskiego – *Handel zagraniczny Rzeczypospolitej Polski materiałami i wyrobami bawełnianymi w 1925–1926 roku ze specjalnym uwzględnieniem eksportu do Rumunii, Rosji, Litwy i Łotwy* (z 25 wykresami) (por. Augustyniak, 1931).

W Oddziale Łódzkim Wolnej Wszechnicy Polskiej wykłady ze statystyki i demografii prowadzone były przez następujące osoby:

Prof. dr Stefan Dziewulski – demografia,

Doc. dr Edward Szturm de Sztrem – statystyka ogólna, statystyka ekonomiczna, demografia,

Mgr Edward Rosset – ćwiczenia i wykłady ze statystyki i demografii, polityka ludnościowa.

Od roku akademickiego 1930/31 powołana została Katedra Teorii Ekonomii i Statystyki na Wydziale Nauk Politycznych i Społecznych, a do 1935 roku także na Wydziale Prawa i Nauk Ekonomiczno-Społecznych.

Przedstawimy teraz wykładowców Wolnej Wszechnicy Polskiej w Oddziale Łódzkim: Stefana Dziewulskiego, Edwarda Szturm de Sztrema, Zofię Daszyńską-Golińską, Edwarda Rosseta i Juliusza Jarczyńskiego.

Stefan Dziewulski (1876–1941)

Profesor Wolnej Wszechnicy Polskiej, wykładowca demografii w ŁOWWP, redaktor naczelny „*Ekonomisty*”.

Urodził się 4 września 1876 roku w Warszawie. W 1899 roku uzyskał dyplom na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, dalsze studia w zakresie nauk społecznych kontynuował na uniwersytetach w Berlinie i Paryżu. Brat Wacława Michała i Władysława, prawnik i ekonomista, przedstawiciel kierunku historycznego. W latach 1904–1928 był redaktorem i wydawcą „*Ekonomisty*”, 1929–1930 – „*Prawa i Ekonomii*”. Od 1927 roku profesor Wolnej Wszechnicy Polskiej, wykładał historię doktryn ekonomicznych i demografię. Założyciel, wiceprezes i sekretarz Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich. Zajmował się problematyką wartości, będąc zwolennikiem teorii czynników produkcji i poglądu o produktywności wszelkiej pracy, niezależnie od charakteru produktu (dobro materialne, usługa) powstającego w jej wyniku.

W badaniach nad cyklicznością rozwoju gospodarki zwracał uwagę na zmiany tempa produkcji dóbr kapitałowych i oszczędności, rolę planowania gospodarczego jako czynnika łagodzącego zaburzenia. Był zwolennikiem restrukturyzacji polskiego rolnictwa oraz przemysłu przy wykorzystaniu surowców krajowych. W okresie kryzysu zalecał ożywienie ruchu budowlanego i obniżenie cen artykułów przemysłowych, występując jednak przeciw nadmiernym inwestycjom publicznym i rozwojowi przedsiębiorstw państwowych.

W czasie I wojny światowej współredagował pismo wydawane w Szwajcarii w języku francuskim „*Pologne*” i w języku niemieckim „*Polen*”. W latach 1914–1915 sprawował funkcję sekretarza generalnego Komitetu Obywatelskiego m. Warszawy oraz był wiceprezesem Polskiego Towarzystwa Pomocy dla ofiar wojny. W 1917 roku był członkiem Rady Stanu Królestwa Polskiego. Natomiast w 1918 roku został podsekretarzem stanu w rządzie utworzonym przez Radę Regencyjną w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, a potem w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej. Był jednym z członków komisji powołanej przez Radę Regencyjną do opracowania podstaw organizacyjnych statystyki w Polsce. Opracowany projekt został

zaakceptowany przez rząd, a następnie 13 lipca 1918 roku wydany jako Reskrypt Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego o utworzeniu Głównego Urzędu Statystycznego.

Reprezentując WWP w Warszawie, zasiadał w Komitecie Organizacyjnym jej oddziału w Łodzi i był jednym z jego współorganizatorów. W okresie 1929–1939 jako profesor zwyczajny Oddziału Łódzkiego WWP wykładał teorię ekonomii, demografię, historię gospodarczą, historię doktryn ekonomicznych i politycznych. Pełnił funkcję dziekana Wydziału Prawa i Nauk Ekonomiczno-Społecznych. Był członkiem Polskiego Towarzystwa Statystycznego. Podczas II wojny światowej, będąc członkiem Zarządu Głównego PCK, brał czynny udział w akcji niesienia pomocy ofiarom oblężenia Warszawy i więźniom. W 1940 roku był organizatorem i kierownikiem Komisji Statystycznej przy stołecznym Komitecie Samopomocy Społecznej.

Autor licznych publikacji, m.in.: *Polska myśl ekonomiczna na Wszechnicy Wileńskiej* (1920), *Polska szkoła ekonomiczna* (1927), *Linie wytyczne polityki gospodarczej Polski* (1930), *Wykłady z ekonomii politycznej* (1930).

Był również autorem biografii: Antoniego Steinkellera, Witolda Załęckiego, Ludwika Krzywickiego, Stanisława Kempnera, Stanisława Szczepanowskiego, Zofii Daszyńskiej-Golińskiej, Antoniego Górskiego, Władysława Grabskiego.

Zmarł 10 marca 1941 roku. Pochowany na cmentarzu Powązki w Warszawie.

Edward Szturm de Sztrem

Urodził się 11 lipca 1885 roku w Petersburgu.

W 1912 uzyskał dyplom na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Petersburgu. Po studiach ekonomicznych w tej uczelni oraz matematycznych na Uniwersytecie w Nancy rozpoczął pracę jako statystyk w Samorządzie Ziemskim Guberni Połtawskiej na Ukrainie.

W Polsce niepodległej od 1918 roku pracował kolejno jako statystyk w Biurze Pracy Społecznej, kierownik organizacyjny Wydziału Statystycznego Ministerstwa Aprowizacji, a następnie od 1920 został naczelnikiem Wydziału Statystyki Rolniczej i Aprowizacji w GUS.

W latach 1928–1939 był dyrektorem (prezesem) GUS. Od 1921 roku współpracował z Instytutem Gospodarstwa Społecznego w Warszawie, wchodził w skład jego zarządu. Od 1925 roku prowadził wykłady ze statystyki w WWP w Warszawie. W 1930 roku został docentem, a następnie profesorem tej uczelni. W latach 1930–1939 wykładał statystykę w ŁO WWP jako docent *inveniam legendi* (z prawem wykładania na wyższych uczelniach). Pracując w Oddziale Łódzkim WWP, współpracował z Wydziałem

Statystycznym w Łodzi w okresie przygotowywania II Spisu Powszechnego. W tym okresie publikował m.in. w kwartalniku „Statystyka cen” – artykuł *Nowa metoda obliczenia wskaźników kosztów utrzymania* (1932). W 1927 roku pod jego redakcją powstała praca pt. *Wskaźniki techniczne do zbierania i zestawiania materiałów statystycznych w zakresie produkcji rolnej. Poradnik do zarządu gmin i członków komisji w gminach wydany przez GUS*. Pracując w WWP w Łodzi, rozwinął nauczanie statystyki i badania statystyczne w ramach Katedry Ekonomii Politycznej, a od 1935 roku – Katedry Ekonomii Politycznej i Statystyki na Wydziale Nauk Społecznych, którego dziekanem był Stefan Dziewulski. Można więc uznać rok 1935 za datę powstania pierwszej katedry statystyki w Wyższej Uczelni w Łodzi. Profesor Stefan Dziewulski stał się ojcem łódzkich statystyków akademickich.

Podczas wojny przebywał m.in. w Londynie, gdzie wykładał statystykę w Uniwersytecie Oksfordzkim w latach 1944–1946. W czasie pobytu w Anglii opracował *Atlas statystyczny Polski* (1942). Był również delegatem rządu do Komitetu Europejskiego UNRRA (ONZ do Spraw Pomocy i Odbudowy) i członkiem polskiej delegacji na pierwsze Walne Zgromadzenie Narodów Zjednoczonych, brał udział w pracach komisji ONZ.

Po powrocie do kraju (1946) został rektorem Akademii Nauk Politycznych w Warszawie. W 1948 roku uzyskał tytuł profesora zwyczajnego statystyki i demografii. W latach 1952–1960, tj. do przejścia na emeryturę, był zatrudniony w SGPiS (obecnie SGH – Szkoła Główna Handlowa) w Warszawie.

Był członkiem Międzynarodowego Instytutu Statystycznego (w latach 1947–1951 jego wiceprezydentem), Komitetu Ekspertów Statystycznych przy Lidze Narodów, takiegoż Komitetu przy Międzynarodowym Biurze Prac, od 1933 roku Towarzystwa Statystyków i Geografów Meksykańskich; od 1934 roku Królewskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Londynie i Towarzystwa Ekonomicznego w USA. Od 1961 roku przewodniczył Komisji Demograficznej PAN. W latach 1928–1932 był członkiem Komitetu Redakcyjnego „*Ekonomisty*” i Rady Naukowej przy Międzynarodowym Instytucie Rolniczym w Rzymie.

Przede wszystkim tworzył i działał w wielu towarzystwach i organizacjach w Polsce i innych krajach. W latach 1918–1937 był członkiem Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich i współtworzył tam Sekcję Statystyki. Sekcja Statystyki TEiSP podjęła uchwałę 16 grudnia 1936 roku, iż „...uznaje potrzebę zwołania zjazdu statystyków polskich o charakterze organizacyjnym i naukowym oraz potrzebę stworzenia ogólnopolskiego towarzystwa statystycznego”. W celu realizacji tej uchwały w tym samym dniu powołana została komisja w składzie: Edward Szturm de Sztrem (przewodniczący), Jan Curzytek, Jan Derengowski, Zygmunt Limanowski,

Stefan Szulc i Jan Wiśniewski. 17 stycznia 1937 roku Polskie Towarzystwo Statystyczne reaktywowano na zebraniu organizacyjnym, w którym wzięły udział 32 osoby z Warszawy, Krakowa, Lwowa, Łodzi, Poznania i Katowic. Pierwszym Prezesem PTS został Edward Szturm de Sztrem i pełnił tę funkcję do wybuchu II wojny światowej.

Dorobek naukowo-badawczy Szturm de Sztrema jest bardzo bogaty i obejmuje szeroką tematykę ważną dla polskiej gospodarki, głównie statystyki rolnej. Jego wybrane publikacje to: *Samowystarczalność Polski pod względem zbożowym* (1922); *Plące zarobkowe w okresie dewaluacji pieniądza* (1924); *Międzynarodowe porównania indeksów cen i indeks uniwersalny* (1925); *Rozpiętość między cenami artykułów rolniczych i przemysłowych* (1926); *Kurs Złotego wobec dzisiejszego poziomu cen* (1926); *O rozwoju cen w okresie stabilizacji złotego* (1927); *Kształtowanie się cen na ważniejsze artykuły rolne w Polsce* (1927); *Rzeczpospolita Polska. Atlas Statystyczny* (1930); *Zagadnienie miar Statystycznych Produkcji* (1938); *Elementarny kurs statystyki* (1951); *Elementy demografii* (1955); *Produkcja zbożowa i rynki zbożowe – cykl artykułów na łamach „Rolnika Ekonomisty”* (lata dwudzieste i trzydzieste).

W 1929 roku odznaczony został Krzyżem Komandorskim Polonia Restituta za zasługi dla statystyki; po II wojnie światowej m.in. Złotym Krzyżem Zasługi. Zmarł w Warszawie 9 września 1962 roku i został pochowany na Cmentarzu Powązkowskim.

Zofia Daszyńska-Golińska (1866–1934)

Zajmowała się ekonomią polityczną, demografią, polityką społeczną, historią gospodarczą, socjologią pracy.

Kształciła się w Warszawie w gimnazjum rządowym, a później w Lublinie, uczęszczała na liczne wykłady wybitnych profesorów. Następnie wyjechała do Zurichu, gdzie w tamtejszym uniwersytecie zapisała się na wydział filozoficzny ze specjalnym studium ekonomii politycznej i historii. Jej pierwsza rozprawka seminaryjna o rolnictwie w Niemczech była drukowana w „Przeglądzie tygodniowym” A. Wiślickiego. Wtedy bardzo związała się z ruchem socjalistycznym. W Zurichu poślubiła Feliksa Daszyńskiego, ale małżeństwo trwało tylko dwa lata. Na uniwersytecie obroniła doktorat (1891) i wyjechała na dalsze studia do Wiednia, gdzie korzystała z prywatnej konsultacji, bowiem kobiety nie mogły studiować na tamtejszym uniwersytecie. Następnie kształciła się i nauczała w Berlinie (od 1894) jako docent prywatnej Akademii im. Humboldta. Tęsknota za krajem spowodowała, że porzuciła zagraniczną karierę naukową i przyjechała do Krakowa. W tym czasie pracowała aktywnie, pisząc liczne artykuły i książki, prowadząc jednocześnie wykłady na Uniwersytecie Ludowym im. Adama

Mickiewicza, a także w Szkole Gospodarstwa Domowego i na kursach im. Branieckiego. W latach 1911/1912 współorganizowała Szkołę Nauk Politycznych i Społecznych, w której wykładał m.in. Józef Piłsudski. Daszyńska-Golińska wiele wysiłku włożyła w działalność społeczną, w zwalczanie przyczyn biedy i bezrobocia. Pracowała w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej (1918–1921), pisała projekt ustawy *O ochronie pracy kobiet i młodocianych*. W 1919 roku uzyskała etat profesora w Wolnej Wszechnicy Polskiej (WWP), w Katedrze Ekonomii Społecznej, gdzie wykładała ekonomię społeczną, historię doktryn ekonomicznych, ochronę pracy i prowadziła seminarium z demografii. Była również członkiem Rady Studium Społeczno-Oświatowego przy WWP w latach 1925–1934. Do 1934 prowadziła wykłady z ekonomii społecznej i polityki społecznej w łódzkim oddziale WWP, dojeżdżając co tydzień. W łódzkim oddziale WWP kierowała Katedrą Ekonomii Politycznej, a po przekształceniu w 1935 roku Katedrą Ekonomii Politycznej i Statystyki. Odnotujmy ten fakt, stwierdzając, że profesor WWP została pierwszym kierownikiem katedry zajmującej się zarówno dydaktyką, jak i badaniami naukowymi. W katedrze tej m.in. pracowali doc. dr Edward Szturm de Sztrem, mgr Edward Rosset i mgr Juliusz Jurczyński. Dodajmy jeszcze, że w latach (1928–1930) była członkiem Senatu RP.

102

Miała żywy umysł i niezwykle zróżnicowane zainteresowania. Była kobietą posiadającą ogromną energię, chęć i zapał do działania. Dlatego też całe życie poświęcała pracy zawodowej społecznej i politycznej. Jej wieloaspektowa twórczość naukowa obejmowała zarówno rozprawy monograficzne, jak i drobne publikacje popularyzatorskie, teoretyczne i syntetyczne. Mimo olbrzymiej wszechstronności, głównym przedmiotem jej zainteresowań była ekonomia polityczna i historia gospodarcza, a w ich obrębie wybrane zagadnienia (por. także: *Ekonomia Społeczna*, t. 1–2 (1906–1907); *Rozwój i samodzielność gospodarcza ziem polskich* (1914); *Praca. Zarys socjologii-polityki i ustawodawstwa pracy* (1924); *Zagadnienia polityki populacyjnej* (1927)). W tej ostatniej pracy poddała krytyce teorię Malthusa, stwierdzając, że „Teoria Malthusa” jest przede wszystkim bardzo jednostronna:

Bada on bowiem stosunek ludności do podziału i do spożycia, ale nie zastanawia się nad nim odnośnie do produkcji. Zapomina niemal, że nowy człowiek to nowy pracownik i twórca nowych wartości. Nie chce również widzieć, że przy wysokim zaludnieniu możliwy jest dalej idący, doskonalszy podział pracy, który zwiększa jej wydajność, i że ilość produktów wytworzonych przez liczniejszych pracowników wzrastać może coraz szybciej, dzięki ulepszonej technice i coraz wyższej specjalizacji. Widać stąd, że Malthus, mówiąc o środkach utrzymania, ma zawsze na myśli jedynie środki żywności, że tylko dzięki nieścisłości swojego stylu może nasunąć posądzenie, iż chodziło o zaspokojenie całości potrzeb ludzkich.

Prezentacja dorobku łódzkiej statystyki i demografii nie byłaby pełna bez prezentacji personalnej nauczycieli akademickich reprezentujących te dziedziny wiedzy. Do tych uczonych należy zaliczyć początkującego adepta i przyszłego twórcę łódzkiej szkoły statystyki i demografii Edwarda Rosseta.

Edward Rosset (1897–1989)

Dorobek naukowy profesora Edwarda Rosseta jest bardzo bogaty i częściowo został już przedstawiony w § 1.5.

Znaczącym wydarzeniem w twórczości naukowo-badawczej w okresie międzywojennym Edwarda Rosseta był jego udział w międzynarodowym kongresie demograficznym, który obradował w Rzymie w 1931 roku. Było to europejskie spotkanie demografów zorganizowane przez Włoski Komitet Badań Ludnościowych pod przewodnictwem prof. Corrado Giniego (1884–1965). Edward Rosset przedstawił na tym forum dwa referaty, mianowicie: *Prawa demograficzne wojny* oraz *Choroby weneryczne i wojna*. Pierwszy referat stanowił rekomendację wprowadzającą Edwarda Rosseta do europejskiego środowiska demograficznego.

Referat *Prawa demograficzne wojny* wygłoszony na międzynarodowym kongresie badań ludnościowych w Rzymie 8 września 1931 roku, rozszerzony i uzupełniony w 1933 roku, dostarcza nam odpowiedzi na pytanie, jaki wpływ wywiera wojna na najważniejsze przejawy ruchu naturalnego ludności oraz jak pod jej działaniem kształtuje się stopa ślubów, urodzeń i zgonów oraz rozwodów. Obejmuje również charakterystykę procesów migracyjnych uwarunkowanych wojną, począwszy od mobilizacji, kończąc na repatriacji uchodźców i jeńców wojennych. Ukazuje także zmiany w strukturze ludności w wyniku anomalnego przebiegu ruchu ludności w czasie wojny. Jednocześnie pozwala na określenie, czy specyficzne objawy demografii wojennej nacechowane są prawidłowością, czy stanowią naturalne i nieuniknione następstwo przeżywanego przez narody kataklizmu, czy znamionuje je stabilność w ujęciu czasowym i przestrzennym.

Analiza tych problemów została oparta na danych z okresu I wojny światowej obrazujących przebieg zjawisk demograficznych w Polsce, Niemczech, Francji, we Włoszech, Czechosłowacji i na Węgrzech, a także w państwach neutralnych – Holandii, Szwajcarii i Szwecji.

Monografia ta składa się z następujących rozdziałów:

I. Zmiany w ruchu naturalnym ludności państw europejskich pod wpływem wojny światowej: śluby, rozwody, urodzenia, zgony, przyrost naturalny;

II. Dane porównawcze z okresu wojny francusko-niemieckiej 1870–1871 r.;

- III. Wpływ wielkiej Wojny na ruch naturalny w państwach neutralnych;
- IV. Wpływ wojny światowej i polsko-sowieckiej na ruch naturalny ludności w Polsce. Województwa: zachodnie, południowe, centralne, wschodnie;
- V. Wpływ wojny na ruch naturalny ludności w miastach i na wsi;
- VI. Wpływ wojny na wędrowności ludności;
- VII. Zmiany w budowie struktury ludności pod wpływem wojny.

Struktura tej pracy świadczy o wszechstronnej analizie wpływów, jakie wywarła I wojna światowa na ruch naturalny zarówno państw biorących w niej udział, jak i państw neutralnych. Dla nas najbardziej interesujące są wyniki tej analizy dotyczące wpływu zarówno I wojny światowej, jak i polsko-sowieckiej na ruch naturalny w Polsce. Analiza napotkała poważne trudności, wynikające z braku kompletnego materiału statystycznego dla okresu poprzedzającego wskrzeszenie Państwa Polskiego oraz z tego, że dane statystyczne pochodzą ze statystyki państw zaborczych i są niejednorodne. Autor przedstawił wyniki swoich badań dla poszczególnych dzielnic kraju. Przytoczymy jedynie końcowe wnioski, związane z ruchem naturalnym na ziemiach polskich:

1. Jak i w innych krajach dotkniętych wojną ruch ten zdradzał w czasie wojny znamiona destrukcyjne, natomiast po jej zakończeniu nabral znaczenia kompensacyjnego.

2. W Polsce nastąpiło wydłużenie okresu destrukcyjnego, a tym samym opóźnienie okresu kompensacyjnego na skutek nowej wojny, którą Polska musiała stoczyć ze swym wschodnim sąsiadem już po zakończeniu I wojny światowej.

Autor zwraca uwagę na brak równowagi płci zanotowany po I wojnie światowej: stosunek liczby mężczyzn i kobiet w 1921 roku wynosił 1000/1103. W zakończeniu stwierdził:

W wyniku naszych poszukiwań doszliśmy do wniosku, że wojna pociąga za sobą przegrupowanie w układzie płci na rzecz kobiet i w układzie wieku na korzyść ludności dorosłej. Przekonał się również, że zjawiska, o których mowa, noszą piętno powszechności i że stanowią nieuniknione następstwo wstrząsów, jakim w czasie wojny ulega ruch naturalny ludności państw wojujących. Jasne jest przede wszystkim, że i tutaj mamy do czynienia z prawami demograficznymi wojny (Rosset, 1933, s. 63).

Po kongresie Edward Rosset otrzymał w 1932 roku honorowe wyróżnienie w postaci nominacji na członka korespondenta włoskiego komitetu badania zagadnień ludnościowych (Comitato Italiano per lo Studio dei Problemi delle Popolazione) otrzymane od czołowego włoskiego demografa i statystyka – przewodniczącego tego komitetu. W Polsce w okresie międzywojennym funkcjonowała podobna placówka – Polski Instytut Badania Zagadnień Ludnościowych, któremu przewodniczył Stefan Szulc (1881–1956),

a Edward Rosset należał do władz Instytutu. Był także w tym czasie czynnym członkiem Polskiego Towarzystwa Statystycznego, piastując funkcję członka zarządu. Na wniosek Wojewody Łódzkiego, późniejszego ministra Władysława Jaszczółta w uznaniu dorobku naukowego został mu nadany w 1929 roku krzyż oficerski Orderu Odrodzenia Polski.

Rząd Estonii za pracę pt. *Estonia w przeszłości i teraźniejszości* przyznał mu krzyż oficerski Estońskiego Czerwonego Krzyża podczas pobytu w charakterze członka rządowej delegacji na obradującym w Tartu międzynarodowym kongresie przeciwalkoholowym.

Począwszy od momentu powołania 28 października 1928 roku Oddziału Łódzkiego Wolnej Wszechnicy Polskiej Edward Rosset był przygotowany do pracy w charakterze nauczyciela akademickiego. W roku akademickim 1929/30 był starszym asystentem w Katedrze Ekonomii Politycznej, którą utworzył i kierował prof. Stefan Dziewulski, a następnie kierownictwo powierzono Zofii Daszyńskiej-Golińskiej. Z kolei katedrę tę przekształcono w Katedrę Ekonomii Politycznej i Statystyki na Wydziale Nauk Politycznych i Społecznych, której kierownictwo również objęła Daszyńska-Golińska. Mgr Rosset początkowo prowadził ćwiczenia ze statystyki do wykładu doc. Edwarda Szturma de Sztrema i z demografii do wykładu prof. Stefana Dziewulskiego. W następnych latach również miał wykłady z tych przedmiotów oraz z polityki ludnościowej.

Szczegółowy dorobek E. Rosseta z okresu międzywojennego został omówiony w § 1.5. *Pionierzy statystyki miejskiej*.

Juliusz Jurczyński (1889–1972)

Urodził się 29 stycznia 1889 roku w Bochni.

W latach 1907–1913 odbył studia na Wydziale Filozoficznym UJ w zakresie geografii i przedmiotów „sąsiednich” (geofizyki i geologii, historii gospodarczej, geobotaniki, demografii i ekonomii). W 1925 otrzymał dyplom Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego MWRiOP uprawniający do nauczania w średnich szkołach ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich. Przed I wojną światową i w okresie międzywojennymi odbył liczne podróże pogłębiające jego wiedzę geograficzną. Od 1915 do 1916 pracował w Gimnazjum św. Anny Krakowie. W 1916 został wcielony do wojska austriackiego i po ukończeniu szkoły oficerskiej w Ołomuńcu walczył na froncie francuskim i włoskim.

W latach 1920–1939 był nauczycielem szkół średnich w Łodzi. Jako docent wykładał geografii w Instytucie Nauczycielskim zorganizowanym przez Łódzkie Koło Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych (1921–1928), prowadził wykłady i seminaria z geografii ekonomicznej

Polski i z geografii ekonomicznej. W Wyższej Szkole Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi (1924–1928) prowadził wykłady ze statystyki. Od 1937 do 1939 wykładał w ŁO WWP i w Pedagogium. Odnotujemy więc, że pierwsze wykłady ze statystyki na wyższej uczelni zostały rozpoczęte w 1925 roku przez J. Jurczyńskiego.

W 1922 zorganizował Zjazd Geografów w Łodzi. Poza tym wziął udział w Międzynarodowych Kongresach Geograficznych (Kair 1925, Warszawa 1934, Amsterdam 1938) oraz w Zjazdach Geografów Słowiańskich (Praga 1924, Warszawa 1927, Sofia 1936).

Był członkiem Komisji Geograficznej Polskiej Akademii Umiejętności (PAU) od 1925 roku oraz licznych towarzystw naukowych, m.in. Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łodzi (od 1937) i ŁTN (od 1946). Wchodził w skład Komitetu Redakcyjnego czasopisma „Geografia w Szkole” przy Ministerstwie Oświaty. Był inicjatorem, założycielem i redaktorem „Czasopisma Geograficznego” w Łodzi (1923–1926).

W 1939 roku, będąc oficerem Wojska Polskiego, walczył pod Kutnem i na Lubelszczyźnie. Do końca wojny przebywał w obozie jenieckim w Dobiegniewie (Woldenberg), gdzie prowadził wykłady z geografii.

W latach 1945–1955 był adiunktem, 1955–1959 zastępcą profesora w Katedrze Geografii Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego, a potem w Katedrze Geografii Fizycznej Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UŁ. Prowadził wykłady zlecone z geografii gospodarczej, geografii gospodarczej Polski, antropogeografii, odkryć geograficznych na różnych wydziałach UŁ, w tym na Wydziale Prawno-Ekonomicznym.

Mimo niedużego dorobku naukowego cieszył się opinią znawcy przedmiotu i dobrego wykładowcy. Położył znaczne zasługi w organizacji życia naukowego w Łodzi w okresie międzywojennym, zdaniem J. Dylaka: „(...) prof. Jurczyński uczynił na cztery lata Łódź stolicą życia organizacyjnego nauczycieli geografii w Polsce”¹. Zmarł 2 października 1972 roku w Łodzi.

¹ J. Dylak, *Juliusz Jurczyński 1889–1972*, „Czasopismo Geograficzne” 1973, t. 44, z. 3–4, s. 449.

Statystyka w Łódzkim Oddziale Szkoły Głównej Handlowej (1945–1949)

3.1. Uwagi wstępne

Szkoła Główna Handlowa (SGH) w Warszawie od 1933 roku była kontynuacją Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie, która powstała 1906 roku i posiadała uprawnienia akademickie. Była prywatną jednostką prawną o charakterze fundacji z jednym wydziałem i dziewięcioma kierunkami: bankowym, handlowym, ogólnoeconomicznym, pedagogicznym, samorządowym, skarbowym, służby zagranicznej, spółdzielczym i ubezpieczeniowym.

Po zakończeniu II wojny światowej w lipcu 1945 roku wielu profesorów SGH powróciło do Warszawy, a część z nich osiedliła się w Łodzi. Rektorami tej uczelni byli profesorowie: Jerzy Loth (1945), który ustąpił z urzędu 3 grudnia tegoż roku, ponieważ nie chciał się zgodzić z upaństwowieniem Oddziału Łódzkiego SGH; Edward Lipiński (1945–1946); Aleksy Wakar (1946–1947); Andrzej Grodek (1947–1949) i Czesław Nowicki (1949–1952 SGPiS). Funkcje prorektorów sprawowali profesorowie: Edward Lipiński, Andrzej Grodek, Aleksy Wakar i Mieczysław Flesza. Stałymi zastępcami rektora byli: inż. Henryk Regulski (1946–1948) i dr Remigiusz Bierzanek (1948–1950). Oddział Łódzki został upaństwowiony 1 września 1949 roku, podobnie jak SGH, która zmieniła nazwę na Szkołę Główną Planowania i Statystyki (SGPiS).

14 sierpnia 1945 roku odbyło się pierwsze posiedzenie Senackiej Komisji Oddziału Łódzkiego SGH. Na przewodniczącego wybrano prof. dr Kazimierza Secomskiego, a członkami zostali: dr Eugeniusz Gniewski i dr Marcin Wyczółkowski. 8 września uznano, że funkcję rektora Oddziału Łódzkiego pełnić będzie prof. E. Lipiński. Do Senackiej Komisji tego Oddziału dokooptowano doktorów: Jana Chodorowskiego i Jana Dziegielewskiego.

19 lutego 1946 roku prof. E. Lipiński zrezygnował z funkcji rektora OŁ SGH, ponieważ nie zgadzał się z opinią większości Senatu, dotyczącą likwidacji autonomii Oddziału Łódzkiego.

14 sierpnia 1945 roku postanowiono wystąpić do Senatu uczelni o zatwierdzenie dla Oddziału Łódzkiego sześciu kierunków studiów (razem z ich kierownikami). Były to: 1) kierunek bankowy (prof. dr Eugeniusz Ugniewski), 2) organizacji i administracji przedsiębiorstw (dr Jan Chodorowski), 3) rachunkowy (dr Jan Dziegieleński), 4) skarbowy (doc. dr Jerzy Lubowiecki), 5) spółdzielczy (Raczkowski) i ubezpieczeniowy (dr Kazimierz Secomski).

W dniach 29–30 września 1945 roku ustalono program dla kierunku ogólnoeconomicznego. Wykładowcami na tym kierunku w semestrach V i VI byli: prof. dr Edward Taylor (teoria produkcji oraz historia doktryn ekonomicznych), dr Marcin Wyczółkowski (teoria pieniądza), dr Eugeniusz Ugniewski (bankowość), prof. Edward Lipiński (teoria wzrostu gospodarczego), dr Kazimierz Secomski (finansowanie inwestycji), dr Jan Dziegieleński (analiza bilansów), prof. dr Antoni Peretiatkowicz (nauka o państwie), prof. dr Witold Trąmpczyński (tworzenie się kapitału), prof. dr Tadeusz Kotarbiński (teoria pracy); ponadto przewidywano naukę języków obcych i seminaria. Postanowiono przesłać do prasy ogłoszenie o uruchomieniu w Łodzi czterech kursów specjalistycznych: bankowego, pedagogicznego, rachunkowości i spółdzielczego.

4 września 1945 roku powołano w Łodzi: 1) Studium Skarbowości (kierownik dr Jerzy Lubowiecki), 2) Studium Spółdzielcze (kierownik dr Stanisław Raczkowski), 3) Studium Pedagogiczne (kierownik L. Dyl) oraz 4) Studium Organizacji i Administracji Przedsiębiorstw (kierownik dr Jan Chodorowski). W następnym miesiącu tego roku powstały jeszcze Studia: Bankowe i Ubezpieczeniowe. Od października 1947 roku uruchomiono Studium Rachunkowości (kierownik mgr Edward Wojciechowski).

29 stycznia 1946 roku Senat SGH upoważnił do prowadzenia seminarium magisterskiego w Łodzi: dr. Jana Chodorowskiego, dr. Jana Dziegieleńskiego, dr. Kazimierza Secomskiego, dr. Wacława Szuberta, prof. dr. Witolda Trąmpczyńskiego, dr. Eugeniusza Ugniewskiego, dr. Jana Warężaka i Marcina Wyczółkowskiego.

W roku akademickim 1948/49 studia odbywały się na dwóch kierunkach: ekonomiki przedsiębiorstw i handlu włókienniczego. Od 1947 roku w Oddziale Łódzkim funkcjonowały katedry: 10 lipca 1948 roku Senat SGH utworzył Katedrę Międzynarodowego Prawa Gospodarczego, której kierownikiem został prof. nadzw. UŁ dr Remigiusz Bierzanek.

Oddział Łódzki Szkoły Głównej Planowania i Statystyki pod koniec swojej działalności, 23 grudnia 1949 roku, zatrudniał 71 nauczycieli akademickich, w tym 45 profesorów.

3.2. Przedmioty statystyczne w ŁO SGH

Przedstawimy w tym rozdziale istotny udział przedmiotów statystycznych w strukturze programów i studiów ekonomicznych.

W Oddziale Łódzkim Szkoły Głównej Handlowej prowadzone były wymienione poniżej przedmioty ze statystyki.

Teoria statystyki – dr Kazimierz Romaniuk. Wykład dla III i IV sem. po 2 godz. tyg.

Program obejmował wymienione dalej zagadnienia:

Istota i znaczenie statystyki. Niektóre informacje z zakresu historii statystyki.

Etapy badania statystycznego. Prezentacja wyników badania statystycznego.

Analiza i interpretacje danych statystycznych. Szereg rozdzielczy. Liczby względne. Miary tendencji centralnej. Średnie: arytmetyczna, geometryczna i harmoniczna, wartość środkowa, dominanta, miary dyspersji, obszar zmienności, odchylenie przeciętne, odchylenie standardowe, odchylenie ćwiartkowe, odchylenie względne, miary asymetrii, szereg rozwojowy, wskaźniki proste, wskaźniki zbiorowe, miary zależności, metoda korelacji, metoda różnicy.

Teoria próby. Metoda reprezentacyjna.

Lektura uzupełniająca: Yule G.U., *Wstęp do teorii statystyki*; Yule G.U., Kendall G., *An introduction to the theory of statistics*; Kills F.C., *Statistical Methods applied to economics and business*; Croxton F.E., Cowden D.J., *Practical Business Statistics*; Winkler W., *Grundriss der Statistik*, t. I; Smiths J.G., Duncan A.J., *Elementary Statistics and Applications*.

Kolejny przedmiot to Statystyka gospodarcza – dr Kazimierz Romaniuk. Wykład dla V sem. 2 godz. tyg.

Przedmiot ten zawierał następujące tematy wykładów:

Rola statystyki w naukach ekonomicznych. Ekonometryka. Statystyka jako instrument polityki gospodarczej. Statystyka a gospodarka planowa. Organizacja statystyki gospodarczej.

Statystyka ludności. Statystyka majątku i dochodu społecznego. Statystyka rolnictwa. Statystyka przemysłu. Statystyka obrotu dóbr. Statystyka cen. Statystyka pieniądza kredytu. Statystyka warunków bytu. Statystyka administracji i finansów publicznych. Statystyczne metody badania rozwoju gospodarczego.

Lektura uzupełniająca: Wydawnictwa Głównego Urzędu Statystycznego, Instytutu Gospodarstwa Nerwowego, Instytutu Badania Koniunktur Gospodarczych i Cen, Polskiego Towarzystwa Statystycznego; Winkler W.,

Grundriss der Statistik, t. II; Szulc St., *Demografia*; Fogelson S., *Spisy i szacunki ludności*; Wiśniewski J., *Statystyka dochodu*; Kalecki M. i Landau L., *Szacunek dochodu społecznego w Polsce w r. 1929*; Kalecki M. i Landau L., *Dochód społeczny w r. 1939*; *Methods used in different Countries for Estimating National Income*, „*Journal of the Royal Statistical Society*”; Czerniewski K., *Podstawy i zadania statystyki rolniczej*; Peterson D.D., *Statistical Technique in agricultural Research*; Wiśniewski J., *Statystyka handlowa*; Wiśniewski J., *Statystyka komunikacji*; Wiśniewski J., *Statystyka cen*; Skrzywan W., *Statystyka kredytowa*; Czerwieński K., *Statystyka finansowa*; Wiśniewski J., *Koniunkturalna statystyka*; Lange O., *Statystyczne metody badania koniunktury gospodarczej*.

Teoria statystyki – Stefan Szulc, prof. zw. UW. Wykład dla studentów III i IV semestru po 2 godz. tyg.

Wykład ten obejmował następujące zagadnienia:

Niektóre dane z historii statystyki. Definicja statystyki. Znaczenie organizacji statystyki administracyjnej. Technika zbierania i opracowania danych statystycznych. – Wykresy statystyczne. – Szeregi statystyczne. – Szeregi rozdzielcze, ich opis statystyczny. Średnie: arytmetyczna, harmoniczna, geometryczna; średnie potęgowe; średnie pozycyjne (środek pomiędzy wartościami krańcowymi, dominanta, mediana, kwantyle). Średnie ważone. Miary dyspersji i koncentracji (obszar zmienności, odchylenie przeciętne, odchylenia średnie, stosunek koncentracji). Miary asymetrii. – Szeregi oparte na cechach niemierzalnych. – Szeregi terytorialne (geograficzne). – Szeregi chronologiczne, ich opis statystyczny. Obliczanie i eliminacja wahań okresowych, trendu. – Liczby względne. Wskaźniki zbiorowe. Tak zwana standaryzacja współczynników. Tablice eliminacji. – Opis statystyczny związku cech. Tablica korelacji. Linia regresji. – Współczynnik korelacji. Stosunek korelacji. Pojęcie o korelacji wielorakiej i częściowej. – Metoda reprezentacyjna. Niektóre pojęcia z zakresu teorii prawdopodobieństw, ich znaczenie w statystyce. Dwumian Newtona. Krzywa Gaussa. Pojęcie próby. Ocena precyzji wyników. Praktyka metody reprezentacyjnej. Technika losowania. Losowanie warstwowe.

Lektura uzupełniająca: Yule G.U., *Wstęp do teorii statystyki*; Mieszceński St., *Metody statystyczne w zastosowaniu do organizacji gospodarstw rolniczych, ogrodniczych i leśnych*; (Podstawy organizacji wiejskich, cz. I). Biegeleisen B., *Metody statystyczne w psychologii*; Bowley A.L., *Elements of Statistics*; Croxton F.E. and Cowden D.J., *Applied General Statistics*; Cramér H., *Mathematical Methods of Statistics*; Winkler W., *Grundriss der Statistik*; Hubert F., *Manual elementaires de sociologie*; Sorokin N.V., *Les theories sociologiques contemporaines*; Maunier R., *Wprowadzenia do socjologii*; Vierkand, *Handwörterbuch der Soziologia*, „Przegląd socjologiczny”, organ Polskiego Instytutu Socjologicznego.

Seminarium ze statystyki dla III i IV sem. Po 2 godz. tyg. – dr Egon Vilerese.
Statystyka w przedsiębiorstwie – dr Kazimierz Romaniuk. Wykład dla VI sem. 2 godz. tyg.

Przedmiot ten zawierał następujące zagadnienia:

Rola i znaczenia statystyki w gospodarce przedsiębiorstwa. Organizacja i technika pracy statystycznej w przedsiębiorstwie. Sprawozdawczość i analiza statystyczna jako czynnik kontroli wewnętrznej i kontroli społecznej nad działalnością przedsiębiorstwa. Statystyka a rachunkowość w przedsiębiorstwie. Statystyka jako podstawa planowania i budżetowania w przedsiębiorstwie. Statystyka w przedsiębiorstwie przemysłowym i handlowym. Statystyka zakupu. Studium statystyczne rynku zakupu. Statystyka produkcji. Statystyka kosztów produkcji. Analiza elementów składowych kosztów składowych produkcji. Badanie wydajności pracy. Statystyczna kontrola jakości produkcji. Statystyka gospodarki magazynowej. Statystyka sprzedaży. Studium statystyczne rynku sprzedaży. Analiza inwestycji. Statystyka bankowa.

Lektura uzupełniająca: „Statystyka w przedsiębiorstwie” (Biuletyn Polskiego Towarzystwa Statystycznego); Riggleman J.R., Frisbee I.N., „Business Statistics”. Alford L.P., Bangs J.R., „Production Handbook”; Zoerner „Statistik” (Handwörterbuch der Betriebswirtschaft); Pearson E.S., *The application of Statistical Methods to Industrial Standardisation and Quality Control*.

Seminarium ćwiczebne ze statystyki gospodarczej – dr Kazimierz Romaniuk oraz asystent dla V i VI sem. po 2 godz. tyg.

Demografia – Stefan Szulc, prof. zw. UW. Wykład dla VI sem. 2 godz. tyg.

Wykład zawierał następujące tematy:

Definicja. Pojęcia zasadnicze. Związek między stanem i strukturą ludności a ruchem ludności. Konstrukcje teoretyczne przy badaniu ludności (tablice wymieralności, ludność zastojowa i ustabilizowana). Badanie empiryczne ludności. Spisy ludności. Rozwój stanu liczebnego i struktury ludności. Ruch naturalny ludności. Sposoby badania. Miary ruchu naturalnego ludności. Rozwój faktyczny. Wędrówki, sposoby badania. Obraz wędrówek. Polityka ludnościowa. Definicja. Fakty i pojęcia podstawowe: możliwości i formy przyrostu ludności, pojemność ludnościowa, przeludnienie, niedoludnienie, optimum zaludnienia. Zarys historii polityki ludnościowej. Dzisiejsza sytuacja demograficzna Europy i Ziemi. Praktyczna polityka ludnościowa niektórych państw. Zasadnicze pojęcie eugeniki.

Lektura uzupełniająca: artykuł *Ludność* w Encyklopedii Nauk Politycznych, t. 3; Carr-Saunders A.M., *The Population Problem. A Study in Human Evolution*; Fogelson S., *Matematyczna teoria ludności* („Kwartalnik Statystyczny” 1932); *Demografia*, C. Gini (wydawca) (Trattato elementare di statistica, Vol. II, Milano 1935–37); Mombert P., *Bevölkerungslehre*, Jena 1929; Dublin L., Lotka

A.J., *Length of Life, A Study of the Life Tables*. New York 1936; *Zagadnienia demograficzne Polski*, Daszyńska-Golińska Z., *Zagadnienia polityki populacyjnej*; Gonnard E., *Histoire des doctrines de la population*; Malthus T.R., *Prawo ludności*.

Statystyka matematyczna – dr Egon Vielrose, wykład zlec. dla V sem. 2 godz. tyg.

W programie ujęte były następujące zagadnienia:

Zasadnicze pojęcia rachunku prawdopodobieństwa. Ugrupowania dwumianowe, normalne, Poissona. Próba prosta. Kryterium, kryterium t, kryterium z. Korelacja i regresja: prostoliniowa, krzywoliniowa, wieloraka. Analiza zmienności.

Lektura uzupełniająca: Fisher R.R., *Statistical Methods for Research Workers*; Tippett L.H.C., *The Methods of Statistics*.

Przedstawimy poniżej sylwetki trzech wówczas doktorów, w niedługim czasie profesorów statystyki: Stefana Aleksandra Szulca, Kazimierza Romaniuka i Eгона Vielrosego.

3.3. Wykładowcy przedmiotów statystycznych

112

Stefan Aleksander Szulc (1881–1956)

Statystyk, demograf, prezes Głównego Urzędu Statystycznego oraz prezes Polskiego Towarzystwa Statystycznego.

Urodził się 19 grudnia 1881 roku w małym miasteczku Prażuchy na ziemi kaliskiej. Jego ojciec – Edward Szulc – był pastorem gminy ewangelickiej. W 1900 roku S. Szulc zdał maturę w Warszawie i rozpoczął studia z zakresu teologii i filozofii na uniwersytecie w Dorpacie (Tartu), które przerwał w 1906 roku. W latach 1906–1910 studiował w Warszawie w Towarzystwie Kursów Naukowych historię, ekonomię i nauki społeczne, słuchał m.in. wykładów Ludwika Krzywickiego.

W roku akademickim 1910/11 Szulc studiował ekonomię i statystykę na Uniwersytecie im. Humboldta w Berlinie.

1 stycznia 1919 roku podjął pracę w Głównym Urzędzie Statystycznym (GUS) zaproponowaną mu przez wicedyrektora tej instytucji, prof. Krzywickiego. W okresie międzywojennym zajmował początkowo stanowisko referenta, potem pierwszego kierownika Biblioteki GUS, a następnie naczelnika Wydziału Wydawnictw i Pomocy Naukowych, Wydziału Statystyki Ludności i Redaktora Głównego wydawnictw Głównego Urzędu Statystycznego.

Jako Redaktor Główny Komitetu Redakcyjnego GUS zapoczątkował m.in. wydawanie monumentalnej serii *Statystyka Polski* oraz naukowego, analitycznego organu Urzędu pod nazwą „Kwartalnik Statystyczny”, a także miesięcznika „Wiadomości Statystyczne”. Pod jego kierownictwem wydano przed wojną m.in. 10 roczników statystycznych RP, 10 tomów „Kwartalnika Statystycznego” (1924–1934), 17 tomów „Wiadomości Statystycznych” (Warszawa 1923–1939), serię *Statystyka Polski* (Warszawa 1934–1939), fundamentalne dzieło *Rzeczpospolita Polska. Atlas Statystyczny* (Warszawa 1930), *Badania nad rozrodnością w Polsce* (Warszawa 1933) etc.

Od 1920 roku, równoległe z pracą zawodową w GUS, Szulc prowadził działalność dydaktyczną w Wolnej Wszechnicy Polskiej początkowo jako docent, a od 1936 roku jako profesor nadzwyczajny statystyki i demografii tej uczelni. Od 1923 roku zaczął też wykładać statystykę i demografię na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego.

W 1925 roku wydał swoje wykłady w postaci podręcznika *Statystyka. Opracowanie wykładów uniwersyteckich*. W latach 1947–1949 Bogdan Szulc opublikował trzy wydania rozszerzonej postaci skryptu dla studentów pod tytułem *Ogólna teoria statystyki* na podstawie wykładów prof. Stefana Szulca.

Od początku II wojny światowej Szulc przebywał we Lwowie, pracując w Instytucie Handlu Radzieckiego jako statystyk, a następnie profesor. W listopadzie 1941 roku powrócił do Warszawy i został zatrudniony w Wydziale Statystycznym Zarządu Miejskiego m.st. Warszawy. Nauczał statystyki i demografii na tajnych kursach UW, Wolnej Wszechnicy Polskiej i Szkoły Głównej Handlowej, która pracowała wówczas pod nazwą Miejskiej Szkoły Handlowej.

W pierwszych latach powojennych zasłużył się jako organizator przewiezienia już w marcu 1945 roku z Krakowa do Warszawy materiałów statystycznych bibliotecznych i archiwalnych przedwojennego GUS, przechowywanych w siedzibie b. Statistisches Amt. Do akcji tej potrzeba było aż 45 wagonów kolejowych, co pokazuje skalę przedsięwzięcia w zniszczonym i będącym wówczas nadal w stanie wojny kraju.

Szulc zorganizował i kierował przeprowadzonym w lutym 1946 roku Sumarycznym Spisem Ludności, opracowaniem strat ludnościowych w wyniku wojny, ustaleniem zaludnienia Ziemi Odzyskanych, zorganizowaniem sprawozdawczości z ruchu naturalnego ludności. Z jego inicjatywy rozpoczęto już w 1945 roku zbieranie danych o gospodarstwach rolnych, zakładach przemysłowych, szkolnictwie i służbie zdrowia.

Podobnie jak przed wojną S. Szulc był Przewodniczącym Komitetu Redakcyjnego GUS. Pod jego kierownictwem wznowiono w 1945 roku

wydawanie „Wiadomości Statystycznych”, a w 1947 roku wydawanie *Rocznika Statystycznego*.

Poza pracą w GUS od 1945 roku S. Szulc prowadził także wykłady ze statystyki i demografii na Uniwersytecie Warszawskim i w Szkole Głównej Planowania i Statystyki, Szkole Głównej Handlowej w łódzkim oddziale tej uczelni.

9 kwietnia 1947 roku został profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Warszawskiego.

Działalność dydaktyczna Szulca m.in. na Uniwersytecie Warszawskim była jednym z głównych motywów napisania przez niego fundamentalnej pracy metodologicznej, zawierającej dorobek całego życia z zakresu metodologii statystyki, pt. *Metody statystyczne*. Prace nad tą książką S. Szulc rozpoczął jeszcze przed II wojną światową.

Praca Szulca *Metody Statystyczne* była wielokrotnie wznawiana. Jej pierwsze wydanie miało miejsce w latach 1952 (I tom) i 1954 (II tom). W 1961 roku nastąpiło wydanie II *Metod Statystycznych*, w 1963 roku – III, w 1967 roku – IV, w 1968 roku – V wydanie. Ukazało się 10 edycji tego dzieła.

W 1965 roku *Metody statystyczne* wydano w tłumaczeniu na język angielski w Oxford Pergamon Press.

Szulc działał w wielu polskich i międzynarodowych organizacjach naukowych. Należał do Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich, Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Zarządu Międzynarodowej Unii Badania Naukowego Zagadnień Ludnościowych, był członkiem-założycielem Polskiego Towarzystwa Statystycznego (członek Rady i prezes Towarzystwa), członkiem-założycielem Polskiego Instytutu Zagadnień Ludnościowych (zastępca przewodniczącego Zarządu). W roku 1949 pod jego redakcją został wydany III tom *Przeglądu Statystycznego*; w roku 1956 był członkiem korespondentem Polskiej Akademii Nauk; zasiadał też w Radzie Nauk Ekonomicznych PAN.

Wielokrotnie reprezentował naukę polską na konferencjach naukowych, m.in. na Kongresach Międzynarodowego Instytutu Statystycznego. Podczas XVIII Sesji Międzynarodowego Instytutu Statystycznego w Warszawie w 1929 roku wygłosił referat o tzw. *standaryzacji, czyli poprawianiu współczynników* (ogłoszony drukiem w „Kwartalniku Statystycznym”, z. 4 z 1929 r.). W tym komunikacie S. Szulc przeanalizował metody standaryzacji, tj. modyfikacji współczynników w celu umożliwienia porównywalności zjawisk, zwłaszcza w odniesieniu do statystyki ludności.

Podczas międzynarodowego kongresu ludnościowego w Paryżu (29 VII – 1 VIII 1937 r.) S. Szulc przedstawił referat *Wpływ wieku kobiet w chwili zawarcia małżeństwa na płodność małżeńską i rodność*, w którym, rozważając

zagadnienie płodności kobiet, po raz pierwszy doszedł do wniosku, że należy uwzględnić czas trwania małżeństwa przy rozpatrywaniu współczynników płodności według wieku kobiet, zalecając wprowadzenie tego badania do statystyki stanu i ruchu naturalnego ludności i do spisów ludności.

Do jego najważniejszych dzieł należą opracowania: *Wartość materiałów statystycznych dotyczących stanu ludności b. Królestwa Kongresowego* (Warszawa 1920), w którym autor poddał krytycznej ocenie zbiór zestawień statystycznych o ludności zamieszkującej na terenach b. Królestwa Kongresowego w latach 1819, 1867, 1868, 1890–1913, oraz *Ruch naturalny ludności w Polsce w latach 1895–1935* (Warszawa 1936), zawierający m.in. ogólny obraz ruchu naturalnego ludności na ziemiach polskich, urodzenia (żywe i martwe, poronienia, płęć noworodków, urodzenia wielorakie, sezonowość urodzeń, urodzenia ślubne i nieślubne), zgony, przyrost naturalny, stosunek liczby urodzeń i zgonów, miary ruchu naturalnego ludności oraz wszechstronną analizę potencjału demograficznego Polski.

Do ważniejszych prac Szulca z okresu międzywojennego należą: *Ludność Rzeczypospolitej w chwili obecnej* (Warszawa 1921). Była to praca omawiająca stan zaludnienia kraju po latach niewoli i po wydarzeniach I wojny światowej, *Majątek społeczny b. Królestwa Polskiego* (Warszawa 1922), *Statystyka urodzeń ludności żydowskiej w miastach* (Warszawa 1923), *Statystyka ewangelików w Polsce według spisu ludności 1921 r. i innych źródeł* (Warszawa 1925), praca *Względna nadwyżka urodzeń chłopców w czasie wojny i po wojnie* (Warszawa 1925), *Dawne tablice wymieralności Królestwa Polskiego i miasta Warszawy* (Warszawa 1928), *Małżeństwa, urodzenia i zgony w województwach południowych. Dane ogólne za lata 1919–1925* (Warszawa 1928), *Ocena krytyczna wyników spisu gospodarstw wiejskich z dnia 30 IX 1921 roku* (Warszawa 1928), *Tablice wymieralności województw poznańskiego i pomorskiego 1922 roku* (Warszawa 1928), *Ludność Polski według wieku w latach 1927–1928 i 1929* (Warszawa 1930), *Miary przyrostu naturalnego Polski* (Warszawa 1931), *Polskie tablice wymieralności 1927 roku* (Warszawa 1931), *O przyroście ludności Polski w okresie od roku 1921 do 1931* (Warszawa 1932), *Dokładność rejestracji urodzeń i zgonów* (Warszawa 1936).

W pierwszym powojennym opracowaniu *Polska 1939–1945* (wyd. 1945) prof. Szulc przedstawił przez pryzmat statystyki obszarowy i ludnościowy rachunek strat i zysków państwa polskiego. Zakładał w tym opracowaniu, że „gdy wszystkie ruchy ludnościowe zostaną zakończone, ludność Polski Odrodzonej – w założeniu całkowitego wysiedlenia Niemców – wyniesie 22–23 miliony”. Trafność tego szacunku potwierdził sumaryczny spis ludności przeprowadzony przez GUS 14 lutego 1946 roku.

Zmarł 12 października 1956 roku w Warszawie.

Kazimierz Romaniuk (1908–1996)

Statystyk, demograf, rektor SGPiS, członek PTS i prezes PTD, wiceprezes GUS.

Urodził się 1 kwietnia 1908 roku w Warszawie. Pochodził z robotniczego środowiska warszawskich kolejarzy, a korzenie jego przodków wywodzą się z terenów Podlasia, które darzył dużą sympatią i często je wspominał. W 1927 roku otrzymał świadectwo dojrzałości w Państwowym Gimnazjum im. Tadeusza Rejtana w Warszawie i w tym samym roku podjął studia w Wyższej Szkole Handlowej.

W 1933 roku obronił pracę magisterską *Formy organizacyjne w przedsiębiorstwach komunalnych w Polsce*, przygotowaną pod kierunkiem prof. Maurycego Jaroszyńskiego. W 1946 roku Senat Szkoły Głównej Handlowej postanowił uznać tę pracę magisterską jako pracę doktorską. W 1955 roku otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1962 roku profesora zwyczajnego.

W latach 1930–1934 pracował w Głównym Urzędzie Statystycznym na stanowisku referenta. W 1933 roku zdał państwowy egzamin statystyczny I kategorii.

Jednocześnie był asystentem w Katedrze Ekonomii Politycznej Leona Władysława Biegeleisena w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie. Prowadził tam wykłady na temat ekonomiki przedsiębiorstwa oraz statystyki w przedsiębiorstwie. W czasie wojny pracował w Zarządzie Miejskim w Warszawie, w latach 1939–1943 w Wydziale Opieki Zdrowia, natomiast od roku 1943 na stanowisku wicedyrektora Wydziału Statystycznego. Wydział ten w znacznym stopniu kontynuował prace GUS w zakresie obsługi informacyjnej społeczeństwa w warunkach konspiracji (w tym dla delegata rządu na kraj Jana Piekalkiewicza). Badano między innymi straty poniesione w roku 1939, statystykę ruchu naturalnego ludności (szczególnie zaś informacje o zgonach) oraz warunki bytu ludności. Pod pseudonimem „Polak” niemal od początku okupacji pracował w Biurze Informacji i Propagandy ZWZ-AK.

W marcu 1945 roku został wiceprezesem GUS, stanowisko to sprawował do roku 1951. Zajmował się przede wszystkim organizacją odradzającej się po okupacji instytucji. Do pracy w GUS K. Romaniuk wrócił jeszcze w latach 1973–1975, pracując na pół etatu w Zakładzie Badań Statystyczno-Ekonomicznych GUS.

W latach 1946–1949 pracował także w łódzkim oddziale SGH, a następnie (w latach 1949–1950) w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Łodzi. Od roku 1955 wykładał w Instytucie Nauk Społecznych przy KC PZPR (następnie w Wyższej Szkole Nauk Społecznych przy KC PZPR).

Przez trzy kadencje pełnił w latach 1951–1959 funkcję prorektora, a następnie przez dwie kadencje (w latach 1959–1965) funkcję rektora SGPiS.

W latach siedemdziesiątych główny nurt zainteresowań naukowych związał z badaniami demograficznymi. Kierował ogólnopolskimi pracami prowadzonymi w ramach tzw. problemu węzłowego nt. „Optymalizacji struktur i procesów demograficznych w Polsce Ludowej”. Był założycielem i prezesem Polskiego Towarzystwa Demograficznego.

Po zakończeniu kadencji rektorskiej prof. Romaniuk kontynuował pracę naukową i dydaktyczną w SGPiS.

Do 1978 roku kierował również Katedrą Statystyki i Demografii. Po przejściu na emeryturę nadal prowadził w SGPiS zajęcia dydaktyczne, głównie wykłady oraz seminaria.

Jego badania naukowe dotyczyły zagadnień statystyczno-ekonomicznych i demograficznych. Szczególną uwagę poświęcał zagadnieniom powszechnych spisów ludności. Był współorganizatorem Powszechnych Spisów Ludności w latach 1946 i 1950, członkiem Rady Programowej i współtwórcą programów spisowych z lat: 1960, 1970, 1978 i 1988. Był autorem ponad 200 publikacji, z czego połowę stanowiły artykuły, monografie, książki naukowe, między innymi: *Statystyka ekonomiczna* (SGPiS, kilka wydań); *Elementy ogólnej teorii statystyki* (1962); *Statystyczna analiza struktury zjawisk ekonomicznych* (1972); *Wpływ czynników ogólnospołecznych na reprodukcję ludności w Polsce* (1974); *Wykłady z demografii* (1978); *Studia nad optymalizacją struktur i procesów demograficznych w PRL* (1978).

Od 1937 roku był zastępcą redaktora naczelnego pisma „Statystyka w Przedsiębiorstwie”, a w latach 1946–1950 i 1954–1971 redaktorem naczelnym „Przeglądu Statystycznego”. Publikował też w prasie codziennej, tygodniowej oraz materiałach wewnętrznych uczelni, pisał recenzje, omówienia i tłumaczenia. Kazimierz Romaniuk był głównym redaktorem pierwszego po II wojnie światowej wydania *Rocznika Statystycznego* (1947).

Od 1931 roku działał w Stowarzyszeniu Ekonomistów i Statystyków, a po wyodrębnieniu się w roku 1937 Polskiego Towarzystwa Statystycznego stał się jego aktywnym członkiem. Po II wojnie światowej brał udział w reaktywowaniu PTS, a po jego likwidacji w 1953 roku kontynuował prace w sekcji statystycznej PTE.

Uczestniczył w pracach Komitetu Nauk Demograficznych PAN, Komitetu Badań i Prognoz „Polska 2000” PAN. Brał udział w pracach następujących organizacji międzynarodowych: International Institute of Management Science, International Statistical Institute, The Royal Statistical Society.

Był jednym z inicjatorów powołania Rządowej Komisji Ludnościowej. Pracował także w Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej ds. Pracowników Nauki przy Prezesie Rady Ministrów. Do końca życia aktywnie uczestniczył

w pracach Naukowej Rady Statystycznej GUS. W uznaniu jego zasług dla statystyki oficjalnej Główny Urząd Statystyczny najważniejszą salę konferencyjną w urzędzie nr 147 nazwał jego imieniem.

Zmarł 2 kwietnia 1996 roku. Został pochowany na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

Egon Vielrose (1907–1984)

Urodził się 30 grudnia 1907 roku w Dąbrowie Górniczej. W latach 1925–1930 studiował matematykę na Uniwersytecie Warszawskim, a następnie w Wyższej Szkole Handlowej, jako specjalizację obierając kierunek ubezpieczeniowy. Wstąpił do Polskiej Korporacji Akademickiej Chrobotia w 1927 roku, a w latach 1930–1931 pełnił funkcję sekretarza, a w latach 1932–1933 – wiceprezesa Korporacji¹. Dyplom zawodowy otrzymał na tej uczelni w 1933 roku za pracę *System finansowy ubezpieczenia społecznego w Polsce*, napisaną pod kierunkiem prof. Władysława Strzeleckiego; w 1939 roku uznano, że poziom tej pracy w pełni uzasadnia przyznanie jej autorowi magisterium nauk ekonomiczno-handlowych. Już w roku 1940 uzyskał stopień doktora nauk ekonomicznych na podstawie pracy *Prognoza szeregów rozwojowych* (praca nieopublikowana), której promotorem był prof. Zygmunt Limanowski. Habilitował się na Uniwersytecie Warszawskim w 1960 roku na podstawie wcześniejszej publikacji *Zarys demografii potencjalnej* (1952).

Pracę zawodową rozpoczął w roku 1934 w Towarzystwie Ubezpieczeniowym „Vita”, w charakterze technika ubezpieczeniowego. Następnie był zatrudniony: w latach 1934–1938 na stanowisku referenta w Referacie Studiów Biura Głównego Funduszu Pracy w Warszawie, w latach 1934–1944 jako księgowy w fabryce „Wanda” Braci Pakulskich w Warszawie. Po wybuchu powstania warszawskiego przerwał pracę. Przez pewien czas mieszkał w Pławie koło Radomska i utrzymywał się z korepetycji. W latach 1946–1951 pracował na stanowisku starszego radcy do spraw statystyki w Ministerstwie Finansów. W latach 1951–1961 sprawował funkcję redaktora w Państwowym Wydawnictwie Naukowym. Od roku 1962 pracował w Instytucie Pracy w Warszawie początkowo jako konsultant, a następnie jako kierownik Zakładu Warunków Bytu.

Pracę w szkolnictwie wyższym podjął w 1935 roku w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie, gdzie do roku 1939 zajmował stanowisko asystenta Katedry Statystyki, a po zakończeniu II wojny światowej objął stanowisko wykładowcy (1945–1949). W roku akademickim 1945–1946 pracował na Uniwersytecie Łódzkim i w Oddziale Łódzkim Szkoły Głównej

¹ www.archiwumkorporacyjne.pl: Bartłomiej P. Wróblewski, Korporacja Chrobotia (Warszawa).

Handlowej, a w okresie od 1952 do 1961 roku w Wyższej Szkole Ekonomicznej (WSE) w Łodzi. Po włączeniu WSE do UŁ był zatrudniony w latach 1961–1967 na stanowisku docenta, w okresie 1964–1965 był kierownikiem Katedry Ekonometrii. Od 1959 roku do 1961 roku pracował również na Uniwersytecie Warszawskim jako adiunkt, a później jako docent w Katedrze Statystyki. Półroczne stypendium naukowe w Londynie w 1962 roku poświęcone problematyce demograficznej Czarnej Afryki po kilku latach zaowocowało zaproszeniem na Uniwersytet w Ibadanie, w Nigerii, gdzie w latach 1967–1974 prowadził prace badawcze i wykłady w Nigerian Institute of Social and Economic Research z zagadnień dochodu narodowego i planowania. Wyniki tych prac przedstawił w *Studiach Demograficznych* oraz *Africana Bulletin*. Po powrocie do kraju – do przejścia na emeryturę w 1978 roku – wykładał demografię na Uniwersytecie Warszawskim.

Był członkiem Komitetu Nauk Demograficznych PAN oraz towarzystw zagranicznych: Ekonometric Society i International African Institute. W latach 1967–1984 współredagował czasopismo pt. „Przeszłość Demograficzna Polski”, będąc zarazem jego redaktorem naczelnym. Był również konsultantem Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznym GUS, a także aktywnym członkiem Komisji Matematycznej GUS.

Dorobek naukowy Egon Vielrosego zawiera ponad 200 prac, w tym 6 książek i ponad 130 artykułów. Jego zainteresowania badawcze koncentrowały się wokół problematyki demograficznej, statystyki matematycznej, ekonometrii oraz statystyki społeczno-gospodarczej. Najważniejszymi pracami z zakresu demografii są: monografia *Elementy ruchu naturalnego* (1961); praca ta została wydana również w przekładzie angielskim, *Zarys demografii potencjalnej* (1952) oraz *Ludność Polski od X do XVII wieku* (1958).

Ważne miejsce w jego dorobku zajmują studia z zakresu demografii historycznej dotyczące głównie ruchu naturalnego, decydującego o rozwoju zaludnienia. W dwóch niemal równoczesnych, jeszcze przedwojennych pracach podjął próbę statystycznego wykorzystania herbarzy, upatrując w nich źródło zastępcze badań nad ruchem naturalnym w epoce braku źródeł bezpośrednich.

Krótki pobyt w Pławie na przełomie lat 1944 i 1945 pozwolił Egonowi Vielrosemu na opracowanie tamtejszej rejestracji metrykalnej, uwieńczoną odkrywczym wówczas stwierdzeniem, że podwojenie zapisów chrztu w latach 1720–1800 nie oznaczało podwojenia ludności, lecz tylko poprawkę rejestracji. W 1955 roku zabrał głos w prowadzonej przez historyków od wielu lat dyskusji na temat wartości źródłowej świętopietrza dla oceny zaludnienia ziem polskich w XIV wieku, zaskakując pomysłowością inicjatyw badawczych oraz znajomością stanu zachowania kwantytatywnych polskiej historii gospodarczej. Dwa lata później przedstawił swoją wizję rozwoju

zaludnienia Polski przedrozbiorowej. W demografię XIX wieku wkroczył pracą o statystyce galicyjskiej 1828–1842, stwierdzając zaniżoną umieralność nieletnich dzieci i przesadną liczbę zgonów starców oraz nieuzasadnione rozbieżności, zwłaszcza w skali powiatowej, między danymi o ruchu naturalnym i kolejnymi ujęciami stanu zaludnienia.

Udział Egona Vielroseggo w zbiorowej dyskusji nad pierwszą szerszą publikacją A. Szczypiorskiego, opartą na rejestracji metrykalnej (przodujący dziś kierunek w światowych badaniach demograficzno-historycznych), wyraził się przestrożą przed badaniem statystycznym zbyt małych zbiorowości oraz zachętą do komparatystyki z wynikami badawczymi opartymi na poprawniejszej rejestracji ludnościowej w innych krajach lub z okresu późniejszego, a także zasygnalizowaniem relacji teoretycznych między podstawowymi parametrami demograficznymi *Kilka uwag o natężeniu ruchu naturalnego ludności w Polsce w wieku XVII i XVIII* (1962).

Doświadczenia związane z demografią współczesną krajów rozwijających się ujawniły wiele analogii z ustaleniami polskiej demografii historycznej, wspierając tym samym jej możliwości badawcze. Powrót profesora do kraju zaznaczył się trzema węższymi tematycznie rozprawami dotyczącymi Królestwa Polskiego w XIX wieku: dwie z nich poświęcone były problematyce oświatowej: *Szacunek analfabetyzmu w zaborze rosyjskim* (1984), *Szkolnictwo podstawowe w byłej guberni łomżyńskiej w 1889 r.* (1984), trzecia wyznaniowej – *Ludność żydowska byłej guberni łomżyńskiej w końcu XIX w.* (1983). Nieco wcześniej opublikował rozważania teoretyczne o przyroście naturalnym w Europie od średniowiecza do końca XVIII wieku – *Ruch naturalny w krajach Europy od średniowiecza do końca XVIII w.* (1982). Rozprawa ta budzi podziw inwencją badawczą, ale i wątpliwości co do słuszności założeń, ustaleń oraz rezultatów. Wiadomo jednak, że kontrowersje i polemiki stanowią siłę napędową postępu badawczego, niewątpliwą zatem zasługą prof. Egona Vielroseggo pozostanie dynamizowanie środowiska historyków demografów z równoczesnym rozszerzaniem ich horyzontów metodycznych.

W zakresie statystyki matematycznej należy wyróżnić wymienione poniżej prace E. Vielroseggo:

- *Rozkład dochodów według wysokości*, PWG, Warszawa 1960;
- *Tablice liczb losowych*, 1951;
- *Metody statystyczne i działania na liczbach przybliżonych*, PWG, Warszawa;
- *O wielkich liczbach*, PWN, Warszawa 1960, s. 113;
- *Zadania ze statystyki matematycznej*, PWN, Warszawa 1956, s. 138 – obejmujące rachunek prawdopodobieństwa i statystykę;
- *Zbiór zadań ze statystyki* (współautor Bohdan Szulc), PWG, Warszawa 1950, s. 277.

W monografii *Rozkład dochodów według wielkości* (1960) omawia trzy typy rozkładów: Pareta, normalny i logarytmiczno-normalny. Autor stwierdził, że:

teoretycznie można by zaproponować bardzo wiele różnych typów krzywych, które dobrze zgadzałyby się z danymi statystycznymi dotyczącymi dochodów. Sama zgodność jednak jeszcze nie wystarcza, przy wyborze typu funkcji kierujemy się poza tym jeszcze pewnymi innymi kryteriami, a mianowicie:

- 1) czy dany typ funkcji można wyprowadzić z założeń dostatecznie realizowanych,
- 2) czy łatwo operować tą funkcją,
- 3) czy parametry funkcji można w prosty sposób interpretować ekonomicznie.

Najważniejszym, zdaniem autora, jest kryterium 1 i 3. Autor bada w pierwszym rozkładzie dochodów w okresie międzywojennym 1929–1938 i w pierwszych latach po wojnie 1946. Z badań tych wynika, że dochody fundowanych (nierolników i rolników) można przedstawić z dużą dokładnością w postaci krzywej Pareta. Analiza rozkładów dochodów według wysokości dochodów w latach (1955–1958) prowadzi do stwierdzenia, że rozkłady te są prawie dokładnie logarytmiczno-normalne. Jeśli chodzi o cały rozkład dochodów dla poszczególnych grup pracowników (fizycznych, umysłowych, mężczyzn, kobiet w różnych działach i gałęziach przemysłu), to stwierdzamy, że odpowiada on również w przybliżeniu rozkładowi logarytmiczno-normalnemu. Autor wprowadza pojęcie współczynnika podobieństwa (aktualnie nazywanego współczynnikiem podobieństwa Vielrosego). Współczynnik ten wyraża stopień zgodności podobieństwa. Praktyczne obliczanie polega na tym, że zestawiamy za sobą liczebności poszczególnych przedziałów w obu porównywanych szeregach i z każdej pary liczebności (odpowiadającej tej samej klasie dochodów) wybieramy liczebność mniejszą. Sumę tych wszystkich mniejszych liczebności nazywamy współczynnikiem podobieństwa. Zauważmy, jeżeli średni poziom dochodów dwóch grup (np. średnich arytmetycznych, mediany) jest mniej więcej jednakowy, to w takich przypadkach współczynnik podobieństwa rozkładów może być wysoki. Gdy jednak przeciętny poziom dochodów w dwóch porównywalnych grupach jest bardzo różny, to i same rozkłady także tylko w niewielkim stopniu zachodzą na siebie.

Godna podkreślenia jest książka pt. *Zadania ze statystyki matematycznej* (1956), którą można traktować jako pierwszy podręcznik ze statystyki matematycznej i metody reprezentacyjnej wydany w języku polskim. Praca zawiera najważniejsze problemy które służą zarówno osobom studiującym statystykę matematyczną, jak i również pragnącym nabrać wprawy w stosowaniu jej metod. W przedmowie autor wskazuje na zalety tej książki: „Mogą korzystać z niej słuchacze wydziałów statystyki i studium statystycznego jak też studenci innych wydziałów i kierunków, (...) na których jest

wykładana statystyka matematyczna. W związku z tym przykłady zostały zaczerpnięte z różnych dziedzin". Istotnym walorem tej książki są zadania, które zawierają dane empiryczne z wielu dyscyplin i są zaczerpnięte z ponad 60 artykułów naukowych, głównie z zagranicy. Każdy rozdział zawiera wzory potrzebne do rozwiązania zadań, jak również typowe przykłady z pełnymi rozwiązaniami, a na końcu są odpowiedzi do wszystkich 120 zadań. Struktura tej książki przedstawia się następująco:

1. Niektóre rozkłady prawdopodobieństwa (dwumianowy, Poissona, normalny),
2. Sprawdzanie hipotez dotyczących zgodności rozkładu teoretycznego z empirycznym oraz hipotez dotyczących niezależności,
3. Sprawdzanie hipotez dotyczących wartości średnich,
4. Sprawdzanie hipotez dotyczących wariancji,
5. Metoda reprezentacyjna.

Interesującą i inspirującą pracą z zakresu ekonometrii było studium nt. *Próba wyznaczenia elastyczności popytu na przewozy pasażerskie koleją żelazną* (1963).

Autor wykorzystuje dane dotyczące przejazdów na PKP przed i po podwyżce taryfy, aby wyznaczyć elastyczność popytu na przewozy pasażerskie. Dochodzi do wniosku, że zbyt znaczna podwyżka mogłaby doprowadzić do spadku ogólnych przychodów z ruchu pasażerskiego. W artykule *W sprawie porównania budżetów rodzin* (1963) wysunięta była koncepcja budowy wskaźnika kosztów utrzymania opartego na zupełnie nowych podstawach, przy czym nie były potrzebne informacje o ilościach ani o cenach poszczególnych artykułów i usług. W artykule *Kilka uwag o budżetach czasu kobiet* (1965) podana jest metoda pozwalająca na zbadanie budżetów czasu w aspekcie dynamicznym. W szczególności chodziło o ustalenie, jak zmieniłby się budżet czasu pracującej kobiety, gdyby skrócono dzień pracy. Wnioski z tego badania wskazują na potrzeby, jakie by się pojawiły w razie skrócenia dnia pracy.

W artykule *Zróznicowanie częstości urodzeń w Polsce* (*Przegląd Statystyczny* 1965) wprowadził metody ekonometryczne do zagadnień demograficznych i wykazał ich przydatność.

Prowadził również badania związane z regionem łódzkim nad problemami:

- umieralność w regionie łódzkim;
- handel w rejonie Bełchatowa.

Dzięki biegłej znajomości języka angielskiego i języka rosyjskiego udośćpełnił, tłumacząc na język polski, kilka podstawowych opracowań obcych z zakresu statystyki, demografii i ekonomii.

Do najważniejszych pozycji przetłumaczonych przez Egona Vielrosego należy zaliczyć poniżej wymienione:

- *Ekonomia matematyczna*, R.G.D. Allen, PWN 1961, XV, s. 889;
- *Rozwój i zacofanie gospodarcze: studia z teorii rozwoju gospodarczego*, Harvey Leibenstein, PWN, 1963, s. 310;
- *Podstawy nowoczesnej statystyki*, John E. Freund (współautor z S. Czerwiński), PWE 1968, 1971, s. 419;
- *Historia gospodarcza ludności świata*, Carlo M. Cipolla, PWN, s. 105;
- *Ekonometria przestrzenna*, J.H.P. Paelinck, L.H. Klaassen, PWN 1983, s. 211;
- *Programowanie dynamiczne*, Richard E. Bellman, Stuart E. Dreyfus, PWN, 1967, s. 349;
- *Wprowadzenie do ekonometrii*, Georges Rotter, PWE, 1963, s. 183;
- *Zasady analizy ekonomicznej*, Paul Samuelson, PWN, 1959, s. 427;
- *Co to jest matematyka?*, Richard Courant, Herbert Robbins, PWN, 1962, s. 654, Prószyński i S-ka 1998, s. 520;
- *Lokalizacja działalności gospodarczej*, Edgar M. Hoover, PWN, 1962, s. 405.

Cały obszerny i wielostronicowy dorobek naukowy Egona Vielrosego świadczy o jego wybitnych kwalifikacjach metodologicznych, szerokich zainteresowaniach, wysokiej kulturze naukowej oraz bardzo cennym wyczuciu współczesnej problematyki, której opracowanie pomaga w poznaniu i kierowaniu procesami społecznymi. Taką opinię wyrażają m.in. profesorowie Lange, Strzelecki, Rosset, Ziomek, Kryński.

W kontaktach międzyludzkich prof. Egon Vielrose był człowiekiem skromnym i życzliwym. Cechowały go: ogromna pracowitość, niewyczerpana pasja badawcza, niezwykła zwięzłość słowa, dbałość o poprawne zastosowanie metod statystycznych w badaniach demograficznych i społecznych. Zmarł nagle 21 października 1984 roku i został pochowany na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Warszawie.

Statystyka w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Łodzi w latach 1950–1961

4.1. Uwagi wstępne

Rozporządzenie Rady Ministrów z 3 marca 1950 roku zawierało postanowienie o powołaniu państwowej szkoły akademickiej o nazwie Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Łodzi (WSE w Łodzi). Była ona kontynuacją OŁ SGH (SGPiS), kierunku ekonomicznego na Wydziale Prawno-Ekonomicznym UŁ oraz Wyższej Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego w Łodzi. Wydział Spółdzielczy tej ostatniej uczelni został przeniesiony na Wydział Handlu nowo powstałej Szkoły.

Rektorami WSE w Łodzi byli kolejno: prof. dr Remigiusz Bierzanek 1949/50–1951/52, zastępca prof. dr Zygmunt Izdebski 1952/53–1953/54, doc. dr Jerzy Rachwański 1954/55–1955/56, zastępca prof. dr Zygmunt Izdebski 1956/57, prof. dr Edward Rosset 1957/58–1960/61.

Od roku akademickiego 1953/54 pojawiła się funkcja prorektora, którą pełnili: doc. dr Jerzy Rachwański 1953/54, 1958/59; doc. dr Edward Rosset 1954/55–1956/57, z-ca prof. Edward Wojciechowski 1954/55–1955/56, 1959/60–1960/61.

W roku akademickim 1954/55 utworzono Studium Zaoczne, a w następnym Wydział Finansów. Od 1958/59 roku funkcjonowały tylko dwa wydziały: Wydział Handlowo-Towaroznawczy (który powstał z połączenia dwóch wydziałów: Handlu i Towaroznawstwa) oraz Wydział Przemysłu. W tablicy 4.1 podajemy nazwiska dziekanów, prodziekanów i kierowników jednostek organizacyjnych WSE.

Tablica 4.1. Jednostki organizacyjne i ich kierownicy w WSE w Łodzi 1949/50–1960/61

Lp.	Nazwa jednostki organizacyjnej	Pełniona funkcja	Nazwiska osób i okres wykonywania funkcji
1	Wydział Finansów	Dziekani	p.o. z-ca prof. mgr Michał Bieniek 1955/56; z-ca prof. mgr Tadeusz Olszewski 1956/57–1957/58
		Prodziekani	vacat w 1955/56 i 1956/57, z-ca prof. mgr Jan Trusiewicz 1957/58, z-ca prof. mgr Jan Mujżel 1957/58
2	Wydział Handlowo-Towaroznawczy	Dziekani	z-ca prof. mgr Władysław Welfe 1958/59–1959/60, prof. nadzw. dr Józef Iwiński 1960/61
		Prodziekani	z-ca prof. dr Halina Mortimer-Szymczak 1958/59, doc. dr Waław Kirkor 1960/61

Źródło: na podstawie *Spisu wykładowców i składu osobowego WSE 1952–1956*.

4.2. Przedmioty statystyczne i ich wykładowcy

126

W roku akademickim 1952/53 statystykę teoretyczną wykładał z-ca profesora dr Edward Rosset, a ćwiczenia prowadził adiunkt mgr Władysław Welfe i asystenci: mgr Zdzisław Michałekiewicz, mgr Bogusław Tarczyński i mgr Zofia Zarzycka. Matematykę wyższą wykładał prof. dr Witold Janowski.

W roku akademickim 1953/54 do zespołu statystyków dołączył asystent mgr Marian Piwowarski, a matematykę wyższą wykładał adiunkt mgr Romuald Zawadzki. Ćwiczenia prowadziła asystent Danuta Wierzbicka.

W roku akademickim 1954/55 do matematyków dołączył asystent mgr Leon Mikołajczyk.

W roku akademickim 1955/56 ćwiczenia ze statystyki prowadzili: z-ca prof. mgr Władysław Welfe, adiunkt mgr Zbigniew Michałekiewicz, adiunkt mgr Zofia Zarzycka.

Do matematyków dołączył asystent mgr Ryszard Guzek. W tablicach 4.2.–4.5 przedstawione są przedmioty statystyczne i wykładowcy prowadzący te przedmioty w latach 1952–1956.

Tablica 4.2. Przedmioty statystyczne wykładane w Wyższej Szkole Ekonomicznej w roku akademickim 1952/53

Przedmiot	Wydział	Wykładowcy	Godziny			Semestr
			razem	wykład	ćwiczenia	
Statystyka teoretyczna	Przemysłu oddz. Ekonomiki przemysłu	E. Rosset	136	68	68	I i II
Statystyka teoretyczna	oddz. Planowania inwestycji	E. Rosset	136	68	68	I i II
Statystyka teoretyczna	Handlu oddz. Ekonomiki handlu wewnętrznego	E. Rosset	136	68	68	I i II
Statystyka teoretyczna	oddz. Towaroznawstwa artykułów przemysłowych	E. Rosset	136	68	68	V i VI
Wykłady monograficzne: a) Metoda reprezentacyjna b) Statystyka pracy c) Statystyka matematyczna d) Indeksy ekonomiczne Seminarium magisterskie Konsultacje	Kier. Statystyka Studia II stopnia	E. Rosset T. Nagórski W. Kryszicki W. Welfe E. Rosset E. Rosset	39 60 30	39 – –	– 60 30	IX i X
Wykłady monograficzne: a) Statystyka teoretyczna b) Elementy matematyki wyższej c) Statystyka ekonomiczna Seminarium magisterskie Konsultacje	Kier. Statystyka Studia II stopnia	E. Rosset W. Kryszicki T. Nagórski W. Janowski E. Rosset E. Rosset	51 34 17	51 –	– 34 17	VIII

Tablica 4.3. Przedmioty statystyczne wykładane w WSE w roku akademickim 1953/54

Przedmiot	Wydział	Wykładowcy	Godziny			Semestr
			razem	wykład	ćwiczenia	
1	2	3	4	5	6	7
Statystyka ekonomii i przemysłu	Przemysłu oddział Ekonomiki przemysłu	Wł. Welfe	120	60	60	III i VI
Statystyka ekonomii i przemysłu	Przemysłu oddział Ekonomiki przemysłu	Wł. Welfe	120	60	60	V i VI
Statystyka ekonomiczna i inwestycji budownictwa	Oddział Planowania inwestycji	Wł. Welfe	120	60	60	III i IV
Statystyka ekonomiczna i inwestycji budownictwa	Oddział Planowania inwestycji	Wł. Welfe	120	60	60	IV i VI
Statystyka ekonomiczna i handlu	Handlu Oddział Ekonomiki handlu wewnętrznego	Wł. Welfe	120	60	60	III i IV
Statystyka ekonomiczna i handlu	Handlu Oddział Ekonomiki handlu wewnętrznego	Wł. Welfe	120	60	60	V i VI
Statystyka teoretyczna	Oddział Towaroznawstwa artykułów przemysłowych	E. Rosset	120	60	60	V i VI
Wykład monograficzny metody statystyki w handlu	Kierunek Ekonometria handlu wewnętrznego Studia II Stopnia	E. Rosset	39	39	–	IX
Statystyka handlu	Kierunek Ekonometria handlu wewnętrznego Studia II Stopnia	E. Rosset	51	51	–	VIII

1	2	3	4	5	6	7
Wykłady monograficzne a) statystyka teoretyczna b) statystyka matematyczna c) indeksy ekonomiczne	Kierunek Ekonomie- tria handlu wewnętrznego Studia II Stopnia	E. Rosset W. Krysicki Wł. Welfe	39	39	–	
Seminarium magisterskie Konsultacje	Kierunek Statystyki II Stopnia	E. Rosset	60	–	60	IX i X
Statystyczna kontrola jakości towarów	Kierunek Towaro- znawstwa artykułów przemysłowych	E. Rosset W. Krysicki	30 17	– –	30 17	VIII

Źródło: jak w tablicy 4.1.

Tablica 4.4. Przedmioty statystyczne wydziału w WSE w roku akademickim 1954/55

Przedmiot	Wydział	Wykładowcy	Godziny			Se- mestr
			razem	wy- kłady	ćwi- czenia	
1	2	3	4	5	6	7
Statystyka	Przemysłu Oddział	Z. Michał- kiewicz	136	68	68	I i II
Statystyka	Ekonomiki Przemysłu	Wł. Welfe	136	68	68	III i IV
Statystyka	Oddział Ekonomiki	Z. Michał- kiewicz	136	68	68	I i II
Statystyka	inwestycji i budownictwa	Wł. Welfe	136	68	68	III i IV
Statystyka	Oddział Finan- sów i rachun- ków przemysłu	Z. Michał- kiewicz	136	68	68	I i II
Statystyka	Kurs magi- sterski dla absolwentów I st. Wyż- szych Szkół Technicznych	E. Rosset	51	34	17	II i III

Tablica 4.4 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7
Statystyka	Handlu Oddział Eko- nomiki handlu wewnętrznego	E. Rosset	136	68	68	I i II
Statystyka		E. Rosset	136	68	68	III i IV
Statystyka	Oddział Finan- sów rachun- ków handlu	E. Rosset	136	68	68	I i II
Statystyczne meto- dy w planowaniu obrotu towaro- wego (wykład magisterski)	kier. Ekono- miki handlu wewnętrznego, II st. Towaro- znawstwa	Wł. Welfe	51	51	–	VIII
Statystyka	Sekcja Towa- roznawstwa artykułów przemysłowych	E. Rosset	68	34	34	I i II
Statystyka		E. Rosset	136	68	68	III i VI
Statystyczna kon- trola jakości		W. Krysiński	51	51	–	VIII

Źródło: jak w tablicy 4.1.

130

Tablica 4.5. Przedmioty statystyczne wydziału w WSE w roku akademickim 1955/56

Przedmiot	Wydział	Wykładowcy	Godziny			Se- mestr
			razem	wy- kłady	ćwi- cze- nia	
1	2	3	4	5	6	7
Statystyka teoretyczna	Przemysłu Oddział	E. Rosset	102	51	51	I i II
Statystyka	Ekonomiki przemysłu	Z. Michał- kiewicz	68	34	34	III i IV
Statystyka		Wł. Welfe	68	34	34	V i IV
Statystyka	Oddział Ekonomiki	Z. Michał- kiewicz	68	34	34	III i IV
Statystyka	inwestycji i budownictwa	Wł. Welfe	68	34	34	V i VI
Statystyka	Oddział Finan- sów i rachun- ków przemysłu	Z. Michał- kiewicz	68	34	34	III i IV

1	2	3	4	5	6	7
Statystyka	Kurs magisterski dla absolwentów I st. Wyższych Szkół Technicznych	E. Rosset	51	34	17	I i II
Statystyka teoretyczna	Finansów handlu	E. Rosset	102	51	51	I i II
Statystyka		E. Rosset	68	34	34	III i IV
Statystyka	Oddział Ekonomiki handlu wewnętrznego	Wł. Welfe	68	34	34	V i VI
Statystyka	Oddział Finansów i rachunków przemysłu	E. Rosset	68	34	34	III i IV
Statystyka teoretyczna	Towaroznawstwa sekcja Towaroznawstwa i artykułów przemysłowych	E. Rosset	68	34	34	I i II
Statystyka		E. Rosset	68	34	34	III i IV
Statystyka teoretyczna	Studium zaoczne Kurs magisterski dla absolwentów I st. Studiów Technicznych	E. Rosset	50	–	–	III i IV r. a. 1954/55
Statystyka teoretyczna		E. Rosset	80	60 nauki własnej		W roku akademickim 1955/56
Statystyka ekonomiczna		E. Rosset	80	Nauka własna		

Źródło: Spis wykładów i skład osobowy WSE 1952–1956.

4.3. Działalność naukowa Katedry Statystyki

W tym punkcie przedstawimy sprawozdanie z działalności naukowej Katedry Statystyki funkcjonującej w ramach Wydziału Handlowo-Towaroznawczego, w skład której wchodziły dwa zakłady: Statystyki i Matematyki. Kierownikiem Katedry i Zakładu Statystyki był prof. Edward Rosset, a kierownikiem Zakładu Matematyki był dr Romuald Zawadzki.

W Zakładzie Statystyki były zatrudnione następujące osoby: Edward Rosset, Władysław Welfe, Egon Vielrose, Zbigniew Michałkiewicz, Zofia

Zarzycka, Bogusław Tarczyński oraz Seweryn Stańkiewicz i Andrzej Ro-mejko na 1/2 etatu.

Natomiast w Zakładzie Matematyki pracowali: Romuald Zawadzki, Danuta Wierzbicka, Władysław Wendort, Teresa Galanciak i Andrzej Lewandowski.

Tablica 4.6. Sprawozdanie z działalności naukowej Zakładu Statystyki w okresie 1954–1960

Rodzaj opracowania	Prace		Razem
	publikowane	niepublikowane	
Monografie	5		5
Przyczynki naukowe	16	16	32
Podręczniki akademickie	1		1
Skrypty	0	0	0
Artykuły	11	4	15
Inne opracowania	11	8	19
Razem	44	28	72

Źródło: na podstawie Sprawozdania z pracy naukowo-badawczej Katedry Statystyki za lata 1954–1960.

132

Główne kierunki badań Zakładu to:

1. Współczesne zagadnienia demograficzne,
2. Badanie warunków bytowych ludności,
3. Zagadnienia statystyki obrotu towarowego,
4. Problemy statystyki produkcji i wydajności pracy.

Najważniejsze osiągnięcia naukowe Zakładu:

1. W zakresie badań naukowych monografia R. Rosseta: *Proces starzenia się ludności. Studium demograficzne* (1959).

2. W zakresie podręczników W. Welfe: *Statystyka handlu* (1957).

Pracownicy Zakładu Statystyki współpracowali z jednostkami państwowymi i samorządowymi:

1. Rada naukowo-ekonomiczna przy Miejskiej Komisji Prognozowania Gospodarczego (MKPG): prof. Rosset – przewodniczący;

2. Główny Urząd Statystyczny: prof. Welfe – konsultant;

3. Wydział Statystyki Miejskiej Rady Naukowej (MRN): prof. Rosset i prof. Welfe – konsultanci;

4. Ośrodek Badawczy Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Włókienniczo-Odzieżowego i Skórzanego: mgr Michałkiewicz, mgr Zarzycka, mgr Tarczyński – konsultacja i bezpośredni udział w prowadzeniu badań;

5. Rada Ekonomiczna przy Prez.: prof. Welfe – udział w pracach zespołu instrumentów analizy rynku;

6. Min. Handlu Wewnętrznego: prof. Welfe – udział w pracach podkomisji. Współpraca z innymi katedrami i instytucjami naukowymi:

1. L'Institut National d'Etudes Demographiques kierowany przez prof. Sauvy/Paryż – prof. Rosset nawiązał bezpośredni kontakt;

2. PAN – prof. Rosset – członkostwo w komitetach;

3. SGPiS IGS – prof. Rosset – współpraca naukowa;

4. Instytut Medycyny Pracy – mgr Michałkiewicz i mgr Zarzycka – współpraca naukowa;

5. Instytut Handlu Wewnętrznego – prof. Welfe – współpraca naukowa;

6. Łódzkie Towarzystwo Naukowe – prof. Rosset i prof. Welfe – współpraca naukowa.

Udział członków Zakładu w konferencjach krajowych i zagranicznych:

1. Konferencja Teoretyczna Młodej Kadry WSE Łódź, maj 1955 r. Referaty wygłosili: prof. Welfe, mgr Michałkiewicz, mgr Zarzycka i mgr Tarczyński;

2. Konferencja Katedr Statystyki WSE – Zakopane 1958 r. Udział wzięli: prof. Rosset, prof. Welfe, mgr Michałkiewicz;

3. Konferencja zorganizowana przez Katedrę Statystyki Matematycznej SGPiS 1959 r. z udziałem prof. Welfe;

4. Seminarium Międzynarodowe Demografów w 1959 r. w Dubrowniku z udziałem prof. Rosseta;

5. Międzynarodowa Konferencja zorganizowana przez PAN w sprawie bilansów gospodarki narodowej, Warszawa 1959 r. Udział wzięli: prof. Rosset i prof. Welfe;

6. Konferencja w sprawie teorii cen zorganizowana przez Zakład Badań Ekonomicznych PAN, Warszawa 1959 r. Udział wzięli prof. Welfe;

7. Konferencja w sprawie metod badań budżetów rodzinnych zorganizowana przez GUS w Warszawie w 1956 r. Udział wzięli: prof. Rosset, prof. Welfe, mgr Tarczyński;

8. II Zjazd Ekonomistów Polskich, Warszawa 1956 r. Udział wzięli: prof. Rosset i prof. Welfe;

9. Różne sesje naukowe PAN – udział w nich brał prof. Rosset.

Poniżej prezentujemy opracowania naukowe pracowników z Zakładu Statystyki WSE.

Prof. dr Edward Rosset:

1. *Z historii polskiej myśli statystycznej*. Rękopis. 1954 r.

2. *Jan Długosz – pierwszy statystyk Ziemi Krakowskiej*. Rękopis (1954).

3. *U źródeł polskiej myśli statystycznej*. Rękopis. (1954).

4. Stefan Szulc, *Metody Statystyczne*. Recenzja podręcznika akademickiego zamieszczona w „Przeglądzie Statystycznym” nr 1–2 (1954).

5. *Drogowskazem nauki jest Prawda*. Artykuł zamieszczony w czasopiśmie „Po prostu” 6.11.(1954).

6. Przedmowa do książki Szturm de Sztrema *Elementy Demografii*, PWG, (1954).

7. Redakcja polskiego przekładu pracy zbiorowej radzieckich statystyków: *Teoria statystyki*. PWN (1956).

8. *Trwanie życia w Polsce w świetle tablic wymieralności*. Rękopis 1955 r.

9. *Ewolucja trwania życia ludzkiego*. Rękopis. (1955).

10. *Metodologia badań ankietowych*. Rękopis. (1955).

11. *Zapomniane funkcje biometryczne*. Artykuł zamieszczony w „Zeszytach Naukowych” WSE w Łodzi (1957).

12. *Prognozy demograficzne*. Artykuł zamieszczony w „Zeszytach Naukowych” WSE nr 5 (1958).

13. *Perspektywy demograficzne krajów Europy Zachodniej*. Artykuł zamieszczony w czasopiśmie „Sprawy Międzynarodowe” nr 4–5 (1959).

14. *Proces starzenia się ludności. Studium demograficzne*. PWG (1959).

15. *Sto lat polskich tablic wymieralności*. Rękopis (1959).

16. *Tablice wymieralności jako barometr postępu społeczeństwa*. Artykuł zamieszczony w „Ekonomiście” nr 5 (1959).

17. *Perspektywy demograficzne* (PWG).

18. *Ludność produkcyjna w Polsce, jej liczba i perspektywy rozwojowe*, „Zeszyty Naukowe” WSE w Łodzi 10/60.

19. *Proporcja ludności nieprodukcyjnej jako problem ekonomiczny i społeczny*, „Zeszyty Naukowe” UŁ, seria I, z. 18.

20. *Polska na mapie demograficznej Europy w okresie Millenium*, „Zeszyty Naukowe” UŁ.

21. *Starzenie się ludności produkcyjnej w Polsce i na świecie*, „Kultura i społeczeństwo” 1/61.

22. *Demografia Łodzi w okresie XV-lecia 1945–1960* (rozdział w *Księdze Pamiątkowej Piętnastolecia m. Łodzi*).

Z-ca prof. Władysław Welfe:

1. *Obliczanie indeksu fizycznych rozmiarów produktu społecznego*. Artykuł zamieszczony w „Przeglądzie Statystycznym” nr 1–2 (1954).

2. *Metoda grupowania – poważnym narzędziem analizy ekonomicznej wykonania planów gospodarczych*. Artykuł zamieszczony w „Biuletynie 308” Łódź, nr 6 (1954).

3. *Obliczanie dochodu narodowego w warunkach ograniczonych*. Opracowanie powielane (1954).

4. *Statystyka społeczno-gospodarcza*. Rozdział: *Statystyka Handlu*. Polgos (1954).

5. *Teoretyczne zagadnienia obliczania produkcji globalnej*. Rękopis (1954).

6. *Aktualne zagadnienia obliczania produkcji globalnej w przemyśle*. Rękopis (1954).

7. *Statystyka społeczno-gospodarcza*. Wydanie II. Rozdział *Statystyka zaopatrzenia materiałowo-technicznego i Statystyka obrotu towarowego*. Polgos (1956).

8. *Bilanse towarowe*. Rękopis (1959).

9. *Badanie dynamiki produkcji czystej*. Rękopis. (1955).

10. *Wskaźniki produkcji przemysłowej w Polsce*. Rękopis (1955).

11. *Ceny środków produkcji*. Opracowanie zbiorowe. Wypowiedź w sprawie danych porównywalnych. Polgos (1956).

12. *Aktualne zagadnienia statystyki*. Artykuł zamieszczony w „Wiadomościach Statystycznych” nr 1 (1956).

13. *Jak nie należy obliczać indeksu cen*. Artykuł zamieszczony w „Wiadomościach Statystycznych” nr 1 (1956).

14. *Potrzeba i praktyczne możliwości obliczania produkcji czystej w przedsiębiorstwie przemysłowym*. Rękopis (1956).

15. *Statystyka Handlu*. Podręcznik akademicki PWG (1957).

16. *Przyczynek do teorii indeksów o stałej strukturze*. Artykuł zamieszczony w „Przeglądzie Statystycznym” nr 1–2 (1957).

17. *Produkcja czysta a potrzeba analizy działalności produkcyjnych przedsiębiorstw przemysłowych*. Rękopis (1957).

18. *Mały słownik ekonomiczny*, hasło: metodyka i praktyka obrotu towarowego, Polgos (1959).

19. *Funkcje spożycia i funkcje popytu*. Rękopis (1959).

20. *Popyt i podaż na rynku socjalistycznym jako podmiot badania* (prac doktorska) PWG Warszawa (1960).

21. *Problemy teorii i praktyki indeksów produkcji* (praca habilitacyjna, wyk. 70%).

Adiunkt mgr Zbigniew Michałkiewicz:

1. *O wyborze właściwego miernika produkcji przy obliczaniu wydajności pracy w przemyśle*. „Przegląd Statystyczny” nr 3 (1955).

2. *Problematyka zastosowania mierników produkcji wyrażonych czasem dla mierzenia wydajności pracy w przemyśle*. Rękopis (1955).

3. *Ceny porównywalne w przemyśle odzieżowym*. „Wiadomości Statystyczne” nr 1 (1957).

4. *Problematyka obliczania wydajności pracy w przedsiębiorstwach przemysłu odzieżowego*. „Zeszyty Naukowe” WSE w Łodzi, nr 2 (1957).

5. *Przyczynek do warunków mieszkaniowych łódzkich włóknarzy*. Rękopis (1959).

6. *Przydatność zawodowa robotników przemysłowych w starszym wieku oraz problem ich racjonalnego zatrudnienia* (praca doktorska) (1960).

7. *Przeciętne trwanie życia w wieku produkcyjnym w Polsce i w innych krajach*, „Zeszyty Naukowe” WSE w Łodzi (1960).

Starszy asystent mgr Bogusław Tarczyński:

1. *Niektóre zagadnienia analizy wykorzystania czasu pracy*. „Przegląd Statystyczny” nr 3–4 (1954).
2. *Analiza wykorzystania czasu pracy w przemyśle dziewiarskim*. Rękopis (1955).
3. Nota bibl.: *Statisticky Obzor*, 1955. „Przegląd Statystyczny” nr 1 (1956) (współautor).
4. *O metodzie grupowania budżetów studenckich według stopnia zamożności*. „Wiadomości Statystyczne” nr 3 (1959), (współautor).
5. *Zainteresowania kulturalne studentów na tle badań budżetów studenckich*. Rękopis (1959).
6. *Uwagi na temat badań budżetów studenckich*. Rękopis (1959).
7. *Warunki bytowe ludności robotniczej m. Łodzi* (rozprawa doktorska) (1960).
8. *Struktura rodzin robotników łódzkich*, „Zeszyty Naukowe” WSE w Łodzi (1960).

Starszy Asystent mgr Zofia Zarzycka:

1. *Rodzaje wskaźników wydajności pracy w przemyśle dziewiarskim*. Rękopis (1955).
2. *O mierzeniu produkcji dla analizy wydajności pracy w przemyśle dziewiarskim*. „Przegląd Statystyczny” nr 4 (1956).
3. Nota bibl.: *Statisticky Obzor*, 1955. „Przegląd Statystyczny” nr 1 (1956), (współautor).
4. *Z badań nad budżetem czasu łódzkich włókniaerek*. „Praca i Zabezpieczenia Społeczne” (1959).
5. *Budżet czasu łódzkich włókniaerek*. Biuletyn Ośrodka Badawczego Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Włókienniczego Odzieżowego i Skórzanego. Sierpień (1959).
6. *O metodzie grupowania budżetów studenckich według stopnia zamożności*. „Wiadomości Statystyczne” nr 3 (1959), (współautor).
7. *Ekonomiczne i społeczne aspekty pracy zawodowej kobiet* (praca doktorska) (1960).
8. *Budżet pracy kobiet pracujących zawodowo – na przykładzie kobiet zatrudnionych w przemyśle bawełnianym*, „Zeszyty Naukowe” WSE w Łodzi.

4.4. Nauczyciele akademicki statystyki

W tej części przedstawiamy sylwetki znaczących dla rozwoju nauki polskiej wykładowców przedmiotów głównie statystycznych zarówno zatrudnionych w Katedrze Statystyki, jak i pracujących na godziny zlecane.

Wśród najbardziej zaangażowanych nauczycieli akademickich z tego okresu wyróżniamy Włodzimierza Krysickiego (jako gościa), Edwarda Rosseta, Władysława Welfe i Teodora Nagurskiego.

Włodzimierz Sylwester Krysicki (1905–2001)

Urodził się 1 stycznia 1905 roku w Warszawie. Ukończył znaną warszawską szkołę średnią Wojciecha Górskiego (później św. Wojciecha) w 1923 roku. W tym samym roku wstąpił na Uniwersytet Warszawski, w którym ukończył studia licencjackie w 1928 roku. Stopień magistra filozofii w zakresie matematyki uzyskał w 1930 roku na Wydziale Filozoficznym UW. W czasie studiów, jak wspominał, był słuchaczem wykładów ze statystyki matematycznej Jerzego Sławy-Neymana w roku akademickim 1924/1925. Stąd jego pierwsze wykłady z tego przedmiotu w Uniwersytecie Łódzkim oraz w Wyższej Szkole Ekonomicznej, gdzie prowadził również zajęcia z metody reprezentacyjnej i Statystycznej Kontroli Jakości

W okresie międzywojennym napisał wspólnie z W. Wójtowiczem podręcznik matematyki dla I klasy gimnazjum, a także wykładał na kursach prowadzonych przez Politechnikę Warszawską.

W kampanii wrześniowej W. Krysicki walczył w stopniu podporucznika w armii generała Kleeberga. W październiku powrócił do Warszawy i do września 1941 roku pracował w technikum mechanicznym. Od stycznia 1940 roku do wybuchu powstania warszawskiego brał udział w tajnym nauczaniu klas maturalnych w Liceum św. Wojciecha. Po upadku powstania pracował dalej w tajnym nauczaniu w Pruszkowie.

We wrześniu 1945 roku zatrudniony został jako starszy asystent w Katedrze Matematyki w powołanej do życia 24 maja 1945 roku Politechnice Łódzkiej. W październiku 1945 roku objął stanowisko profesora kontraktowego w zakresie statystyki i matematyki w Wyższej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego w Łodzi (przeniesionej później do Olsztyna – obecnie nosi nazwę Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego). W 1946 roku rozpoczął wykłady zleczone na Uniwersytecie Łódzkim, najpierw z biometryki, a później dodatkowo z analizy matematycznej. W późniejszych czasach będzie jeszcze pracował na pół etatu na Wydziale Matematyczno-Fizyczno-Chemicznym Uniwersytetu Łódzkiego, prowadząc prace magisterskie z probablistyki, a także dodatkowo na innych łódzkich uczelniach, a mianowicie Wieczorowej Szkole Inżynierskiej (w latach 1952–1954), a także Wyższej Szkole Ekonomicznej (w latach 1953–1955).

W 1948 roku zostaje adiunktem w Katedrze Matematyki Politechniki Łódzkiej. W 1950 roku Włodzimierz Krysicki broni na Politechnice Warszawskiej rozprawę pt. *Twierdzenie graniczne o wyrazach wyższego rzędu w zagadnieniu Bayesa*.

W 1955 roku otrzymuje nominację z Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej na stanowisko docenta Politechniki Łódzkiej, a w 1962 roku uzyskuje tytuł profesora nadzwyczajnego. Tytuł profesora zwyczajnego otrzymuje w 1973 roku.

Jest autorem lub współautorem wielu podręczników z matematyki i statystyki. Najbardziej znany spośród nich to *Analiza matematyczna w zadaniach*, cz. I oraz cz. II (współautorstwo L. Włodarski). Część pierwsza miała 29 wydań. Została przetłumaczona na język angielski (Pergamon Press) i niemiecki (B.G. Teubner). Innym znanym podręcznikiem jest książka pt. *Rachunek prawdopodobieństwa i statystyka matematyczna w zadaniach*, cz. I oraz cz. II, PWN (współautorzy: J. Bartos, W. Dyczka, K. Królikowska, M. Wasilewski), Warszawa.

Opublikował również wiele cennych książek popularyzatorskich, np. *Z matematyką za pan brat*, 1985, Iskry (współautor R. Jajte), oraz *Z geometrią za pan brat*, 1992, Iskry (współautorzy: H. Pisarewska, T. Świątkowski).

Edward Rosset (okres 1950–1961)

Edward Rosset jako kierownik Katedry Statystyki WSE zainicjował zadania wynikające z konieczności napisania skryptów z tych przedmiotów, dla których nie było odpowiednich podręczników. W katedrze zostały opracowane trzy skrypty:

1. *Statystyka społeczna* – Z. Rogozińskiego,
2. *Statystyka handlu* – W. Welfe,
3. *Historia statystyki* – E. Rosseta.

Ponadto pod redakcją Rosseta ukazał się polski przekład z języka rosyjskiego podręcznika Bojarskiego i Szuszerina *Statystyka demograficzna* PWN Warszawa 1953, s. 277.

W 1954 roku E. Rosset uzyskał nominację na stanowisko docenta w Wyższej Szkole Ekonomicznej i w Uniwersytecie Łódzkim, w 1958 roku – tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1963 roku – tytuł profesora zwyczajnego.

W Wyższej Szkole Ekonomicznej zajmował kolejno stanowiska:

- Prodziekan Wydziału Handlu 1952/53,
- Dziekan Wydziału Handlu 1953/54,
- Prorektor do spraw nauki 1954/55, 1955/56,
- Rektor w latach 1957–1961.

Jednocześnie był kierownikiem Katedry Statystyki na Wydziale Prawa Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1954–1961.

Jako rektor WSE realizował ideę włączenia jej do uniwersytetu. W latach 1961–1965 piastował stanowisko prorektora Uniwersytetu Łódzkiego. Przez kilkanaście lat był redaktorem naczelnym serii ekonomicznej „Zeszytów naukowych” najpierw w WSE, a następnie w UŁ. W ciągu kilku kadencji

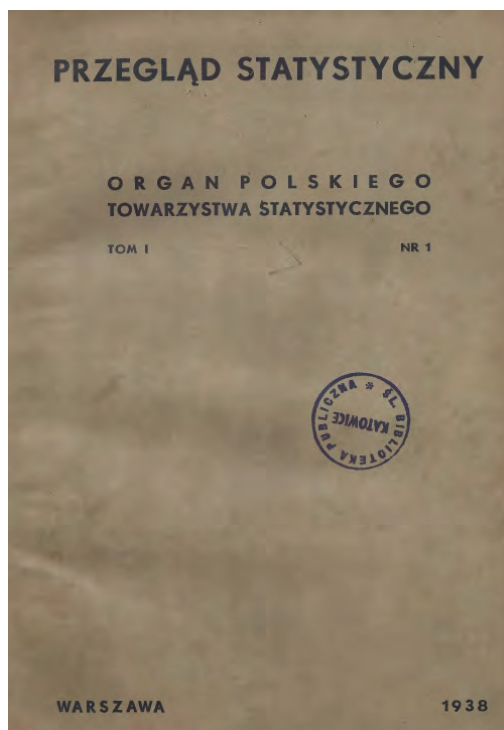
uczestniczył w pracach Rady Głównej przy Ministrze Szkolnictwa Wyższego jako członek Sekcji Ekonomicznej Rady.

W 1959 roku ukazało się obszerne dzieło, wcześniej wspomniany *Proces starzenia się ludności. Studium demograficzne*. Przetłumaczone zostało na język angielski według nowej wersji pracy *Ageing Process of Population* (1964) oraz język rosyjski *Proces starzenia się nasilenia* (1968).

1 października 1953 roku na inauguracji roku akademickiego w WSE wygłosił wykład poświęcony postępowym tradycjom polskiej statystyki.

Był również w tym czasie aktywnym członkiem towarzystw naukowych, w tym Polskiego Towarzystwa Statystycznego. Na posiedzeniu 29 czerwca 1949 roku Rada Towarzystwa wybrała 12 członków do Komitetu Redakcyjnego czasopisma „Przegląd Statystyczny” – Organu Polskiego Towarzystwa Statystycznego, w tym dr. Edwarda Rosseta. W 1949 roku ukazał się tom III, nr 1 i 2 „Przeglądu Statystycznego” (por. fot. 4.2, 4.3).

Gwoli ścisłości chronologicznej odnotujmy, iż wydawca pominął całkowicie fakt ukazywania się periodyku o tym tytule przed II wojną światową: tomu I w 1938 r. (por. fot. 4.1), tomu II w 1939 r. i tomu III, który ukazał się w 1949 roku.

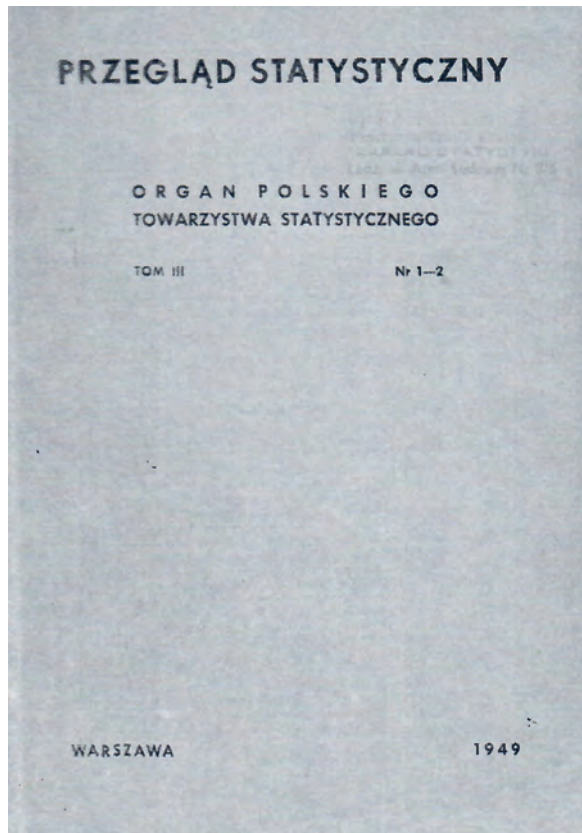

Fotografia 4.1. Strona tytułowa „Przeglądu Statystycznego”, t. 1, 1938
Źródło: Zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Łodzi.

Inicjatorem reaktywowania po II wojnie światowej Polskiego Towarzystwa Statystycznego był w 1947 r. prof. Stefan Szulc, ówczesny prezes Głównego Urzędu Statystycznego.

Już 15 czerwca 1947 roku odbyło się w Warszawie walne zgromadzenie PTS. Podjęto szereg uchwał dotyczących m.in. wznowienia prac działających przed wojną sekcji statystyki: matematycznej, ludności, społecznej i gospodarczej, w przedsiębiorstwie, utworzenia nowych sekcji: statystyki w gospodarce planowania i statystyki miejskiej, oraz wznowienia wydania „Przeglądu Statystycznego”.

Załączono poniżej stronę tytułową III tomu i skład redakcji „Przeglądu Statystycznego”.

Fotografia 4.2. Strona tytułowa „Przeglądu Statystycznego”, t. 3, 1949

PRZEGLĄD STATYSTYCZNY
ORGAN POLSKIEGO TOWARZYSTWA STATYSTYCZNEGO

Komitet Redakcyjny: przewodniczący Stefan Szulc, zastępca przewodniczącego Tadeusz Banachiewicz, sekretarz Maria Namysłowska, członkowie: Marcin Kacprzak, Kazimierz Romaniuk.

Adres redakcji i administracji: Warszawa, Narbutta 33
Konto czekowe P. K. O. 6614
Prenumerata roczna „Przeglądu Statystycznego” 1000 zł

Artykuły mogą być publikowane w języku polskim, rosyjskim, angielskim i francuskim.

Za poglądy wypowiedziane w artykułach i sprawozdaniach ogłoszonych w „Przeglądzie Statystycznym”, odpowiada podpisany autor.

TREŚĆ NR 1–2 TOMU III:

	Str.
Józef Stalin	I
Słowo wstępne	1
S. Szulc — Zamówienie społeczne, zamówienie bezpośrednie i wykonawstwo w statystyce państwowej	4
W. Skrzyżan — Organizacja i program nauczania statystyki w Polsce	10
J. Wojciechowski — Statystyka i sprawozdawczość	26
W. Siedowski — Dyskusja na temat statystyki w Związku Radzieckim	40
S. Waszuk — Zagadnienie techniki statystycznej w literaturze i w praktyce	51
A. Otrębski — O średnim zmniejszeniu błędów obserwacji (pomiarów) przez wyrównania metodą najmniejszych kwadratów	75
M. Pisz — O reprezentacji literowej populacji ludnościowej	81
E. Vietrose — Ocena dokładności wyników historycznej statystyki cen	113
St. Szulc — Wzrost i waga młodzieży szkół wyższych w Warszawie w r. 1946	125
Sprawozdania i recenzje	156
Bibliografia metody reprezentacyjnej	213
Kronika	262

Fotografia 4.3. Redakcja i spis treści „Przeglądu Statystycznego”, t. 3, 1949
Źródło: fot. 4.2 i 4.3 – zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Łodzi.

W 1954 roku „Przegląd Statystyczny” tom 1, z. 1–2 stał się organem sekcji statystyki Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego (por. fot. 4.2). Warunki polityczne w Polsce w latach 1949–1956 nie sprzyjały funkcjonowaniu ośrodków naukowych cechujących się autonomią działania. Tłumaczy to decyzję o likwidacji Polskiego Towarzystwa Statystycznego (protokół o likwidacji PTS został przekazany do Prezydium Rady Narodowej m. Warszawy w kwietniu 1955 roku). Trudno ocenić działania, będące konsekwencjami postanowień I Kongresu Nauki Polskiej, który obradował od 29 czerwca do 2 lipca 1951 roku. Powstaje jednak pytanie, czy rzeczywiście nie można było zachować chociaż ciągłości czasopisma, wydając jako t. I/IV. Przytoczmy tekst „Od Redakcji” tomu I (1954).

Konieczność podjęcia publikacji czasopisma naukowego poświęconego statystyce poruszono już w toku prac Podsekcji Statystyki Sekcji Nauk Ekonomicznych Pierwszego Kongresu Nauki Polskiej. Konieczność ta została mocno podkreślona na pierwszej ogólnopolskiej konferencji katedr statystyki, która odbyła się w grudniu 1952 r. w Warszawie. Polska Akademia Nauk ustosunkowała się przychylnie do wniosku o rozpoczęcie wydawania „Przeglądu Statystycznego”, zgłoszonego przez Sekcję Statystyki Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Dzięki temu sprawa wydawania czasopisma weszła w fazę realizacji.

Statystycy polscy traktują uzyskanie własnego organu naukowego jako sprawę zasadniczego znaczenia, a ukazanie się pierwszego numeru „Przeglądu Statystycznego” jako moment ważny dla rozwoju teorii i praktyki statystycznej w naszym kraju. Zadaniem podstawowym, które ma do wypełnienia „Przegląd”, jest służenie budownictwu socjalizmu w naszym kraju. W gospodarce socjalistycznej statystyka jest czynnikiem kontroli wykonania planów gospodarki narodowej oraz źródłem danych do sporządzania takich planów na okresy przyszłe. Statystyka wykrywa również podstawowe proporcje w gospodarce narodowej, pozwala ujawniać, a tym samym i usuwać, dysproporcje, popularyzować osiągnięcia przodujące, przyczyniać się do usunięcia braków i zaniedbań. Statystyka stanowi, jak to sformułował Lenin, potężne narzędzie społecznego poznania, a tym samym potężne narzędzie kształtowania zjawisk społeczno-gospodarczych.

Obok statystyki ekonomicznej w „Przeglądzie” znajdzie należne sobie miejsce również statystyka matematyczna, a zwłaszcza jej zastosowania do rozwiązywania zagadnień społeczno-gospodarczych. Z zastosowań tych na plan pierwszy wysuwa się statystyczna kontrola jakości. Służąc rozwojowi tej gałęzi wiedzy „Przegląd” w ramach swoich możliwości służyć będzie sprawie podnoszenia jakości produktów naszego przemysłu, rolnictwa i budownictwa – a tym samym sprawie lepszego zaspokojenia potrzeb ludzi pracy.

„Przegląd” będzie udostępniał swoje łamy demografii, zachęcając tym samym i mobilizując pracowników nauki do szerszego zajmowania się tą tak ważną dziedziną badań.

„Przegląd” służyć będzie upowszechnianiu osiągnięć nauki radzieckiej i krajów demokracji ludowej, między innymi w formie drukowania tłumaczeń, zamieszczanie recenzji i not bibliograficznych, poświęconych publikacjom statystycznym Związku Radzieckiego i krajów demokracji ludowej, jak również w formie informacji o zjazdach, konferencjach i dyskusjach dotyczących statystyki. „Przegląd” poddawać będzie krytycznej ocenie burżuazyjne teorie i burżuazyjną praktykę statystyczną.

„Przegląd” stanie się miejscem, w którym statystycy dzielić się będą swym dorobkiem z ogółem czytelników czasopisma i poddawać ten dorobek publicznej, naukowej krytyce. W ten sposób „Przegląd” stanie się trybuną służącą wymianie myśli naukowej, dyskusji, polemice, krytyce i samokrytyce. „Przegląd” powinien stać się trybuną publicystyczną dla młodej kadry statystyków i tym samym przyczyniać się do rozwoju i wzrostu tej kadry. Redakcja „Przeglądu” zaprasza jak najszerze grono statystyków do aktywnej współpracy z czasopismem.

W „Przeglądzie” prowadzony będzie stały dział konsultacji oraz wzajemnej wymiany doświadczeń z zakresu praktyki i teorii statystyki jak również z zakresu dydaktyki statystycznej.

„Przegląd” będzie systematycznie omawiał osiągnięcia praktyki, uogólniał te osiągnięcia, wzbogacając teorię – tym samym będzie służył potrzebom praktyki.

Władysław Welfe (1927–2013) – statystyk

Urodził się 20 maja 1927 roku w Kolbuszowej. Po kilku latach rodzina przeprowadziła się do Łodzi, gdzie ojciec, lekarz rentgenolog kierował pracownią radiologiczną w jednym z łódzkich szpitali. W 1939 roku ukończył szkołę Powszechną Zgromadzonych Kupców m. Łodzi. Wybuch wojny, mobilizacja ojca i jego śmierć w Katyniu zmusiły 14-letniego młodzieńca do podjęcia pracy w charakterze robotnika w zakładach wełnianych (późniejszych ZPW im. Barlickiego). Nauka – samodzielna oraz na tajnych kompletach pozwoliła mu złożyć egzamin maturalny już w 1945 roku. Studia na Wydziale Prawno-Ekonomicznym UŁ w latach 1945–1949 przeplatane były pracą zawodową. Podejmując w 1948 roku pracę naukowodydaktyczną w Katedrze Statystyki Uniwersytetu Łódzkiego jako asystent wolontariusz, Władysław Welfe miał już za sobą kilkuletni staż pracy w przemyśle: od robotnika do Delegata ds. Odbudowy Zakładów Wełnianych w Zielonej Górze.

Praca nad doktorem i uczestnictwo w seminarium doktorskim profesora O. Lange w latach 1949–1950 został przerwane zmianami reguł doktoryzowania. Reorganizacja szkolnictwa wyższego w Łodzi, przyjście części uczelni wraz z katedrą do odbudowywanej Warszawy, odebranie pozostałej w Łodzi WSE prawa doktoryzowania spowodowały nawiązanie bliższych kontaktów Władysława Welfe ze środowiskiem naukowym stolicy – zwłaszcza SGPiS oraz GUS (w latach 1950–1954 prowadził działalność dydaktyczną równoległe w SGPiS oraz łódzkiej WSE). W roku 1956 został redaktorem naczelnym reaktywowanego przy Jego udziale czasopisma „Wiadomości Statystyczne”.

Pracę doktorską pt. *Popyt i podaż na rynku socjalistycznym jako przedmiot badania statystycznego* przygotowaną pod kierunkiem naukowym profesora Kazimierza Romaniaka obronił w roku 1961 w Szkole Głównej Planowania i Statystyki.

Działalność dydaktyczna prowadzona w SGPiS i WSE sprzyjały pogłębieniu Jego zainteresowań badaniami popytu konsumpcyjnego oraz analizą rynku. Książka *Popyt i podaż. Zakres i metody statystycznych badań rynku* (PWE, 1962, s. 294) łączy problematykę trzech odrębnych dyscyplin: statystyki ekonomicznej, ekonometrii oraz rachunkowości społecznej. Warto zwrócić uwagę na fakt wydania jej w okresie powracania w gospodarce, polityce i ideologii tendencji centralistycznych i dogmatycznych. Publikowanie w tym czasie rozważań o mechanizmach rynkowych, podaży, popycie, a zwłaszcza o nierównoważeniu ilustruje niezależną postawę naukową Profesora.

We wczesnym okresie kariery naukowej zajmował się statystyką ekonomiczną, prowadzeniem wykładów ze statystyki handlu (podsumowanych w podręczniku pt. *Statystyka handlu* (PWG, 1957)).

Staż naukowy W. Welfe na Uniwersytecie w Cambridge (1963–64) u późniejszego laureata nagrody Nobla prof. Richarda Stone’a sprzyjał pogłębieniu zainteresowania analizą popytu konsumpcyjnego i rozszerzeniu jej na problematykę kompletnych modeli popytu oraz analizę budżetów gospodarstw domowych. Materiału statystycznego dostarczył do badań GUS, zbierający systematycznie dane o budżetach rodzin polskich.

W 1964 roku Rada Wydziału Finansów i Statystyki Szkoły Głównej Planowania i Statystyki nadała mu stopień doktora habilitowanego nauk ekonomicznych na podstawie rozprawy zatytułowanej *Problemy teorii indeksów produkcji*. Monografia *Indeksy produkcji* wydana została przy PWE w 1966 roku.

Praca przedstawiająca oryginalną koncepcję systemu indeksów produkcji i cen jako składników systemu bilansów gospodarki narodowej była ważkim głosem przeciwko deformacjom i niegospodarności stymulowanym przez stosowanie mierników produkcji globalnej jako charakterystyki wyniku gospodarowania.

Po objęciu kierownictwa Katedry Ekonometrii na Wydziale Ekonomicznym Uniwersytetu Łódzkiego w 1964 roku Jego zainteresowania naukowe koncentrowały się wokół ekonometrycznych modeli konsumpcji – modele te zawierały efekty demograficzne, skali, socjalne obok ekonomicznych, a następnie modeli rynków, w tym pierwszych w Polsce modeli ekonometrycznych rynków niezrównoważonych. Wynik prowadzonych badań metodologicznych dotyczących metod estymacji znalazł wyraz w odpowiednich rozdziałach dwóch monografii (1977, 1982 a).

Nowy obszar działalności naukowej prof. dr hab. W. Welfe stanowią badania nad ekonometrycznymi makromodelami, zwłaszcza gospodarki Polski. Podczas pobytu w 1971 roku w Uniwersytecie Pensylwańskim skonstruował pierwszy, spójny model W1 gospodarki polskiej, oparty na koncepcji bilansów gospodarki narodowej, postulujący stany nierównowagi (1973). Wprowadził koncepcje modelu pełnego, łączącego elementy generujące przepływy informacyjne dotyczące popytu i podaży (1973), (1982b), a następnie rozwijał koncepcje modelu zintegrowanego (z modelami typu input-output) w nawiązaniu do opisu gospodarki niedoborów (1985). Opierając się na teorii gospodarki niedoborów J. Kornaia oraz teorii barier wzrostu M. Kaleckiego, sformułował podstawowe hipotezy dotyczące własności mechanizmów funkcjonowania i barier wzrostu, które znalazły zastosowanie w modelach opisujących gospodarkę niezrównoważoną. Dotyczy to m.in. koncepcji podażowego akceleratora, mnożnika wąskich gardeł, a także

empirycznej weryfikacji koncepcji podażowego mnożnika konsumpcyjnego Barro-Grosmana. Zaproponował nowe metody empirycznego pomiaru stopnia nierównoważenia rynków przy użyciu stosownych indyktorów nierównowagi oraz technik weryfikacji postawionych hipotez przy zastosowaniu symulacyjnych modeli strukturalnych (1985, 1989).

Syntezę tych poglądów, odnoszących się do wczesnego modelowania krajów z gospodarką planową, przedstawił w specjalnym rozdziale monografii *Lectures in Econometrics*, napisanej głównie przez laureata nagrody Nobla prof. L.R. Kleina (1982c wyd. polskie, 1983 wyd. angielskie). Próba syntezy koncepcji makromodelowania dotyczących gospodarek nierównoważonych została przedstawiona na przełomie lat 80. i 90. w pracach (1988, 1991a).

Pod Jego kierunkiem powstała w Instytucie Ekonometrii i Statystyki Uniwersytetu Łódzkiego w ramach problemów resortowych oraz centralnych seria „W” – ekonometrycznych makromodeli gospodarki polskiej, obejmujących modele roczne (wielosektorowe) i małe (minimodele). Modele te były systematycznie aktualizowane przez przeciętne próby i reestymacje parametrów oraz rozbudowywane przez dołączenie submodeli cen, płac oraz sektora finansowego. Osiągnięcia te sprawiły, że ośrodek łódzki stał się wiodącym centrum makromodelowania nie tylko w Polsce, ale także w Europie.

Teodor Nagurski (1901–1973)

Urodzony 2 stycznia 1901 roku w Kiejdanach, zmarł 24 sierpnia 1973 w Łodzi.

Studia rozpoczęte w 1920 na Wydziale Prawa UW ukończył w latach 1922–1924 na Wydziale Prawno-Społecznym Uniwersytetu Wileńskiego. W latach od 1924 do 1928 odbył studia ekonomiczne Licencie en Sciences Commerciales w Akademii Handlowej w Antwerpii.

W latach 1919–1920 pracował w charakterze rachmistrza w Wydziale Statystycznym Zarządu m. stołecznego Warszawy, w okresie od 1921 do 1924 roku był zastępcą referenta w Wydziale Podatków Zarządu m. Wilna, a 1925–1928 pełnił funkcję *attaché* handlowego w konsulatach RP w Brukseli i Antwerpii. Po powrocie do kraju był kierownikiem Wydziału Statystycznego Zarządu m. Wilna, wiceprezydentem tego miasta od 1934 do 1939. Podczas wojny pracował jako księgowy w cegielni na Litwie (1939–1941), a następnie do 1945, ukrywając się, był zatrudniony jako robotnik rolny na terenie Wileńszczyzny. W tym czasie był delegatem rządu RP na okręg Kowieński oraz Kwatermistrzem Okręgu Wileńskiego AK. W latach 1945–1947 wywieziony za krąg polarny pracował w kombinacie „Workuta-Ugol”

jako robotnik, następnie jako brygadzysta. Po powrocie do kraju był dyrektorem Chłodni Składowych Wrocław–Łódź (1947–1950), a potem kierownikiem Oddziału Naukowego i kierownikiem organizacyjnym Zakładu Badawczego Centrum Zwalczania Szkodników Zbożowo-Mącznych (1950–1952). Był kierownikiem Sekcji Dokumentacji i Informacji Naukowej w Instytucie Medycyny Pracy w Łodzi (1952–1958 i 1961–1967), dyrektorem technicznym w Centrum Zwalczania Szkodników Zbożowo-Mącznych (1958–1961).

Pracę w szkolnictwie wyższym rozpoczął w latach (1931/1939), prowadząc wykłady zleczone ze statystyki i skarbowości na Uniwersytecie Wileńskim i w Instytucie Nauk Handlowych i Ekonomicznych w Wilnie. Po powrocie z ZSRR był od 1947 roku do 1948 roku wykładowcą w Państwowej Wyższej Szkole Handlowej we Wrocławiu. W latach 1948–1950 w trybie zajęć zleconych prowadził wykłady i seminaria w ŁO SGH SGPiS oraz w WSE w Łodzi z zakresu statystyki ekonomicznej i statystyki w przedsiębiorstwie. Stopień doktora nauk ekonomicznych uzyskał w 1951 roku na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego na podstawie pracy *Porty wschodniego Bałtyku w okresie międzywojennym*. Od 1950 roku był zastępcą profesora. W roku 1951 Rada Wydziału Finansów i Statystyki SGPiS w Warszawie nadała Mu stopień doktora habilitowanego nauk ekonomicznych w zakresie statystyki ekonomicznej na podstawie rozprawy *Statystyka wypadków przy pracy w polskim przemyśle uspołecznionym*. Był zastępcą profesora na pełnym etacie w Katedrze Demografii i Statystyki WSE w Łodzi (1950–1952). W latach 1952–1953 i w 1957 roku jako wykładowca prowadził zajęcia zleczone w WSE, a później na Wydziale Ekonomicznym UŁ. W latach 1961–1964 zatrudniony był w Katedrze Statystyki, a następnie w Katedrze Demografii i Statystyki Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego UŁ, początkowo w trybie zajęć zleconych, następnie w niepełnym wymiarze zajęć, prowadząc wykłady i seminaria magisterskie ze statystyki ekonomicznej i statystyki pracy.

W latach 1968–1970 pracował jako adiunkt w Pracowni Demograficznej PAN w Łodzi, a następnie do 1973 roku w IFiS PAN Oddziału w Łodzi. Był członkiem PTS, w tym przewodniczącym Oddziału Wileńskiego w latach 1937–1939. Był prezesem Związku Popierania Turystyki w Wilnie (1934–1939), założycielem i prezesem Klubu „Włóczęgów-Seniorów”.

Jego dorobek naukowy jest znaczący: *Roczniki statystyczne m. Wilna* (1928–1934); *Gospodarka finansowa m. Wilna w 1918–1928* (1929); *Przemysł i handel woj. wileńskiego i nowogródzkiego* (1933); *Porty wschodniego Bałtyku w okresie międzywojennym* (ZNWSE w Łodzi, 1958, nr 4); *Badania statystyczne wypadków przy pracy i poza pracą w łódzkim przemyśle włókienniczym i chemicznym w l. 1953–1955* (tamże, 1961, nr 16); *Badania statystyczne wypadków przy pracy w polskiej gospodarce uspołecznionej 1955–1960* (ZNUŁ, ser. III, 1962, nr 1); *Wypadki przy pracy w gospodarce uspołecznionej w przemyśle w latach 1955–1960*

(„Wiadomości Statystyczne” 1962, nr 2); *Międzynarodowa statystyka wypadków przy pracy* (PSt 1965, nr 3); *Analiza wypadków przy pracy w przemyśle i ich skutki ekonomiczno-społeczne* (1971); *Wybrane zagadnienia rozwoju ludnościowego i gospodarczego małych miast na przykładzie woj. łódzkiego* (1972).

Odnaczony: Krzyżem Niepodległości z Mieczami (1931), Złotym Krzyżem Zasługi (1934), Krzyżem Kawalerskim Orderu Polonia Restituta (1936), Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami Rządu RP na Wychodźstwie (1944).

Rozwój statystyki w Uniwersytecie Łódzkim

5.1. Uwagi wstępne

Wczesną wiosną już w lutym 1945 roku w Uniwersytecie Łódzkim odbywały się pierwsze wykłady ze studentami na różnych kierunkach. Począwszy od 27 sierpnia tegoż roku już formalnie w skład Uniwersytetu Łódzkiego wchodziło sześć Wydziałów:

- Humanistyczny (dziekani do 1951 r.: Stanisław Ossowski, Stanisław Zajączkowski, Marian Serajski i Bohdan Baranowski);
- Matematyczno-Przyrodniczy (dziekani do 1951 r.: Tadeusz Wolski, Leszek K. Pawłowski);
- Prawno-Ekonomiczny (od 1947 r. przemianowany na Wydział Prawa) – dziekan Borys Łapicki; kolejni dziekani: do 1948 r. Bolesław Wilanowski, potem Jan Namiotkiewicz (1948–1950);
- Lekarski (dziekani: Wincenty Tomaszewicz, do 1949 r. Janusz Sobański i Stanisław Bagiński);
- Stomatologiczny (w 1948 r. włączony do Wydziału Lekarskiego, dziekani: Alfred Meissner i Franciszek Zwierzchowski);
- Farmaceutyczny (do 1949 r. Jan Muszyński).

Od 1 stycznia 1950 roku Wydział Lekarski i Wydział Farmaceutyczny zostały wyodrębnione z UŁ i weszły w skład osobno utworzonej Akademii Medycznej. Analogiczne zmiany organizacyjne miały miejsce wówczas we wszystkich uniwersytetach polskich.

Statystyka, która jest przedmiotem naszego zainteresowania, rozwijała się głównie w ramach UŁ na Wydziale Prawno-Ekonomicznym (Wydziale Prawa), a także na wydziałach: Matematyczno-Przyrodniczym i Humanistycznym.

W roku akademickim 1944/45 wg *Rocznika Statystycznego m. Łodzi* (1949) jedynie w Uniwersytecie Łódzkim prowadzone były zajęcia

dla 2251 studentów¹, w tym na Wydziale Humanistycznym studiowało 209 osób, na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym 577, Prawno-Ekonomicznym – 782, Lekarskim – 406, Pedagogicznym – 327. W następnym roku akademickim do Uniwersytetu Łódzkiego jako szkoły akademickiej dołączają: Politechnika Łódzka i Oddział w Łodzi Szkoły Głównej Handlowej. W roku akademickim 1945/46 w Uniwersytecie Łódzkim studiuje już 7147 osób, na Politechnice Łódzkiej – 1359, w SGH o/Łódź – 778.

W tym czasie w Łodzi zostały jeszcze powołane szkoły nieakademickie:

- Wyższa Szkoła Gospodarstwa Wiejskiego z Wydziałem: rolnym, przemysłu rolnego, ogrodnictwym, spółdzielczym i społecznym – 377 osób studiowało w roku 1945/46,

- Wyższa Szkoła Nauk Administracyjnych – 760 studentów,

- Studium Dziennikarsko-Publicystyczne – 162 osoby,

- Państwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna, powołana 1946/47 z 38 osobami.

Utworzone zostały również trzy wyższe szkoły artystyczne:

- Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych z wydziałami: ogólnym, plastyki przestrzennej, włókienniczym, filmowym, malarstwa, grafiki – 80 słuchaczy w roku akademickim 1945/46,

- Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna (w 1944/45 Państwowe Konserwatorium Muzyczne – 272 słuchaczy),

- Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna (w latach 1944/45 i 1945/46 Państwowy Instytut Sztuki Teatralnej, w 1944/45 – 22 osoby) z wydziałami: aktorskim, reżyserskim, dramatycznym, instruktorskim, operowym oraz kursem dla scenografów.

Pełną charakterystykę szkolnictwa wyższego przedstawiono w tablicy 5.1. Szkoły Wyższe w roku akademickim 1945/46, a w tablicy 5.2 podano strukturę studentów na poszczególnych wydziałach uczelni wyższych z podziałem na uczelnie akademickie (Uniwersytet Łódzki, Politechnika Łódzka, Szkoła Główna Handlowa Oddział w Łodzi) i nieakademickie (Wyższa Szkoła Gospodarstwa Wiejskiego, Państwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Wyższa Szkoła Nauk Administracyjnych, Studium Dziennikarsko-Publicystyczne). Dla lat akademickich 1944/45–1947/48 tablica 5.3 zawiera informacje o wyższych szkołach artystycznych: Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych, Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej, Państwowej Wyższej Szkole Teatralnej.

Prześledzimy poniżej rozwój Łodzi akademickiej w pierwszym 20-leciu po II wojnie światowej na podstawie liczb zawartych w tablicy 5.4 z punktu

¹ W roku 1944/45 w Państwowym Konserwatorium Muzycznym studiowało 272 osoby, a latach 1944/45 w Państwowym Instytucie Sztuki Teatralnej 24 osoby, a 1945/46 – 27 osób. Łącznie zatem w roku 1944/45 w uczelniach wyższych w Łodzi studiowały 2547 osób, a w następnym roku 1945/46 już 13 788 osób; wzrost ponad 5-krotnie (5,41)

widzenia liczby studentów. Zauważyć można m.in. ponad dwukrotny spadek liczby studentów w roku akademickim 1950/51 po utworzeniu Akademii Medycznej i Wyższej Szkoły Ekonomicznej w 1950 roku.

Książka poświęcona jest łódzkiej statystyce akademickiej, stąd też nie tylko o samych statystykach jako dydaktykach, ale również o twórczości naukowo-badawczej statystyków powinna traktować.

Po II wojnie światowej pierwsze zapisy na studia w Uniwersytecie Łódzkim rozpoczęły się już 15 marca 1945 roku, jeszcze w początkowym okresie organizacyjnym. 22 marca tego roku rozpoczęto wykłady na Wydziałach: Humanistycznym, Matematyczno-Przyrodniczym, Pedagogicznym, w Studium Pracy Kulturalno-Oświatowej, a w ostatnich dniach marca na Wydziale Prawno-Ekonomicznym, w maju – na Wydziale Lekarskim.

Wśród wielu przedmiotów na różnych wydziałach Uniwersytetu Łódzkiego, jak wspomina prof. Edward Rosset, wykładana była statystyka. Edward Rosset prowadził wykłady m.in z następujących przedmiotów: statystyka, statystyka ludności na Wydziale Prawno-Ekonomicznym, później Wydziale Prawa. Na Wydziale Humanistycznym przedmioty z zakresu statystyki prowadził Józef Wojtyniak, m.in. demografię i statystykę społeczną. Wstęp do statystyki społecznej, czynniki demograficzne w życiu, statystykę dla historyków oraz sprawy społeczne w dobie walki o niepodległość prowadził Witold Kula na Wydziale Humanistycznym. Na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym wykłady i ćwiczenia z biostatystyki prowadził Włodzimierz Krysicki. Statystykę ogólną, demografię i matematykę dla ekonomistów na Wydziale Prawno-Ekonomicznym prowadził Henryk Graniewski od 1 listopada 1945 roku. Statystykę społeczną na Wydziale Prawa prowadził Zenon Rogoziński, będąc jednocześnie kierownikiem Katedry Statystyki na tym Wydziale Prawa w latach 1951–1954.

Tablica 5.1. Szkoły Wyższe w roku akademickim 1945/46

Lata akademickie Szkoły	Katedry obsadzone ^b	Pracownicy naukowe czynne	Personel wykładający		Personel pomocniczy ^c	Słuchacze		
			profesorowie i zastępcy	inni		studenci	wolni słuchacze	doktoranci
Ogółem	1937/38 1945/46	782 ^d 982	1 064 ^e 1 186	1 232 ^e 1 264	2 107 ^e 3 034	46 823 53 510	1 195 1 806	— 186
Warszawa								
Uniwersytet Warszawski	83	113	83	135	264	4 919	150	30
Politechnika Warszawska	69	35	68	114	194	2 295	2	1
Akademia Sztuk Pięknych	16	11	32	—	39	111	50	—
„ Stomatologiczna	4	4	4	17	22	363	—	—
„ Nauk Politycznych ^f	7	5	9	12	7	578	—	—
Szk. Główna Gosp. Wiejskiego	15	36	27	32	96	913	—	—
„ Główna Handlowa*	9	7	8	25	8	864	—	15
„ Inż. im. Wawelberga i Rotwanda**	x	14	41	17	27	651	—	x

Tablica 5.1 (cd.)

Lódź								
Uniwersytet Łódzki	121	100	121	129	353	6 064	170	13
Politechnika Łódzka	36	27	32	22	106	1 359	—	—
Szkoła Główna Handlowa * ^d	.	3	5	34	5	732	36	10
Wyż. Szk. Gospodarstwa Wiejs. **	x	1	15	22	34	366	11	x
Lublin								
Uniw. M. Curie-Skłodowskiej....	77	67	71	8	191	1 931	40	22
Katolicki Uniwersytet *	41	34	32	24	19	1 159	109	19
Częstochowa								
Wyż. Szk. Admin.-Handlowa ***	x	2	10	11	2	140	5	x
Gdańsk								
Politechnika Gdańska	42	46	41	13	109	1 929	—	—
Akademia Lekarska	12	22	12	—	94	226	6	—
Gdynia								
Wyż. Szk. Handlu Morskiego **	x	8	8	14	5	327	64	x
Toruń								
Uniwersytet M. Kopernika	54	43	54	34	62	1 294	85	1
Poznań								
Uniwersytet Poznański	73	113	90	152	315	6 139	99	29
Akademia Handlowa *	15	11	9	36	8	1 078	64	—
Szkoła Inżynierska **	x	6	32	1	10	391	—	x
Wrocław								
Uniwersytet i Politechnika	87	101	87	15	275	2 522	331	—
Uniwersytet	64	87	64	13	209	1 649	331	—
Politechnika	23	14	23	2	66	873	—	—
Gliwice								
Politechnika Śląska	41	23	53	88	199	2 244	—	4
Cieszyn								
Wyższa Szkoła Gospodarstwa Wiejskiego **	x	4	32	5	23	167	—	x
Katowice								
Wyższe Studium Nauk Społeczno- Gospodarczych ***	x	2	6	24	6	639	11	x
Kraków								
Uniwersytet Jagielloński	101	133	101	188	252	8 288	225	38
Akademia Górnicza	61	74	63	83	288	2 712	—	4
„ Sztuk Pięknych ...	13	15	13	9	10	289	198	—
„ Handlowa *	5	7	7	—	11	1 920	150	—

Źródło: Rocznik Statystyczny 1947 Rzeczypospolitej Polskiej, GUS, Warszawa 1947.

Tablica 5.2. Słuchacze poszczególnych wyższych uczelni

Uczelnia Wydział	Rok akademicki (szkolny)				
	1944/45	1945/46	1946/47	1947/48	
				ogółem	w tym kobiet
Szkoly akademickie					
Uniwersytet Łódzki	2 251	7 147	7 756	7 992	4 043
Humanistyczny	209	1 326	1 256	1 491	881
Matemat.-Przyrodniczy . .	577	1 142	1 300	1 161	631
Prawno-Ekonomiczny . . .	732	2 181	2 779	2 252	667
Lekarski	406	962	1 040	1 468	632
Farmaceutyczny	—	246	299	388	273
Stomatologiczny	—	1 290	1 082	1 172	959
Pedagogiczny	327	—	—	—	—
Politechnika Łódzka	—	1 359	1 449	1 698	162
Mechaniczny	—	743	764	725	8
Elektryczny	—	298	313	362	12
Chemiczny	—	318	372	429	132
Włókienniczy	—			182	10
S. G. H. oddział w Łodzi	—	778	817	768	284
Szkoly nieakademickie					
W. Szk. Gosp. Wiejskiego	—	377	790	1 134	355
Rolniczy	—	78	137	198	35
Przemysłu Rolnego	—	123	233	292	41
Ogrodniczy	—	41	97	127	82
Spółdzielczy	—	—	229	401	156
Spoleczny	—	135	94	116	41
Państwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna	—	—	38	314	174
Wyższa Szkoła Nauk Admi- nistracyjnych	—	760	2 667	2 690	475
Studium Dziennikarsko- Publicystyczne	—	162	114	174	91

Źródło: Rocznik Statystyczny m. Łodzi 1945–1947, Łódź 1949.

Tablica 5.3. Wyższe szkoły artystyczne

Wydział (Kurs)	Rok szkolny				
	1944/45	1945/46	1946/47	1947/48	
				ogółem	w tym kobiet
Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych					
Uczniowie	—	80	129	202	98
Ogólny	—	23	77	68	30
Plastyki Przestrzennej	—	—	7	53	30
Włókienniczy	—	—	—	46	32
Filmowy	—	—	—	35	6
Malarstwa	—	39	25	—	—
Grafiki	—	18	20	—	—
Absolwenci	—	—	2	—	—
Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna ^a					
Uczniowie	272	50	72	87	42
Kompozycja i Dyrygentura	9	9	13	11	2
Instrumentalny	151	18	19	23	10
Wokalny	98	9	12	24	19
Pedagogiczny	14	14	28	29	11
Absolwenci	—	4	6	6	3
Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna ^b					
Uczniowie	24	27	105	167	89
Aktorski	24	27	51	86	49
Reżyserski	—	—	26	21	8
Dramaturgiczny	—	—	6	8	3
Instruktorski	—	—	18	22	12
Operowy	—	—	—	30	17
Kurs dla scenografów	—	—	4	—	—
Absolwenci	—	—	33	27	16

Źródło: Rocznik Statystyczny m. Łodzi 1945–1947, Łódź 1949.

Tablica 5.4. Szkoły wyższe w Łodzi w latach 1945/46–1963/64

LATA SZKOLNE	Szkoły	Wydzia- ły	Studenci					
			ogółem ^a	Uniwer- sytetu Łódz- kiego	Polite- chniki Łódzkiej	Wyższej Szkoły Ekono- micznej ^b	Akade- mii Me- dycznej ^c	Szkół artysty- cznych ^d
1945/46	9	21	9 991	6 926	1 359	770	—	157
1946/47	10	26	12 681	7 498	1 449	817	—	306
1947/48	10	28	14 009	7 693	1 698	768	—	456
1948/49	11	30	16 013	9 441	1 878	839	—	437
1949/50	9	28	13 520	8 562	2 065	945	—	533
1950/51	10	30	14 435	4 192	3 069	1 092	4 042	602
1951/52	10	32	14 444	3 804	4 132	958	3 542	585
1952/53	10	31	13 276	1 756	4 393	1 233	3 536	534
1953/54	10	31	14 032	1 710	5 149	1 156	3 447	577
1954/55	10	32	14 684	1 914	5 535	1 319	3 516	625
1955/56	9	33	14 293	2 932	5 526	1 435	3 152	607
1956/57	8	32	15 248	3 638	5 500	1 832	3 652	626
1957/58	8	32	13 894	3 160	4 575	2 040	3 351	768
1958/59	7	32	12 069	3 011	4 072	2 014	2 311	661
1959/60	7	32	12 426	3 323	3 947	2 171	2 329	656
1960/61	7	34	12 449	3 581	3 849	2 183	2 276	560
1961/62	6	33	12 880	5 930	4 078	—	2 281	591
1962/63	6	33	13 758	6 301	4 577	—	2 270	610
1963/64	6	33	14 821	6 783	5 224	—	2 161	653

^a Wszystkich typów szkół wyższych, z wyjątkiem podległej Ministerstwu Obrony Narodowej. ^b Do dnia 31 VIII 1949 r. Szkoła Główna Handlowa, od 1 IX 1949 r. do 3 III 1950 r. — Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Oddział w Łodzi, od 3 III 1950 r. Wyższa Szkoła Ekonomiczna, od 1 IX 1961 włączona do Uniwersytetu Łódzkiego. ^c Wydzielenie Akademii Medycznej z Uniwersytetu Łódzkiego nastąpiło z dniem 1 I 1950 r. ^d Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna, Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych oraz Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna i Filmowa im. L. Schillera.

Źródło: Rocznik Statystyczny m. Łodzi 1946–1965, Łódź 1965.

5.2. Początki statystyki w Uniwersytecie Łódzkim na Wydziale Prawno-Ekonomicznym

Po zakończeniu II wojny światowej 10 lutego 1945 roku Edward Rosset wraca do Łodzi i z upoważnienia prof. Tadeusza Viewegera organizującego Uniwersytet Łódzki powołuje do życia Zakład, a następnie Katedrę Statystyki na Wydziale Prawno-Ekonomicznym. Po jego modyfikacji utworzono Wydział Prawa. Jak zauważa Kuciński (2006): „Prawdopodobnie już wówczas noszono się z zamiarem powołania w Łodzi Wyższej Szkoły Ekonomicznej”. Katedra Statystyki na nowym Wydziale Prawa funkcjonowała dalej, a pomimo wyłączenia statystyki z programów studiów prawnych Rada Wydziału wprowadziła do programu statystykę jako ważny przedmiot dla przyszłych prawników.

Po utworzeniu Katedry Statystyki w Wyższej Szkole Ekonomicznej przez E. Rosseta kierowanie Katedry w latach 1951–1954 powierzono na Wydziale Prawa Zenonowi Rogozińskiemu. Po jego rezygnacji w 1954 roku ponownie kierownikiem Katedry został E. Rosset. W latach 1957–1961 w Katedrze Statystyki pracował Tadeusz Miller, który naukowo zajmował się statystyką ekonomiczną. W wyższych uczelniach w Łodzi przedmioty statystyczne były realizowane przez Edwarda Rosseta w Wyższej Szkole Nauk Administracyjnych i Studium Dziennikarsko-Publicystycznym, Tadeusza Millera w Państwowej Wyższej Szkole Pedagogicznej, Włodzimierza Krywickiego w Wyższej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego – prowadził zajęcia z rachunku prawdopodobieństwa i statystyki matematycznej.

Statystyka, jak wspomniano wcześniej, była wykładana w Uniwersytecie Łódzkim również na innych wydziałach. Na Wydziale Humanistycznym mgr Józef Wojtyniak prowadził zajęcia z demografii i statystyki społecznej, wstęp do statystyki, czynniki demograficzne w życiu społecznym, dr Witold Kula statystykę dla historyków w roku akademickim 1947/48, mgr Włodzimierz Krywicki biostatystykę na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym w roku akademickim 1948/49.

Przedstawimy sylwetki Zenona Rogozińskiego i Henryka Greniewskiego.

Zenon Rogoziński (1907–1989)

Urodził się w Nowych Chojnach pod Łodzią. W 1924 roku uzyskał maturę w Męskim Gimnazjum Tomaszewskiego. W tym samym roku podjął studia ekonomiczne na Wydziale Prawno-Ekonomicznym w Uniwersytecie Poznańskim, które ukończył w 1928 roku jako magister nauk ekonomicznych na seminarium prof. Edwarda Taylora. W 1931 roku otrzymał dyplom

magistra prawa w Uniwersytecie Warszawskim. Stopień naukowy doktora prawa przyznano mu na Wydziale Prawa w 1947 roku na podstawie rozprawy pt. *Ocena konsumpcji żywnościowej mieszkańców Warszawy przed wybuchem drugiej wojny światowej* (referentem pracy był prof. Stefan Szulc, a promotorem prof. Stefan Zalewski).

W czasie studiów zarówno w Warszawie, jak i Poznaniu zaliczył kurs psychologii społecznej i zarys socjologii u prof. Floriana Znamieckiego, socjologii i logiki u prof. Władysława Kozłowskiego, wykład zarysu socjologii u prof. Stefana Czarnowskiego. Od 1930 roku pracował zawodowo m.in. jako referendarz w Instytucie Eksportowym przy Ministerstwie Przemysłu i Handlu do 1934 roku i w Biurze Delegata Ministerstwa Przemysłu i Handlu przy Konsulacie Generalnym RP w Gdańsku do 1936 roku, następnie w Departamencie Handlowym Ministerstwa Przemysłu i Handlu jako referendarz i później jako radca. W latach 1939–1944 był kierownikiem wytwórni środków spożywczych sp. akc. A. Jurzykowskiego w Warszawie. Po II wojnie światowej został dyrektorem administracyjno-handlowym Centralnego Zarządu Przemysłu Skórzanego w Łodzi; dyrektorem naukowym Zjednoczenia Przemysłu Skórzanego w Krakowie, radcą w Biurze Podsekretarza Min. Przemysłu, a później Przemysłu Lekkiego.

Pracę naukowo-dydaktyczną rozpoczął w 1949 roku jako adiunkt przy Katedrze Statystyki na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego.

W latach 1951–1954 był zastępcą profesora i kierownikiem Katedry Statystyki na Wydziale Prawa Uniwersytetu Łódzkiego. W okresie 1952–1956 pracował także na ½ etatu w Zakładzie Historii Kultury Polskiej Akademii Nauk w Łodzi. Tytuł docenta uzyskał 1 lipca 1953 roku. 31 sierpnia 1954 roku zrezygnował ze stanowiska kierownika Katedry Statystyki UŁ.

W latach 1952–1953 został powołany przez Prezydium PAN na kierownika tworzącej się Biblioteki PAN, następnie został przeniesiony do Zakładu Historii Czasopiśmiennictwa w Polsce PAN w charakterze zastępcy kierownika. Zakład mieścił się w Łodzi, kierownikiem był prof. Józef Chałasiński – zastępca sekretarza Naukowego PAN. Jako kierownik Katedry Statystyki prowadził szeroko zakrojoną działalność zarówno dydaktyczną, jak i naukową. W zakresie dydaktyki był zaangażowany zarówno na Wydziale Prawa, wykładając statystykę, jak i na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi, wykładając statystykę matematyczną dla studentów biologii. Profesor Jan Szczepański, ówczesny rektor UŁ (1952/53–1955/56) przedstawił opinię o Z. Rogozińskim:

...poza działalnością pedagogiczną na Wydziale Prawa, badawcze swe zainteresowania dr Z. Rogoziński kieruje do zagadnień społecznych, biorąc czynny udział w seminarium prowadzonym przeze mnie przy katedrze techniki i badań społecznych. ...współdziała w badaniach prowadzonych przez pomocniczych

pracowników naukowych katedry historii myśli społecznej. Badania te dotyczą losów uniwersyteckich absolwentów kursów przygotowawczych na UŁ, zbiorowości magistrów, doktorów UŁ itd. (por. Akt Z. Rogozińskiego, Arch. UŁ).

Z okresu pracy w UŁ i PAN w Łodzi należy przytoczyć następujące artykuły i książki: *O użyteczności metod statystycznych w naukach humanistycznych* (1953), „Przegląd Nauk Historycznych i Społecznych”, nr 3, s. 225–230, *Z metodyki statystycznej badań społecznych. Na przykładzie zbiorowości gospodarstw chłopskich w Polsce* (1955) Łódź, s. 119, *Zagadnienie sieci bibliotek naukowych PAN* (1953), „Nauka Polska” nr 3, *Zagadnienia żywienia zbiorowego ludności w Polsce* (1950), Wyd. Spółdzielczy Instytut Naukowy Centralnego Związku Społecznego, s. około 250 (praca wydrukowana, ale do 1951 roku brak zezwolenia na rozpowszechnianie), *Konsumpcja żywnościowa ludności Warszawy przed drugą wojną światową* (1959) Łódź, s. 141.

W latach 1952–1956 był również konsultantem naukowym, a od 1956 roku – docentem w Ośrodku Bibliografii i Dokumentacji Naukowej PWN, a w latach 1956–1957 docentem w Instytucie Matematycznym PAN w Warszawie.

W 1960 roku został zatrudniony w Katedrze Statystyki i Demografii na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, którą kierował do 1969 roku (w 1964 roku otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1972 roku profesora zwyczajnego). Od 1969 roku był profesorem w Zakładzie Zarządzania Gospodarką Narodową i członkiem Rady Naukowej Instytutu Administracji i Zarządzania Wydziału Prawa i Administracji UW.

Jego dorobek zawiera kilka prac, oprócz wcześniej przedstawionych, które są związane z podstawami poznawczymi metody statystycznej i właściwego rozumienia prawidłowości statystycznych. Godne podkreślenia m.in. są:

– Statystyka społeczna – *Indukcja statystyczna* – tom I: *Elementy teorii prawdopodobieństwa, wnioskowanie statystyczne i metoda badania reprezentacyjnego*; tom 2: *Funkcje regresji, korelacja liniowa i wielokrotna oraz korelacja kolejności rang* (1966–1967);

– Wstęp do statystyki społecznej – podmiot, zadania, metody, zastosowanie (1969);

– Statystyka opisowa i indukcyjna (1971);

– Metody statystyczne w prawoznawstwie (1976).

Henryk Greniewski (1903–1972)

Urodził się 11 października 1903 roku w Warszawie. Studia matematyczne ukończył w Uniwersytecie Warszawskim. W 1926 roku uzyskał stopień doktora filozofii na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie rozprawy pt. *Przyczynki do podstaw logicznych mechaniki*, a promotorem

był prof. Stanisław Zaremba. W latach 1927–1939 był zatrudniony jako specjalista w zakresie matematyki finansowej i ubezpieczeniowej w towarzystwach ubezpieczeniowych, m.in. Prudentel SA. W czasie II wojny światowej brał udział w ruchu oporu (pseudonim Bogumił). Począwszy od 1 listopada 1945 roku został pracownikiem kontraktowym na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Łódzkiego jako wykładowca przedmiotu Matematyka Ekonomiczna. Wykłady te były prowadzone w I, II i III semestrze w roku akademickim 6 godzin tygodniowo. Jego zainteresowania naukowo-dydaktyczne było bardzo szerokie, pozwalały mu prowadzić również wykłady ze statystyki i demografii w Uniwersytecie Łódzkim. Od 1949 roku pracował w Państwowym Instytucie Matematycznym PAN. W latach 1951–1958 był profesorem Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Warszawie, następnie w okresie 1958–1968 kierował Katedrą Ekonometrii na Uniwersytecie Warszawskim.

W marcu 1968 roku był jednym z 17 sygnatariuszy listu do władz komunistycznych. W tym samym miesiącu był na spotkaniu ze studentami Uniwersytetu Łódzkiego w BUŁ. Inicjator Polskiego Towarzystwa Cybernetycznego (PTC), które zostało utworzone 21 maja 1962 roku. Był również gościem Łódzkiego Oddziału PTG w 1967 roku. Na zaproszenie doc. dr hab. Jerzego Jaronia wygłosił wykład z zakresu teorii informacji i cybernetyki, którego słuchaczem był współautor.

Jest autorem około 30 książek i wielu artykułów z zakresu logiki formalnej i indukcji. *Elementy logiki formalnej* (1955), *Elementy logiki indukcji* (1955). Książka *Elementy cybernetyki sposobem niematematycznym wyłożone* (1959) została przetłumaczona na kilka języków i wydana m.in. w Oksfordzie, Moskwie i Paryżu. Był aktywnym popularyzatorem cybernetyki w Polsce, w tym autorem monografii: *Cybernetyka niematematyczna*, tom 1–2 (1969).

Henryk Greniewski zmarł nagle 23 kwietnia 1972 roku w Pekinie. Pochowany został na warszawskich Powązkach.

5.3. Katedra Demografii i Statystyki na Wydziale Ekonomicznym

Prześledźmy proces łączenia WSE z UŁ oparty na protokołach posiedzeń Senatu Akademickiego Uniwersytetu Łódzkiego. W protokole nr 4 z 27 lutego 1961 roku w porządku obrad Senatu w punkcie 5. Sprawa połączenia WSE z UŁ.

W dyskusji Dziekan Baranowski popiera wniosek, informując, że na Komisji Historycznej i Radzie Wydziału Filozoficzno-Historycznego wniosek

ten przeszedł jednomyślnie. Rektor oddaje sprawę pod głosowanie. W wyniku głosowania wszyscy członkowie Senatu wypowiedzieli się jednomyślnie za wnioskiem.

Prorektor Hrabec referuje sprawę połączenia Wyższej Szkoły Ekonomicznej z Uniwersytetem Łódzkim. Powiadamia, że do spraw tych została powołana Komisja w składzie: prof. prof. Hrabec, Szubert, Rosset, Wojciechowski i Iwiński. Wynikiem prac Komisji był opracowany memoriał zawierający projekt organizacji Wydziału Ekonomicznego o trzech kierunkach studiów. Memoriał ten został przesłany do Ministerstwa. Następnie Prorektor informuje o głównych wytycznych określających zasady połączenia obu uczelni.

W dyskusji zabierają głos liczni mówcy. Wszyscy z zadowoleniem witają projekt połączenia obu uczelni. Zainteresowanie budzi ewentualna obsada Katedr Wydziału Ekonomicznego, te sprawy jednak zostaną Senatowi przedstawione we właściwym czasie.

Rektor zarządza głosowanie nad wnioskiem połączenia obu uczelni. Zebrani głosują jednomyślnie za połączeniem.

W protokole nr 6 posiedzenia Senatu UŁ z 19 czerwca 1961 roku występuje w punkcie 6. Sprawa połączenia z WSE.

Rektor prof. dr Adam Szpunar informuje zebranych o sprawach łączenia WSE z *Uniwersytetem Łódzkim*. Projekt aktu złączenia został już zaakceptowany przez obie uczelnie. Obecnie Uniwersytet Łódzki czeka na ostateczną decyzję Ministerstwa.

Rektor powitał w serdecznych słowach nowych członków Senatu, przedstawicieli Wydziału Ekonomicznego. Podkreślił obopólne korzyści wynikające z połączenia obu uczelni. W imieniu Wyższej Szkoły Ekonomicznej przemówił prof. Rosset. Dziękując za powitanie, zapewnił, iż cały zespół b. Szkoły Ekonomicznej przystąpi do wyteżonej pracy w nowych warunkach w rozumieniu możliwości wspólnego rozwoju, które to połączenie z pewnością zapoczątkuje.

Rektor informuje zebranych, że ze względu na proces scalania, a także na wzmożony zakres pracy Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego zgodziło się na stanowisko trzeciego prorektora. Rektor uważa, że należałoby nowemu prorektorowi powierzyć sprawy organizacji Wydziału Ekonomicznego oraz sprawy b. WSE. Niezależnie od tego objąłby on także opiekę nad wszystkimi studiami zaocznymi. Rektor proponuje prof. dr. Edwarda Rosseta na to stanowisko. Zarządza głosowanie tajne na kartkach. Na sali znajduje się 17 osób uprawnionych do głosowania. Wynik głosowania:

- 14 kartek z „tak”,
- 3 kartki białe.

Rektor stwierdza, że dokonano wyboru prof. dr. Edwarda Rosseta na stanowisko trzeciego prorektora Uniwersytetu Łódzkiego.

Po załatwieniu sprawy wyborów Rektor stwierdza, że Senat w roku akademickim 1961/62 ukonstytuował się w składzie:

Rektor prof. dr Adam Szpunar,
Prorektor do Spraw Nauki prof. dr Bernard Zabłocki,
Prorektor do Spraw Nauczania prof. dr Stefan Hrabec,
Prorektor do Studiów Ekonomicznych prof. dr Edward Rosset,
Dziekani Wydziałów:
Filozoficzno-Historycznego prof. dr Bohdan Baranowski,
Filologicznego prof. dr Stefan Kawyn,
Matematyki, Fizyki i Chemii prof. dr Witold Janowski,
Prawa dr Józef Stanisław Piątkowski,
Przyrodniczego prof. dr Jakub Moniszowic,
Ekonomicznego doc. dr Edward Wojciechowski.

Wydział Ekonomiczny Uniwersytetu Łódzkiego powstał w wyniku połączenia Wyższej Szkoły Ekonomicznej z Uniwersytetem na podstawie Zarządzenia Ministra Szkolnictwa Wyższego z 1 września 1961 roku / nr DUE-I-3a-46/61/ (por. zał. nr 5). Zarządzenie to obejmuje również zmiany struktury Katedry Statystyki.

W paragrafie 2 tego zarządzenia podane jest, że na Wydziale Ekonomicznym Uniwersytetu Łódzkiego wprowadza się następujące zmiany organizacyjne, m.in.:

1. Znosi się: 2/ Zakład matematyki przy Katedrze Statystyki,
2. Przekształca się: 3/ Katedrę Statystyki z Zakładem o nazwie katedry w Katedrę Demografii i Statystyki z dwoma zakładami:
  - a) Demografii,
  - b) Statystyki.

Paragraf 3 dotyczy zmian organizacyjnych na Wydziale Prawa Uniwersytetu Łódzkiego:

1. Znosi się zakłady: 2/ statystyki przy Katedrze Statystyki,
2. Przenosi się: 2/ Katedrę Statystyki na Wydział Ekonomiczny, włączając ją do Katedry Demografii i Statystyki.

Minister Szkolnictwa Wyższego 1 września 1961 roku powołuje również samodzielnych pracowników b. WSE na samodzielnych pracowników nauki i kierowników katedr na Wydziale Ekonomicznym UŁ. prof. dr. Edward Rosseta na kierownika Katedry Demografii i Statystyki oraz doc. dr. Egona Vielroseg na etat docenta przy Katedrze Demografii i Statystyki.

Przedstawimy dalej dorobek z tego okresu Edwarda Rosseta, bowiem jego osiągnięcia i wpływ na rozwój demografii i statystyki w Łodzi są ogromne. Dołączamy również sylwetkę Tadeusza Millera, który pracował

jako statystyk w kilku łódzkich uczelniach: Państwowej Wyższej Szkole Pedagogicznej, w Wyższej Szkole Ekonomicznej, Uniwersytecie Łódzkim i Akademii Medycznej.

Edward Rosset (okres 1945–1950)

W Łodzi w 1945 roku z inicjatywy Edwarda Rosseta został reaktywowany Wydział Statystyczny przy ówczesnym Zarządzie Miejskim m. Łodzi. W lutym 1945 powrócił na swe dawne stanowisko kierownika Wydziału Statystycznego w Łodzi, odbudowując zniszczoną przez niemieckiego okupanta statystykę miejską. Działając na tym stanowisku do 1950 roku, w marcu 1945 roku, a więc jeszcze w czasie trwania wojny, przywrócił na terenie Łodzi powszechny spis ludności. Działalność Wydziału Statystycznego z uwagi na planowaną jego likwidację (1949) była dość ograniczona. Pomimo tych ograniczeń opracował pierwszy powojenny *Rocznik Statystyczny m. Łodzi 1945–1947*. Odnotujmy strukturę tego *Rocznika* obejmującego konsekwencje społeczno-gospodarcze okupacji niemieckiej i wielkiego zaangażowania mieszkańców Łodzi w odtwarzanie dóbr w zmienionych warunkach polityczno-społecznych.

- I. Plan m. Łodzi
- II. Meteorologia
- III. Powierzchnia miasta
- IV. Zadrzewienie miasta
- V. Zabrukowanie ulic i placów
- VI. Oświetlenie ulic, parków i placów
- VII. Mechaniczny spis ludności m. Łodzi z dnia 1 stycznia 1948 r.
- VIII. Stan i struktura ludności
- IX. Ruch ludności
- X. Nieruchomości, budynki, mieszkania, ruch budowlany
- XI. Zdrowotność publiczna
- XII. Miejska opieka społeczna
- XIII. Szkolnictwo
- XIV. Życie kulturalne
- XV. Zakłady użyteczności publicznej
- XVI. Apropozycja
- XVII. Rolnictwo
- XVIII. Przemysł i praca
- XIX. Handel i spółdzielczość
- XX. Finanse miejskie
- XXI. Personel miejski
- XXII. Referendum i wybory

A. Referendum w dniu 30 czerwca 1946 r.

B. Wybory do Sejmu Ustawodawczego w dniu 19 stycznia 1947 r.

W latach 1948–1950 Wydział Statystyki pod jego kierunkiem wydawał kilkaset zeszytów *Biuletynu Statystycznego* m. Łodzi z licznymi przyczynkami dotyczącymi demograficznej, gospodarczej i społecznej sytuacji mieszkańców Łodzi.

Otrzymał w 1945 roku nominację na Delegata Głównego Urzędu Statystycznego dla m. Łodzi. Minister Administracji Publicznej powołał go na członka Rady Naukowej do spraw Ziem Odzyskanych. Jak wspomina Edward Rosset:

Przy poparciu ministra K. Mijala szybko dźwigam z gruzów miejską statystykę, piszę szereg prac o stanie, potrzebach i perspektywach wyzwolonej Łodzi, przeprowadzam ważne dla odbudowy przemysłu badania, organizuję spisy ludności oraz spis mieszkań, badania przeobrażenia w strukturze demograficznej miasta Łodzi.

W okresie okupacji otrzymał od władz Polski Podziemnej zlecenie opracowania modelu struktury zawodowej ludności wiejskiej, jaki należałoby zrealizować na ziemiach odzyskanych przez Polskę i na nowo zasiedlanych przez obywateli polskich, najczęściej z obszarów wschodnich przedwojennej Polski. Edward Rosset, w konspiracji „Inżynier”, pod nazwiskiem E. Nieżyńskiego przedstawił tę pracę jako *Zróżnicowanie zawodowe ludności wiejskiej. Przyczynek do demografii wsi polskiej* Warszawa (1943).

Równocześnie dzięki działalności w Wydziale Statystycznym m. Łodzi intensywnie przyczynia się do tworzenia w Uniwersytecie Łódzkim Katedry Statystyki. Organizuje Zakład Statystyki, szkoląc młodą kadrę naukową, pisząc skrypty z przedmiotów, dla których nie ma odpowiednich podręczników.

Intensywnie i twórczo pracuje biuro statystyczne wspierane przez protektora w osobie prezydenta miasta, późniejszego ministra Kazimierza Mijala. Jako kierownik statystyki miejskiej Edward Rosset wraz z biurem statystycznym opracował:

- 1) obszerną pracę o stanie, potrzebach i perspektywach powojennej Łodzi,
- 2) pracę o stanie przemysłu łódzkiego w świetle wyników zakładów przemysłowych z lipca 1945 roku,
- 3) studium demograficzne o nowej Łodzi,
- 4) *Rocznik Statystyczny miasta Łodzi* za lata 1945, 1946 i 1947, wydany przez Zarząd Miejski w Łodzi w 1949 r., s. 358,
- 5) analizę warunków mieszkalnych na terenie Łodzi, która została opublikowana w *Dzienniku Zarządu Miejskiego w Łodzi*.

Tadeusz Miller (1921–1980)

Urodził się 4 kwietnia 1921 roku w Warszawie.

Studia I stopnia odbył w latach 1948–1951 w ŁO SGH/SGPiS, potem w WSE w Łodzi. Studia II stopnia ukończył w 1954 roku z tytułem magistra ekonomii. W 1962 roku Rada Wydziału Ekonomicznego nadała Mu stopień doktora na podstawie pracy *Zmiany w strukturze zawodowej ludności Łodzi w świetle danych spiskowych z lat 1931–1950*.

Podczas wojny aresztowany przez niemieckiego okupanta i wywieziony w 1943 do Niemiec był więźniem różnych obozów, o czym rzadko wspominał. W latach 1945–1950 pracował w Łódzkich Zakładach Kinotechnicznych (m.in. na stanowisku dyrektora administracyjno-finansowego) oraz w Wytwórniach Filmów Fabularnych na stanowisku kierownika działu planowania (1950–1951).

W czasie studiów rozpoczął w 1951 roku pracę nauczyciela akademickiego jako młodszy, a następnie starszy asystent Katedry Marksizmu-Leninizmu w Państwowej Wyższej Szkole Pedagogicznej w Łodzi. W związku z włączeniem jej do UŁ przeszedł w 1956 roku do Katedry Historii Filozofii i Myśli Społecznej Wydziału Filozoficzno-Historycznego UŁ. Po roku pracy został stąd przeniesiony służbowo do Katedry Statystyki Wydziału Prawa UŁ. Od 1954 roku pracował również na stanowisku adiunkta w Zakładzie Statystyki Katedry Statystyki WSE w Łodzi. Po połączeniu WSE i UŁ w 1962 roku kontynuował do 1974 roku prace w Katedrze Statystyki i Demografii Wydziału Ekonomicznego, potem Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego UŁ. W tym okresie wykładał przez wiele lat statystykę społeczną na kierunkach socjologii i psychologii. Od 1972 roku był zatrudniony dodatkowo jako docent kontraktowy w wymiarze ½ etatu w Akademii Medycznej w Łodzi. Mianowany docentem i przeniesiony służbowo w 1974 roku do Akademii Medycznej pracował w pełnym wymiarze zajęć, pełniąc w latach 1973–1978 funkcję kierownika samodzielnej Pracowni Matematyki i Statystyki Instytutu Medycyny Społecznej. Równolegle w latach 1974–1978 był zatrudniony w wymiarze ½ etatu w Instytucie Ekonometrii i Statystyki Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego UŁ w charakterze docenta kontraktowego, prowadząc opiekę nad kilkoma doktorantami z socjologii. W roku akademickim 1979/80 pracował w wymiarze ½ etatu w Instytucie Medycyny Pracy w Łodzi.

Był promotorem blisko 50 prac magisterskich i dyplomowych, opiekunem czterech doktoratów w Instytucie Ekonometrii i Statystyki UŁ.

Brał udział w badaniach w ramach problemu węzłowego koordynowanego przez UŁ, prowadził badania naukowe mające znaczenie praktyczne, współpracował z placówkami naukowymi, m.in. Sekcją Techniki i Narzędzi

Badawczych IFiS PAN, był konsultantem naukowym z zakresu statystyki społecznej. Członek: PTE, PTS – m.in. kilka kadencji w Zarządzie Okręgu Łódzkiego, ZNP – w tym podczas jednej kadencji pełnił funkcję przewodniczącego Rady Zakładowej WSE.

Tytuły wybranych publikacji: *O warunkowych mieszkaniowych robotników* („Łódzkie Czasopismo Gospodarcze” 1958, nr 1); *Z badań nad strukturą załogi łódzkiej fabryki włókienniczej*, [w:] *Studia nad rozwojem klasy robotniczej* (cz. 1, PAN 1961); współautor: *Badania nad strukturą i ruchliwością klasy robotniczej Jugosławii* (Studia Socjologiczne, t. III, 1961) i *Z pracy ośrodków socjologicznych Jugosławii* (tamże, t. XV/2, 1951); *Zmiany w poziomie aktywności zawodowej ludności Łodzi w okresie 1931–1950* (ZN UŁ, „Nauki Ekonomiczne” 1962, z. 1); *Gospodarstwa domowe Łodzi w świetle spisów ludności z lat 1921, 1931, 1950, 1960*, [w:] *Problemy demografii i zatrudnienia na terenie m. Łodzi* (1967); współautor: *Materiały do ćwiczeń z medycyny społecznej* (1972, wyd. 2 zmienione i rozszerzone 1974, wyd. 3, 1976); *Kształtowanie się wartości współczynnika Yule’a i jego interpretacja*, [w:] *Z metodologii i metodyki socjologicznych badań terenowych* (PAN 1974, z. 23); redaktor i współredaktor: *Elementy statystyki medycznej. Podręcznik dla studentów medycyny* (1978, wyd. 3, 1982). Przedwczesna śmierć przerwała zakończenie rozprawy habilitacyjnej o rozwoju ruchu naturalnego w Polsce.

Wyróżniony nagrodą Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej, 5 nagrodami Rektora AM i 4 nagrodami Rektora UŁ. Odznaczenia: Honorowa Odznaka m. Łodzi (1964), Złota Odznaka UŁ (1972), Złoty Krzyż Zasługi (1973). Zmarł 9 kwietnia 1980 w Łodzi.

5.4. Konferencja Katedr Statystyki w 1958 roku

Konferencja została zwołana przez Departament Studiów Ekonomicznych Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego, a jej organizację powierzono Katedrze Statystyki Ekonomicznej Szkoły Głównej Planowania i Statystyki w Warszawie. Konferencja ta odbyła się w dniach 25–30 października 1958 roku w Zakopanem i uczestniczyły w niej 64 osoby, reprezentujące 14 ośrodków:

- Katedra Statystyki WSE w Katowicach,
- Katedra Statystyki WSE w Krakowie,
- Katedra Statystyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie,
- Katedra Statystyki WSE w Łodzi,
- Katedra Statystyki Uniwersytetu Łódzkiego,
- Katedra Statystyki WSE w Poznaniu,

Katedra Statystyki WSE w Sopocie,
 Katedra Statystyki przy Politechnice w Szczecinie,
 Katedra Statystyki Ekonomicznej SGPiS w Warszawie,
 Katedra Statystyki Matematycznej SGPiS w Warszawie,
 Katedra Statystyki WSE we Wrocławiu,
 Katedra Ekonomii Politycznej AGH w Krakowie,
 Zakład Nauk Ekonomicznych PAN,
 Główny Urząd Statystyczny.

Departament Studiów Ekonomicznych Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego reprezentowali na konferencji ob. dyr. W. Taborski i ob. B. Wielgomasowa.

Program konferencji obejmował:

- Dyskusję na temat nauczania matematyki i dyscyplin statystycznych,
- Komunikaty z przebiegu prac naukowo-badawczych katedr,
- Wykłady prof. L. H. Klaassena i prof. J. Tinbergen z zakresu współczesnej ekonometrii.

Obrady podjęte zostały 25 października 1958 roku pod przewodnictwem prezydium powołanego w składzie: prof. dr K. Romaniuk, kierownik Katedry Statystyki Ekonomicznej SGPiS, prof. dr E. Rosset, kierownik Katedry Statystyki w Uniwersytecie Łódzkim i WSE w Łodzi i doc. dr W. Sadowski, kierownik Katedry Statystyki Matematycznej SGPiS.

Zgodnie z planem pierwsze trzy dni konferencji poświęcone zostały dyskusji na temat programu nauczania matematyki i dyscyplin statystycznych w wyższych szkołach ekonomicznych. Dyskusja koncentrowała się wokół tez przedstawionych w referacie prof. Kazimierza Romaniuka. Propozycje w nim zawarte sugerowały ujęcie nauczania matematyki, statystyki matematycznej, statystyki ekonomicznej i statystyk szczegółowych w jednolity powiązany system.

Zainteresowania naukowe katedr koncentrowały się wokół problematyki ludnościowej, badań stopy życiowej, statystycznych bilansów gospodarki narodowej, problemów wydajności pracy i kosztów produkcji, zastosowań statystyki matematycznej do różnych zagadnień w przedsiębiorstwach przemysłowych, problemów transportu morskiego, statystyki ubezpieczeniowej, statystyki eksperymentalnej, różnych problemów ekonometrii i nauki o zarządzaniu (management science), matematyki i historii statystyki.

W zakresie demografii i statystyki ludnościowej prowadzone były prace w wielu ośrodkach nad sporządzeniem różnych wariantów prognoz demograficznych dla całego kraju, jak również poszczególnych regionów, województw, miast itp. Prognozy opracowane były w odniesieniu do lat planu perspektywicznego.

W Katedrze Statystyki WSE w Łodzi prace z tego zakresu obejmowały przemiany demograficzne i społeczno-zawodowe ludności za lata 1945–1958. Prowadzone były prace dotyczące obliczania współczynników demograficznych, metod analizy umieralności, przyrostu naturalnego. Spośród nich należy przede wszystkim wymienić monografię profesora E. Rosseta pt. *Proces starzenia się ludności*.

Opracowanie pewnych problemów społecznych związanych z rozwojem przemysłu, problemy wpływu industrializacji na sytuację klasy robotniczej przygotował adj. mgr Tadeusz Miller z Katedry Statystyki Uniwersytetu Łódzkiego.

Badaniami warunków mieszkaniowych dla Łodzi zajmował się również Tadeusz Miller.

W Katedrze Statystyki prowadzono także badania w zakresie analizy procesu produkcji, wydajności pracy i kosztów produkcji. W szczególności: mierzenia dynamiki wolumenu produkcji – zajmował się tym problemem z-ca prof. mgr Władysław Welfe; mierzenia wielkości i zróżnicowania wydajności pracy w przemyśle – adj. mgr Zbigniew Michałekiewicz i st. as. mgr Zofia Zarzycka.

W końcowej części konferencji przedstawiono dwa referaty przygotowane przez zaproszonych do Polski profesorów z Holenderskiego Instytutu Ekonomicznego.

Prof. L.H. Klaassen wygłosił referat dotyczący badania elastyczności popytu.

Prof. J. Tingergen wygłosił referat traktujący o zastosowaniach metod ekonometrycznych do planowania rozwoju gospodarczego Holandii.

Obydwa referaty wysłuchane były z wielkim zainteresowaniem przez uczestników konferencji.

Pierwsza ogólnopolska Konferencja Katedr Statystyki Wyższych Szkół Ekonomicznych odbyła się w 1952 r. (por. Załącznik 4)

5.5. Statystyka i demografia w Instytucie Ekonometrii i Statystyki

Kolejna ważna zmiana w strukturze organizacyjnej Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego zaszła na mocy zarządzenia Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z 1970 roku. Celem tej reorganizacji było powołanie instytutów naukowo-badawczych, które miały podejmować problematykę dotyczącą najważniejszych dla gospodarki zagadnień o charakterze

stosowanym i podstawowym. Na Wydziale utworzono wówczas sześć instytutów:

1. Instytut Ekonometrii i Statystyki,
2. Instytut Ekonomii Politycznej,
3. Instytut Ekonomiki Produkcji,
4. Instytut Ekonomiki Handlu (od 1972 r. Instytut Obrotu Towarowego),
5. Instytut Organizacji i Zarządzania,
6. Instytut Socjologii.

Instytuty składały się z zakładów. Dwie Katedry Demografii i Statystyki oraz Ekonometrii zostały przekształcane w Zakłady: Demografii i Statystyki oraz Ekonometrii, tworząc Instytut Ekonometrii i Statystyki.

W **Instytucie Ekonometrii i Statystyki** działało pięć zespołów naukowo-badawczych:

1. Ekonometrii,
2. Cybernetyki ekonomicznej,
3. Programowania matematycznego,
4. Demografii i Gerontologii Społecznej,
5. Zastosowań Statystyki matematycznej w naukach społecznych.

Od 1988 roku utworzone zostały jeszcze dwa zespoły: Konsumpcji i standardów życia oraz Metod Statystycznych.

W związku z powołaniem do życia Instytutu Ekonometrii i Statystyki UŁ nadzór nad całokształtem prac Instytutu powierzono Dyrektorowi, w ramach Zakładów – Kierownikom Zakładów.

1. Realizacja badań naukowych pozostanie w gestii Instytutu.
2. Sprawy dydaktyczne jak również rozwój kadry naukowo-badawczej – w gestii Zakładów.

Szczegółowa organizacja wewnętrzna Instytutu Ekonometrii i Statystyki zostanie podana w Piśmie Okólnym.

I. Podział funkcji w Zakładzie Demografii i Statystyki, której kierownikiem był doc. dr Zbigniew Michałkiewicz.

1) Opieka nad przygotowaniem dydaktycznym młodej kadry (dr Z. Zarzycka),

2) Plany i sprawozdania, w tym:

– z zakresu spraw finansowych (mgr A. Kaliszewicz),

– z zakresu obciążeń dydaktycznych (mgr J. Martini),

3) Prowadzenie dokumentacji i informacji bibliograficznej (mgr Wł. Ob-
raniak),

4) Opieka nad zespołem prowadzącym zajęcia na Zawodowych Studiach Zaocznych.

II. Tematyka zebrań Zakładu.

1. Sprawy dydaktyczne.

2. Sprawy organizacyjne (wynikające z Zarządzeń Dziekana i Dyrektora Instytutu).

3. Sprawy naukowe:

- Referowanie koncepcji i tez prac,
- Referowanie problemów metodologicznych.

Wniosek: referowanie gotowych opracowań postanowiono przenieść na zespoły.

W 1987 roku z Zakładu Demografii i Statystyki wydzielił się Zakład Metod Statystycznych, którego kierownikiem został doc. dr hab. Czesław Domański, a po uzyskaniu przez niego tytułu profesora w 1991 roku Zakład przekształcono w 1992 roku w Katedrę.

Począwszy od zmiany „Ustawy o szkolnictwie Wyższym i Nauki”, w świetle której uczelnie wyższe uzyskały większą autonomię, oraz dzięki dynamicznemu rozwojowi młodej kadry i badaniom naukowym Katedra Demografii i Statystyki została podzielona na dwie nowe jednostki:

– Katedrę Statystyki Ekonomicznej, którą początkowo kierowała prof. Zofia Zarzycka, potem prof. Wacława Starzyńska, a obecnie dr hab. Maria M. Grzelak, prof. UŁ (od 1.10.2016);

– Zakład Demografii (Zakład Demografii i Gerontologii Społecznej), którego pierwszym kierownikiem był dr hab. Jerzy Tadeusz Kowaleski, prof. UŁ (1992–2005), następnie funkcję tę pełniła dr hab. Agnieszka Rossa, prof. UŁ (od 2006). Od 2019 roku Zakład został przekształcony w Katedrę Demografii.

5.6. Zakończenie

Książka poświęcona jest statystykom i demografom, którzy byli często bezinteresownie zaangażowani zarówno jako nauczyciele akademicki, jak i jako zawodowi statystycy – analitycy podejmujący próby oceny i prognozy życia gospodarczego i społecznego mieszkańców Łodzi. Studiując źródła historyczne związane z rozwojem drugiego co do wielkości miasta w Polsce, jakim przez ponad 120 lat była Łódź, można poznać wielu odważnych i świątłych statystyków i demografów służących dobru społecznemu i obywatelom naszego miasta.

Wiele stron poświęciliśmy tym osobom, często zapomnianym, a kładącym fundamenty dla stworzenia nowych organizacji i instytucji, w tym także o charakterze statystycznym.

Szczególny hołd należy złożyć pionierom łódzkiej statystyki z okresu międzywojennego ubiegłego wieku. Także tym, którzy tworzyli oryginalne

dzieła w czasie niemieckiej okupacji, aby w innej rzeczywistości mogły być wykorzystane do budowania nowych struktur instytucji statystycznych w warunkach braku samodzielności politycznej kraju.

Z przedstawionego zarysu historycznego rozwoju łódzkiej statystyki akademickiej wynika, że na istniejący wysoki poziom twórczości naukowo-badawczej i organizacyjnej składa się kilkupokoleniowa myśl i praca łódzkich działaczy i naukowców, dla upamiętnienia których opracowaliśmy tę publikację. Prezentowane są w niej instytucje i organizacje akademickie oraz życiorysy prekursorów i wybitnych statystyków polskich zaangażowanych w łódzkim środowisku naukowo-dydaktycznym.

Statystyka w tej pracy jest dominującą dziedziną, a wynika to z jej podwójnej roli: samodzielnej dyscypliny naukowej oraz wywieranego przez nią istotnego wpływu na rozwój większości innych nauk.

Bibliografia

- Augustyniak J. (red.) (1931), *Pamiętnik Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi*, Łódź.
- Baranowski B., Baranowski K. (1985), *Pierwsze lata Uniwersytetu Łódzkiego (1945–1949)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Baranowski K. (1977), *Oddział Wolnej Wszechnicy w Łodzi 1928–1939*, Warszawa–Łódź.
- Bartkiewicz Z. (1911), *Złe miasto: obrazy z 1907 roku*, Łódź.
- Bociarski D. (1873), *Rys statystyczny przemysłu Królestwa Polskiego*, Biblioteka Warszawska, t. II, s. 1–55.
- Domański Cz. (1991), *Edward Rosset (1897–1989)*, „Przegląd Statystyczny”, T. XXXVIII, z. 2.
- Domański Cz. (2011), *Losy „Przeglądu Statystycznego”*, T. LVIII, z. 3–4.
- Domański Cz., Jędrzejczak A. (2015), *Rozwój statystyki łódzkiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Domański Cz., Kasperkiewicz W., Kwiatkowski E. (2018), *90 lat łódzkiej ekonomii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Flatt O. (1853), *Opis miasta Łodzi*, Wydawnictwo Drukarnia Gazety Codziennej, Warszawa.
- Gąsiorowska N. (1915), *Z dziejów przemysłu w Królestwie Kongresowym, Sekcje fabryczne (1824–1835)*, *Ekonomista*, t. I–II.
- Ginsbert A. (1962), *Łódź – studium monograficzne*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- Grotowski M. (1923), *Statyści polscy początków XIX stulecia*, Księgarnia S.A. Krzyżanowskiego, Kraków.
- Idzikowski A. (1931), *Administracja i stan finansowy Szkoły, profesorowie i wykładane przedmioty, ruch studentów*, [w:] *Pamiętnik Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi*, red. J. Augustyniak, Łódź.
- Kaczmarek R. (1958), *Źródła do historii miast Łódzkiego Okręgu Przemysłowego w XIX wieku*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Kita J., Pytlas S. (1995), *Profesorowie Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1945–1994*, Pro Memoria, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kita J., Pytlas S. (1996), *Uniwersytet Łódzki w latach 1945–1995*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Kowaleski J.T., Obraniak W. (1997), *Profesor Edward Rosset*, [w:] *Sylwetki łódzkich uczonych*, z. 37, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 7–17.
- Kowaleski J.T., Obraniak W. (2018), *Edward Rosset (1987–1989)*, [w:] *Statystycy polscy. Biogramy*, „Biblioteka Wiadomości Statystycznych”, Warszawa.
- Kuciński J. (1995), *Kalendarium tradycji akademickich w Łodzi (XV–XX w.)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kuciński J. (1995), *Rodowód wyższych szkół w Łodzi*, „Kronika. Pismo UŁ”, nr 3(30): 70 lat tradycji akademickich Łodzi, red. Czesław Domański.
- Kuciński J. (2002), *Z dziejów łódzkiego ekonomicznego i socjologicznego ośrodka akademickiego*, [w:] *Zjazd Absolwentów Studiów Ekonomicznych i Socjologicznych*, Łódź, 24–27 października, s. 13–177.
- Kuciński J. (2003), *Początek data Wszechnica: inwestycje na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym*, „Kronika. Pismo UŁ”, nr 5(82), s. 13–16.
- Kuciński J. (2006), *Czterdzieści lat Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego Uniwersytetu Łódzkiego 1965–2005*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kwiatkowski S. (1993), *Powstanie i rozwój statystyki publicznej na ziemi łódzkiej 1918–1993*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Łodzi, Łódź.
- Kwiatkowski S. (1994), *Rozwój myśli i instytucji statystycznych na ziemiach Polskich*, „Biblioteka Wiadomości Statystycznych” t. 42, Warszawa.
- Lorentz Z. (1926), *Narodziny Łodzi nowoczesnej*, Łódź.
- Miastkowski L. (1995), *Sylwetki łódzkich uczonych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Miastkowski L. (1997), *Sylwetki nauczycieli łódzkiego ekonomiczno-socjologicznego ośrodka akademickiego w latach 1925–1996*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Missalowa G. (1964), *Studia nad powstaniem Łódzkiego Okręgu Przemysłowego, 1815–1870*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- Okólski M., Welfe W. (1987), *Edward Rosset – uczonej odchodzącej generacji, człowiek współczesny*, „Economista”, nr 1, s. 23–41.
- Profesor Edward Rosset (1997)*, „Sylwetki Łódzkich Uczonych”, z. 37, red. J.T. Kowaleski, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Piekałkiewicz J. (1927), *Statystyka miejska w Polsce*, „Kwartalnik Statystyczny”, t. IV, zeszyt 1, GUS.
- Pitz F. (1930), *Organizacja statystyki miejskiej*.
- Puś W. (1973), *Rozmieszczenie przemysłu włókienniczego w Królestwie Polskim w latach 1870–1900*, „Zeszyty Naukowe UŁ”, seria I, z. 96, s. 3–16, Łódź.
- Puś W. (1976), *Przemysł włókienniczy w Królestwie Polskim w latach 1870–1900*, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Reymont W. (1899), *Ziemia Obiecana*, Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa.
- Rodecki F. (1830), *Obraz geograficzno-statystyczny Królestwa Polskiego*, Instytut Litograficzny Szkolny, Warszawa.
- Rosset E. (1925), *Alkoholizm w Łodzi w świetle badań statystycznych*, Zakłady Graficzne Filipa Grapowa, Łódź.
- Rosset E. (1926), *Zagadnienia gospodarki samorządowej miasta Łodzi*, nakładem autora z zasiłkiem Magistratu m. Łodzi, Łódź.

- Rosset E. (1927), *Alkoholizm w miastach polskich (wyniki ankiety)*, nakładem Magistratu m. Łodzi, Łódź.
- Rosset E. (1928), *Łódź w latach 1860–1870: zarys historyczno-statystyczny*, „Rocznik Łódzki”, t. I.
- Rosset E. (1929), *Łódź – miasto pracy*, Łódź.
- Rosset E. (1930), *Samorząd łódzki w walce z głodem mieszkaniowym*, Łódź.
- Rosset E. (1931), *Prostytucja i choroby weneryczne w Łodzi*, Łódź.
- Rosset E. (1933), *Prawa demograficzne wojny*, Łódź.
- Rosset E. (1962), *Stosunki ludnościowe*, [w:] *Łódź w latach 1945–1960*, Łódź.
- Rosset E. (1967), *Ludzie starzy. Studium demograficzne*, PWE, Warszawa.
- Rosset E. (1969), *Proces starzenia się ludności*, PWE, Warszawa.
- Rosset E. (1978), *Eksplzja demograficzna*, „Książka i Wiedza”, Warszawa.
- Rosset E. (1983), *Doktryna ludności optymalnej w rozwoju historycznym*, Warszawa.
- Rosset E. (1986), *Rozwody*, PWE, Warszawa.
- Rosset E. (1987), *Teoria przejścia demograficznego – jej logika, techniki i perspektywy*, [w:] E. Rosset, W. Billig, *Studia nad teoriami ludnościowymi*, „Monografie i Opracowania”, nr 228, Warszawa, s. 13–97.
- Rosset E. (red.) (1968), *Rozwój polskiej myśli statystycznej*, PWE, Warszawa.
- Rynkowska A. (1951), *Działalność gospodarcza władz Królestwa Polskiego na terenie Łodzi przemysłowej w latach 1821–1831*, ŁTN Łódź.
- Rzewski A. (1937), *Prace Statystyczne Zarządu Miejskiego w Łodzi 1918–1934*, Łódź.
- Skodlarski J. (2012), *Historia gospodarcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szkoła Główna (1948), *Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Oddział w Łodzi: spis wykładowców i skład osobowy: rok akademicki 1948/1949*, Łódź.
- Szkoła Główna (1950), *Szkoła Główna Planowania i Statystyki w Warszawie: spis wykładowców i skład osobowy: rok akademicki 1949/1950*, Warszawa.
- Szkoła Główna (1951), *Szkoła Główna Planowania i Statystyki w Warszawie: spis wykładowców i skład osobowy: rok akademicki 1950/1951*, Warszawa.
- Szkoły naukowe i kierunki badań na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego. Tradycja i współczesność* (2015), red. J. Grotowska-Leder, E. Kwiatkowski, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Szturm de Sztrem T. (1920), *Obecne przesilenie walutowe*, „Biuletyn IGS”, nr 3.
- Szulc S. (1930), *Ludność polska według wieku w latach 1927, 1928 i 1929. Population de la Pologne d'après l'âge en 1927, 1928 et 1929*, Główny Urząd Statystyczny. Warszawa.
- Ukazatiel djestwujuszczich w Impierii akcjoniernych predpriyatii*, oprac. B.A. Dimitriew-Mamonow, Petersburg 1903.
- Ukazatiel fabrik i zawodow jewropejskoj Rossii i Carstwa Polskogo*, opr. P.A. Orłow, Petersburg 1881.
- Ukazatiel fabrik i zawodow jewropejskoj Rossii i Carstwa Polskogo*, opr. P.A. Orłow, Petersburg 1887.

Załącznik 1

Załącznik 1. Ludność Łodzi w latach 1793-1918

Załącznik 1 (cd.)

II. DEMOGRAFJA. — DÉMOGRAPHIE.

Ludność Łodzi. — Population.

Tab. 5.

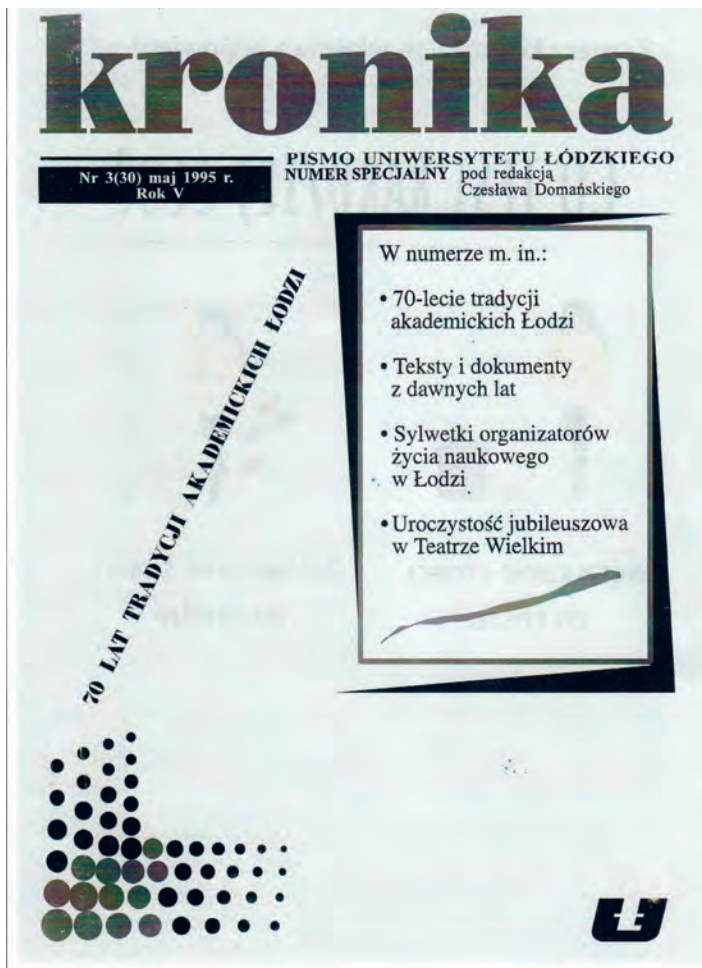
Rok Année	Ludność Population	Rok Année	Ludność Population	Rok Année	Ludność Population	Rok Année	Ludność Population
1793	190	1837	10 645	1872	50 000	1907	328 383
1806	767	1838	12 176	1878	100 000	1908	341 416
1820	799	1840	20 150	1884	113 146	1909	393 526
1827	939	1844	14 028	1890	125 227	1910	408 000
1828	2 843	1849	15 565	1893	149 889	1911	441 000
1829	4 273	1850	15 764	1897	314 020	1912	459 000
1830	4 343	1851	18 190	1903	329 000	1913	506 000
1832	5 140	1857	26 073	1905	343 944	1914	459 313
1833	5 730	1860	32 639	1906	329 056	1915	341 500

Tab. 6.

Ruch ludności. — Mouvement de la population.

MIESIĄC I ROK Mois et année	Ludność Popula- tion	LICZBA — NOMBRE DE				Na 1000 ludności w stos. rocznym przypada Proportion par an pour 1000 habitants				
		małżeństw mariages	urodzeń żywych nés vivants	zgonów décès	przyrostu naturalnego accroisse- ment naturel	małżeństw mariages	urodzeń żywych nés vivants	zgonów décès	przyrostu naturalnego accroisse- ment naturel	
Styczeń — Janvier . . .	459 881	420	1 521	900	+621	11,9	39,9	23,6	+16,3	
Luty — Février	461 675	729	1 194	757	+377	19,9	29,5	19,7	+ 9,8	
Marec — Mars	463 911	190	1 083	681	+404	4,9	28,2	17,7	+10,5	
Kwiecień — Avril	466 132	492	1 154	632	+522	12,7	29,8	16,3	+13,5	
Maj — Mai	468 604	458	1 311	573	+738	11,8	33,7	14,7	+19,0	
Czerwiec — Juin	468 716	588	1 345	567	+778	15,9	34,4	14,5	+19,9	
Lipiec — Juillet	468 318	473	1 297	848	+359	12,2	30,9	21,7	+ 9,2	
Sierpień — Août	471 668	522	1 151	659	+492	13,3	29,3	16,8	+12,5	
Wrzesień — Septembre .	478 908	598	1 285	545	+720	15,0	31,7	13,7	+18,0	
Październik — Octobre .	482 700	649	1 038	478	+560	16,1	26,3	11,9	+14,4	
Listopad — Novembre .	487 639	743	1 136	573	+563	18,3	28,0	14,1	+13,9	
Grudzień — Décembre .	491 250	536	1 114	614	+500	13,1	27,2	15,0	+12,2	
Rok Année	1922	472 457	6 400	14 481	7 827	+ 6 654	13,5	30,6	16,6	+14,0
"	1921	452 293	5 351	10 062	7 619	+ 2 443	11,8	22,2	16,8	+ 5,4
"	1920	432 881	4 611	11 595	9 577	+ 2 018	10,7	28,8	22,2	+ 4,6
"	1919	433 472	4 188	9 394	9 573	- 179	9,7	21,7	22,1	- 0,4
"	1918	341 829	1 755	3 971	8 871	- 4 900	5,1	11,6	25,9	-14,3

Załącznik 2

177

Załącznik 2. 70 lat tradycji akademickiej w Łodzi

Uroczystość w Teatrze Wielkim

Widok ogólny prezydium uroczystości jubileuszowej w Teatrze Wielkim w Łodzi

Foto: Andrzej GROMEK

Prof. Michał Seweryński – przewodniczący konferencji Rektorów Łódzkich Szkół Wyższych

Główna uroczystość związana z jubileuszem 70-lecia Łodzi Akademickiej odbyła się 20 stycznia w gościnnej sali Teatru Wielkiego. Przybyli na nią prezes PAN prof. Leszek Kuźnicki i przewodniczący KBN prof. Witold Karczewski. Władze Łodzi i województwa łódzkiego reprezentowali: wojewoda Andrzej Pęczak, przewodniczący Rady Miejskiej Grzegorz Palka i prezydent Marek Czekalski, wszyscy ze swymi statutowymi zastępcami.

Obecni byli: Jan Maciej Czajkowski, prezydent Zgierz i Paweł Winiarski, wiceprezydent Pabianic. Przybyli wojewodowie: Jan Ryś (sieradzki), Stanisław Witasz-

czyk (piotrkowski), Andrzej Charzewski (skierniewicki), prof. Marek Trombski (bielski). Wojsko i policję reprezentowali: gen. Zbigniew Zalewski, szef Inspektoratu Logistyki Sztabu Generalnego WP, gen. Andrzej Kaliwoska, szef służby zdrowia WP, płk Jan Kraus, dowódca garnizonu Łódź, inspektor Janusz Pluta, komendant wojewódzki policji. Z zaprzyjaźnionych uczelni przybyli: prof. Kazimierz Goebel – rektor UMCS, prof. Hubert Bronk – rektor Uniwersytetu Szczecińskiego, prof. Jan Strzałko – prorektor UAM, prof. Janina Clechanowicz – prorektor Uniwersytetu Gdańskiego, prof. Elżbieta Adamowicz – prorektor SGH.

Na uroczystość złożyły się trzy referaty, których skróty zamieszczamy, oraz koncert w wykonaniu orkiestry Akademii Muzycznej w Łodzi pod dyrekcją Zdzisława Szostaka z udziałem solistów: Urszuli Kryger (śpiew) i Tadeusza Chmielewskiego (fortepian).

Dokonano również uroczystego otwarcia wystawy „70-lecie Łodzi akademickiej”.

W przeddzień, 19 stycznia, w bazylice archidiecejalnej odbyła się msza w intencji łódzkiego środowiska akademickiego celebrowana przez ks. bpa Bogdana Bę- ze.

B. N.

Goście honorowi. W środku – prof. Janusz Ziółkowski, obok niego poseł Maria Dmochowska oraz prof. Janusz Szosland

Foto: Andrzej GROMEK

Goście honorowi. Pierwszy z prawej: ks. prof. Józef Tischner. Drugi z lewej wojewoda łódzki Andrzej Pęczak

„Kronika”. Pismo Uniwersytetu Łódzkiego. Numer specjalny pod redakcją Czesława Domańskiego. Adres redakcji: 90-131 Łódź, ul. Narutowicza 65, tel. 78-57-13. Nakładem Wydawnictwa UŁ. Nie zamówionych materiałów nie zwracamy. Redakcja zastrzega sobie prawo dokonywania skrótów i adiacji tekstów. Numer zamknięto 8 marca 1995 r.

Program pracy naukowo-badawczej Katedr Statystyki Wyższych Szkół Ekonomicznych

Program ten był następstwem „dorobku” Pierwszego Kongresu Nauki Polskiej, który się odbył 29.06–2.07.1951 roku w Warszawie, w szczególności Sekcji Nauk Ekonomicznych oraz Podsekcji Statystyki, a następnie dorobku Pierwszej Ogólnopolskiej Konferencji Katedr Wyższych Szkół Ekonomicznych, która odbyła się w grudniu 1952 roku w Warszawie.

Katedry Statystyki na lata 1954–1955 przedstawiały następujące tematy szczegółowe z zakresu statystycznej ewidencji gospodarki narodowej.

Katedra Statystyki Szkoła Główna Planowania i Statystyki (SGPiS) w Warszawie:

Statystyczna kontrola wykonania planu produkcji przemysłowej,

Katedra Statystyki Szkoła Główna Służb Zagranicznych (SGSZ) w Warszawie:

Zagadnienia międzynarodowej porównywalności w statystyce handlu zagranicznego.

Katedra Statystyki WSE w Częstochowie:

Sezonowość w globalnych obrotach zakładów żywienia zbiorowego.

Sezonowość w strukturze obrotów zakładów żywienia zbiorowego.

Struktura jadłospisów a zamówienia społeczne ze strony klienta.

Katedra Statystyki WSE w Krakowie:

System ewidencji PMT, wytwórnia w Krakowie.

Katedra Statystyki WSE w Łodzi:

Statystyka wydajności pracy w przemyśle odzieżowym.

Statystyka wydajności pracy w przemyśle dziewiarskim.

Statystyka czasu pracy i zatrudnienia w przemyśle odzieżowym.

Statystyka czasu pracy i zatrudnienia w przemyśle dziewiarskim.

Metody obliczania produkcji i badania dynamiki produkcji w przemyśle włókienniczym.

Statystyczna analiza wykonania planu produkcji w przemyśle włókienniczym.

Statystyka wydajności pracy w handlu włókienniczym.

Statystyka zatrudnienia w handlu włókienniczym.

Katedra Statystyki WSE w Poznaniu:

Ewidencja, sprawozdawczość i statystyka produkcji roślinnej w PGR.

Ewidencja, sprawozdawczość i statystyka produkcji zwierzęcej w PGR.

Statystyczna analiza kompleksowego wykonania planu obrotu towarowego.

Statystyczne badanie lokalizacji i przepustowości sieci handlu detalicznego jako podstawa prawidłowego zaopatrzenia ludności.

Katedra Statystyki WSE w Sopocie:

Analiza statystyczna nieracjonalnych przewozów w transporcie morskim:

a) metody wykrywania nieracjonalnych przewozów w żegludze,

b) metody wykrywania nieracjonalnych przewozów w portach.

Obliczanie i analiza wskaźników wydajności pracy w transporcie morskim:

a) w portach morskich,

b) w żegludze.

Katedra Statystyki WSE w Stalinogrodzie:

Ewidencja i sprawozdawczość w przemyśle energetycznym.

Katedra Statystyki WSE w Szczecinie:

Ewidencja statystyczna transportu miejskiego.

Analiza statystyczna przewozów kolejowych.

Analiza statystyczna eksploatacji taboru kolejowego.

Ewidencja statystyczna płacy i pracy w transporcie kolejowym.

Analiza statystyczna zużycia materiałów na kolei.

Katedra Statystyki WSE we Wrocławiu:

Analiza wpływu reformy norm i płac na koszty własne w przedsiębiorstwach elektro-montażowych.

System wskaźników charakteryzujących pracę przedsiębiorstw przemysłowych.

Katedra Statystyki Uniwersytetu Wrocławskiego:

Zmienność współczynników techniczno-ekonomicznych.

Bilansowa metoda koordynacji planów cząstkowych.

Katedra Statystyki SGPiS w Warszawie:

Łańcuchy Markowa.

Testy nieparametryczne.

Statystyczne funkcje decyzji.

Katedra Statystyki SGSZ w Warszawie:

Związek statystyki i matematyki.

Metody badania wahań szkodowości portfela ubezpieczeniowego i ustalanie wysokości udziału własnego w asekuracji.

Metody matematyczno-statystyczne podstawy taryf ubezpieczeń rzeczowych.

Katedra Statystyki WSE we Wrocławiu

Kształtowanie się zużycia ilościowego środków produkcji i nakładów pracy żywej w zależności od wysokości produkcji.

Rozkład błędów liczb zaokrąglonych.

Rachunek korelacji i jego zastosowanie.

Ponadto w ramach problemu zastosowania statystyki matematycznej do badania zjawisk społeczno-gospodarczych zgłoszono następujące tematy pracy naukowo-badawczej ze strony uniwersyteckich katedr statystyki:

Katedra Statystyki Uniwersytetu Łódzkiego

Współzależność wydatków na niektóre potrzeby kulturalne w budżetach rodzin chłopskich w 1947 roku.

Katedra Statystyki Uniwersytetu Wrocławskiego

Metody analizy danych ankiety akt sądowych o przestępczości.

Badania reprezentatywności okręgu sądowego objętego ankietą w stosunku do całej Polski.

Opracowanie metody badania próbkowego dla akt sądowych.

Teoria indukcji statystycznej.

Metody próbkowania „systematycznego” opartego na wyborze serowym egzemplarzy badanych.

Teoria celowej selekcji próbek.

Metoda grupowania na podstawie tablic Czekanowskiego.

Systematyka zagadnień i metod taksonomicznych w zastosowaniu do poszczególnych zagadnień.

Zastosowanie i technika statystycznych metod taksonomicznych w praktyce badawczej.

Procesy stochastyczne w zjawiskach ekonomicznych.

W zakresie *statystyki ludności* zostały zgłoszone do omawianego planu pracy naukowo-badawczej następujące tematy:

Katedra Statystyki SGPiS w Warszawie

Bilans wędrówek ludności.

Katedra Statystyki WSE w Poznaniu

Zagadnienie praw ludnościowych w demografii i statystyce ludnościowej. Statystyczna analiza przebiegu wykształcenia podstawowego i średniego studentów WSE w Poznaniu, immatrykulowanych w latach akademickich 1950/1951 – 1953/1954.

Ponadto do planu pracy naukowo-badawczej na lata 1954 i 1955 zgłosiły następujące tematy z zakresu demografii uniwersyteckie katedry statystyki:

Katedra Statystyki Uniwersytetu Warszawskiego:

Prawa ludności.

Katedra Statystyki Uniwersytetu Poznańskiego:

Terytorium i ludność Polski pod okupacją hitlerowską.

Katedra Statystyki Uniwersytetu Wrocławskiego:

Stochastyczne prawa demograficzne.

Demograficzne konsekwencje imperialistycznej eksploatacji Afryki.

W zakresie *metodologii statystyki* zostały zgłoszone następujące tematy:

Katedra Statystyki SGPiS w Warszawie:

Indeksy stałej i zmiennej struktury.

Katedra Statystyki Uniwersytetu SGSZ w Warszawie:

Polskie słownictwo naukowe w zakresie statystyki teoretycznej, ekonomicznej i społecznej.

Katedra Statystyki Uniwersytetu WSE w Poznaniu:

Statystyczne metody badania prawidłowego zaopatrzenia i popytu ludności.

Statystyczne badania wzrostu stopy życiowej mas pracujących.

Zastosowanie wykresów Gantta w obrocie towarowym.

Katedra Statystyki WSE w Stalinogrodzie:

Grafika statystyczna.

W zakresie *techniki statystycznej* zgłoszony został jeden temat:

Katedra Statystyki WSE w Poznaniu:

Statystyka w praktyce.

Wreszcie w zakresie *historii statystyki* plan pracy naukowo-badawczej katedr statystyki na lata 1954 i 1955 obejmuje następujące trzy tematy:

Katedra Statystyki SGPiS w Warszawie:

Arytmetycy polityczni jako pierwsi naukowcy statystycy.

Wkład klasyków marksizmu-leninizmu do statystyki.

Katedra Statystyki WSE w Łodzi:

Dzieje statystyki ojczystej.

Jako składnik pracy naukowej katedr statystyki naszych wyższych uczelni można również traktować opracowanie podręczników z zakresu statystyki.

Katedra Statystyki SGPiS w Warszawie:

O. Lange, *Teoria statystyki*, t. I,

O. Lange, *Teoria statystyki*, t. II,

K. Romaniuk, *Statystyka ekonomiczna*,

J. Kantor i L. Osipow, *Statystyka przemysłu*,

Kolektyw autorski (pod redakcją K. Czerniewskiego) – *Statystyka rolnictwa*,

W. Sadowski i R. Zasępa, *Metoda reprezentacyjna*,

J. Oderfeld, *Zarys statystycznej kontroli jakości*,

E. Szturm de Sztrem, *Elementy demografii*,

S. Konferowicz, *Historia statystyki*.

Katedra Statystyki WSE w Częstochowie:

A. Czarnota, *Statystyka żywienia zbiorowego*.

Katedra Statystyki Uniwersytetu Warszawskiego:

S. Szulc, *Metody statystyczne t. II* (tom I ukazał się w 1953 r. nakładem Polgосу).

Katedra Statystyki Uniwersytetu Wrocławskiego:

W. Skrzywan, *Statystyka analityczna*.

J. Czekanowski, W. Skrzywan, A. Wanke, *Zarys metod statystycznych w zastosowaniu do antropologii* (przerobienie i uzupełnienie podręcznika J. Czekanowskiego),

W. Skrzywan, *Statystyka dla prawników*.

Na konferencji tej podkreślono, że w celu realizacji pracy naukowo-badawczej potrzebna jest odpowiednia baza organizacyjno-techniczna.

W dalszej perspektywie rysuje się przyszły Instytut Statystyczny lub ewentualnie sekcja statystyki w przyszłym Instytucie Polskiej Akademii Nauk.

Odnotujmy dalej, że dojrzała już sytuacja do powołania Międzyuczelnianego Instytutu Statystycznego. Instytut miałby do spełnienia:

a) opracowanie programu pracy naukowo-badawczej, podział zadań tego programu między katedry, koordynacja pracy naukowo-badawczej między poszczególnymi ośrodkami, kontrola jej wykonania,

b) organizowanie współpracy naukowej i dydaktycznej między poszczególnymi ośrodkami,

c) prowadzenie badań i opracowań ogólnego międzyuczelnianego charakteru,

d) inicjowanie i organizowanie pracy kolektywnej nad opracowaniem podstawowych podręczników i innych pomocy naukowych,

e) prowadzenie aspirantury naukowej,

f) socjalistyczna współpraca z zakładami pracy,

g) prowadzenie akcji wydawniczej itp.

W ramach umowy – czy też serii umów – o socjalistyczną współpracę katedr statystyki z organami ogólnopolskimi, a więc z Głównym Urzędem Statystycznym i jego organami lokalnymi (zwłaszcza na szczeblu wojewódzkim czy też wielkomiastowym), występują formy tej współpracy, jak:

1. Naukowe doradztwo i rozwiązywanie na zlecenie wymienionych instytucji bieżących problemów programowych i metodologicznych związanych z prowadzeniem konkretnych badań statystycznych – ewentualnie dokonywanie analizy i interpretacji wyników tychże badań – jako forma świadczeń katedry czy też Instytutu Statystycznego na rzecz wymienionych wyżej instytucji;

2. Zaopatrzenie katedr czy też Instytutu Statystycznego i wszystkich jego oddziałów w niezbędne formularze, instrukcje i inne materiały związane z prowadzeniem badań statystycznych i sprawozdawczości statystycznej, informowanie o osiągnięciach tak w zakresie tematyki, jak i metody pracy – jako forma świadczeń ze strony wymienionych wyżej instytucji na rzecz katedr (por. Romaniuk, 1954).

Zdecydowana większość statystyków nie akceptowała pomysłu utworzenia Międzyuczelnianego Instytutu Statystyki i centralnego planowania rozwoju polskiej statystyki.

ZARZADZENIE MINISTRA SZKOLNICTWA WYŻSZEGO

z dnia 1 września 1961 r. /nrDUE-I-3a-46/61/

w sprawie zmian organizacyjnych w wyniku połączenia Uniwersytetu Łódzkiego z Wyższą Szkołą Ekonomiczną w Łodzi.

Na podstawie art. 15 ustawy o szkołach wyższych z dnia 5 listopada 1958 r. /Dz.U. Nr 68, poz. 336/ i § 2 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 26 lipca 1961 r. w sprawie połączenia Wyższej Szkoły Ekonomicznej z Uniwersytetem Łódzkim /Dz.U. Nr 35 poz. 177/ zarządza się, co następuje:

§ 1.

1. W Uniwersytecie Łódzkim tworzy się Wydział Ekonomiczny z dotychczasowych Wydziałów: Ekonomiki Przemysłu i Handlowo-Towaroznawczego Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Łodzi.
2. Wydział Ekonomiczny prowadzi następujące kierunki studiów:
  - 1/ ekonomiki przemysłu,
  - 2/ handlowo-towaroznawczy,
  - 3/ organizacji pracy i socjologii przemysłu.
3. Studia zaoczne Wydziałów wymienionych w ust. 1, stają się studiami Wydziału Ekonomicznego.

§ 2.

Na Wydziale Ekonomicznym Uniwersytetu Łódzkiego wprowadza się następujące zmiany organizacyjne:

- 2 -

1. Znosi się:

- 1/ zakład prawa przy katedrze ekonomii politycznej,
- 2/ zakład matematyki przy katedrze statystyki.

2. Przekształca się:

- 2/zakład geografii ekonomicznej przy katedrze planowania i polityki ekonomicznej w katedrę geografii ekonomicznej z 3/zakładem o nazwie katedry
- 1/ zakład historii gospodarczej przy katedrze ekonomii politycznej w katedrę historii gospodarczej z zakładem o nazwie katedry,
  - 2/ katedrę statystyki z zakładem o nazwie katedry w katedrę demografii i statystyki z dwoma zakładami:
    - a/ demografii,
    - b/ statystyki.

3. Tworzy się katedry:

- 1/ historii socjologii i myśli społecznej z zakładem,
- 2/ Socjografii z zakładem,
- 3/ socjologii przemysłu z zakładem,
- 4/ psychologii pracy z zakładem,
- 5/ ekonomiki i organizacji pracy,

4. Dzieli się zakład ekonomii politycznej przy katedrze ekonomii politycznej na dwa zakłady:

- a/ ekonomii politycznej socjalizmu,
- b/ ekonomii politycznej kapitalizmu.

§ 3.

Na Wydziale Prawa Uniwersytetu Łódzkiego wprowadza się następujące zmiany organizacyjne:

1. Znosi się zakłady:

- 1/ ekonomii politycznej przy katedrze ekonomii politycznej,

- 3 -

2/ statystyki przy katedrze statystyki.

2. Przenosi się:

- 1/ katedrę ekonomii politycznej na Wydział Ekonomiczny, włączając ją równocześnie do katedry ekonomii politycznej tego Wydziału,
- 2/ katedrę statystyki na Wydział Ekonomiczny, włączając ją do katedry demografii i statystyki.

§ 4.

Na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego łączy się katedry: socjologii I z zakładem i socjologii II z zakładem - w jedną katedrę - socjologii ogólnej z zakładem o nazwie katedry z równoczesnym przeniesieniem jej na Wydział Ekonomiczny.

189

§ 5.

W związku ze zmianami wynikającymi z treści §§ 1-4 skład organizacyjny Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Łódzkiego ustala się następująco:

I. Katedry i zakłady:

1. Katedra ekonomii politycznej z zakładami:
  - 1/ ekonomii ^{politycznej} socjalizmu,
  - 2/ ekonomii ^{politycznej} kapitalizmu.
2. Katedra ekonomiki i organizacji pracy z zakładem.
3. Katedra historii gospodarczej z zakładem.
4. Katedra geografii ekonomicznej z zakładem.

- 4 -

5. Katedra ekonomiki przemysłu z zakładem.
6. Katedra ekonomiki przedsiębiorstwa z zakładami:
  - 1/ ekonomiki przedsiębiorstwa,
  - 2/ technologii.
7. Katedra Finansów z zakładem.
8. Katedra rachunkowości z zakładem.
9. Katedra ekonomiki handlu z zakładami:
  - 1/ ekonomiki handlu wewnętrznego,
  - 2/ ekonomiki handlu zagranicznego.
10. Katedra planowania i polityki ekonomicznej z zakładami:
  - 1/ planowania i polityki ekonomicznej,
  - 2/ ekonomiki rolnictwa.
11. Katedra demografii i statystyki z zakładami:
  - 1/ demografii,
  - 2/ statystyki.
12. Katedra socjologii ogólnej z zakładem.
13. Katedra historii socjologii i myśli społecznej z zakładem.
14. Katedra socjografii z zakładem.
15. Katedra socjologii przemysłu z zakładem.
16. Katedra psychologii pracy z zakładem.
17. Katedra towaroznawstwa z zakładami:
  - 1/ towaroznawstwa artykułów przemysłowych
  - 2/ towaroznawstwa artykułów spożywczych.
18. Katedra chemii z zakładem.

- 5 -

Jeżeli przy katedrze wymieniony jest zakład bez podania nazwy należy rozumieć, że istnieje jeden zakład o nazwie katedry.

II. Studia:

1. Studium zaoczne na kierunku ekonomii przemysłu.
2. Studium zaoczne na kierunku handlowo-towaroznawczym w zakresie handlu.

§ 6.

Bibliotekę Główną Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Łodzi włącza się do Biblioteki Głównej Uniwersytetu Łódzkiego.

§ 7.

Studium Wojskowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Łodzi włącza się do Studium Wojskowego Uniwersytetu Łódzkiego.

§ 8.

Studium Wychowania Fizycznego Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Łodzi włącza się do Studium Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Łódzkiego.

§ 9.

Studium Praktycznej Nauki Języków Obcych Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Łodzi włącza się do Studium Praktycznej Nauki Języków Obcych Uniwersytetu Łódzkiego.

- 6 -

§ 10.

1. Studenci II roku i lat wyższych Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Łodzi stają się studentami Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Łódzkiego.
2. Osoby odbywające studia w charakterze eksternów w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Łodzi kontynuują je na Wydziale Ekonomicznym Uniwersytetu Łódzkiego.
3. Osoby wymienione w ust. 1 i 2 kontynuują studia wg planów studiów obowiązujących w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Łodzi.
4. Studenci rozpoczynający studia w roku szkolnym 1961/62 na Wydziale Ekonomicznym Uniwersytetu Łódzkiego studiują wg planów studiów obowiązujących na tym Wydziale.

§ 11.

Pracownicy Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Łodzi stają się z dniem 1 września 1961 r. pracownikami Uniwersytetu Łódzkiego.

§ 12.

1. Majątek użytkowany przez Wyższą Szkołę Ekonomiczną w Łodzi przechodzi z dniem 1 września 1961 r. w zarząd i użytkowanie Uniwersytetu Łódzkiego.
2. Budżet na rok 1961 i etaty Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Łodzi przejmuje z dniem 1 września 1961 r. Uniwersytet Łódzki.

Spis tablic i załączników

Tablica 1.1. Liczba mieszkańców i domów w Łodzi w latach 1793–1851	19
Tablica 1.2. Dochody kasy miejskiej i skarbu Łodzi w latach 1793–1851	20
Tablica 1.3. Ruch chorych w pierwszym szpitalu w Łodzi w latach 1845–1851	21
Tablica 1.4. Wyposażenie łódzkich fabryk bawełnianych i lnianych w wybranych latach 1827–1851	22
Tablica 1.5. Dynamika zatrudnianych w łódzkich fabrykach w wybranych latach 1827–1851	23
Tablica 1.6. Zmiany w strukturze przemysłu włókienniczego w Łodzi w latach 1879, 1884, 1893 i 1900/1901	24
Tabela 1.7. Zyski i dywidendy w największych zakładach bawełnianych Łodzi w latach 1897–1901	25
Tablica 1.8. Obroty łódzkich fabryk w 1910 roku (w rublach)	31
Tablica 1.9. Wartość eksportu w latach 1926–1928 wg kraju przeznaczenia	52
Tablica 1.10. Wykaz fabryk włókienniczych w Łodzi zatrudniających w dniu 1 stycznia 1929 roku ponad 500 robotników	53
Tablica 1.11. Ludność Łodzi w dniu 9 grudnia 1931 r.	61
Tablica 1.12. Spożycie mięsa w kg na 1 mieszkańca w dużych miastach Polski w latach 1929–1931	62
Tablica 1.13. Przybliżona liczba mieszkańców Łodzi oparta na sprawozdaniu Wydziału Rozdziału Chleba i Mąki w 1918 r. i połowie 1919 r. (w tys.)	68
Tablica 1.14. Odsetek kobiet w wieku 21–25 lat w 1918 r.	69
Tablica 4.1. Jednostki organizacyjne i ich kierownicy w WSE w Łodzi 1949/50–1960/61	126
Tablica 4.2. Przedmioty statystyczne wykładane w Wyższej Szkole Ekonomicznej w roku akademickim 1952/53	127

Tablica 4.3. Przedmioty statystyczne wykładane w WSE w roku akademickim 1953/54	128
Tablica 4.4. Przedmioty statystyczne wydziału w WSE w roku akademickim 1954/55	129
Tablica 4.5. Przedmioty statystyczne wydziału w WSE w roku akademickim 1955/56	130
Tablica 4.6. Sprawozdanie z działalności naukowej Zakładu Statystyki w okresie 1954–1960	132
Tablica 5.1. Szkoły Wyższe w roku akademickim 1945/46	151
Tablica 5.2. Słuchacze poszczególnych wyższych uczelni	153
Tablica 5.3. Wyższe szkoły artystyczne	154
Tablica 5.4. Szkoły wyższe w Łodzi w latach 1945/46–1963/64	155
Załącznik 1. Ludność Łodzi w latach 1793–1918	175
Załącznik 2. 70 lat tradycji akademickiej w Łodzi	177
Załącznik 3. 70 lat tradycji akademickiej w Łodzi – uroczystość w Teatrze Wielkim	179
Załącznik 4. Program pracy naukowo-badawczej Katedr Statystyki Wyższych Szkół Ekonomicznych	181
Załącznik 5. Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 września 1961 r.	187

Spis fotografii

Fotografia 1.1. Skład Komitetu Giełdowego w roku 1913	27
Fotografia 1.2. Sprawozdanie z dochodów i wydatków Giełdy Łódzkiej w roku 1913	28
Fotografia 1.3. Strona tytułowa <i>Prace statystyczne Komitetu Giełdowego Łódzkiego</i>	29
Fotografia 1.4. Opracowania Edwarda Rosseta dotyczące Łodzi	38
Fotografia 1.5. Strona tytułowa <i>Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej</i>	39
Fotografia 1.6. Strona tytułowa <i>Drugi Powszechny Spis Ludności</i>	40
Fotografia 1.7. Statystyka m. Łodzi (1918–1920)	72
Fotografia 1.8. „Miesięcznik Statystyczny” – styczeń–luty–marzec 1923	73
Fotografia 2.1. i 2.2. Słuchacze Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych	88
Fotografia 2.3. Medal pamiątkowy 70-lecia Łodzi Akademickiej	90
Fotografia 2.4. Przemówienie inauguracyjne	91
Fotografie 2.5. Kurier Łódzki z dnia 19 grudnia 1937 r.	95
Fotografie 2.6. „Dziennik Łódzki” z dnia 12 grudnia 1937 r.....	96
Fotografia 4.1. Strona tytułowa „Przeglądu Statystycznego”, t. 1, 1938	139
Fotografia 4.2. Strona tytułowa „Przeglądu Statystycznego”, t. 3, 1949	140
Fotografia 4.3. Redakcja i spis treści „Przeglądu Statystycznego”, t. 3, 1949	141

